

KÁROLYI BÁLINT

Adalékok egy soproni ügyvéd műveltségéhez

Vitnyédy István és könyvtára

A Magyar Királyság társadalmának egy jelentős részét adta a köznemesség. A nemesség soraiban bár az egyik legszélesebb tábor képezte, maga a köznemesség is jelentősen tagolt volt anyagi, kulturális és más szinteken. Ehhez képest napjainkig viszonylag kevés kutatás helyezte középpontba ezt a társadalmi csoportot. A nyugat-magyarországi térség köznemességére vonatkozólag Dominkovits Péternek,¹ a hivatalnok köznemesekre Gecsényi Lajosnak készültek úttörő munkái.² Mellettük a főleg katonáskodásból élők keltették még fel a kutatók figyelmét, ezek is elsősorban a nyugati országrészben.³ Az utóbbi időszakban azonban a keleti országrészből is előkerült néhány köznemesei család, akiknek tevékenységét sikerült jól összefoglalni,⁴ sőt biztató eredményekkel járó új kutatásokról van

¹ A teljesség igénye nélkül: DOMINKOVITS Péter, *Egy kora újkori ügyvéd pályaképe – Szepsy (Zepsy) János*. = *Aetas*, 17(2002), 2–3, 5–35; Uő, *Familiárisi szolgálat – vármegyei hivatalviselés. Egy 17. századi Sopron vármegyei alispán, gálosházi Récsey (Rechey) Bálint* = *Korall*, (2002), 9, 32–54; Uő, *Egy 17. századi vasvármegyei alispán, Felsőkálly Káldy Péter* = *Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában, Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára*, szerk. Mayer László, Tilcsik György, Szombathely, Vas Megyei Levéltár, 2003; Uő, *Ügyvédek a 17. századi Szombathelyen – Eredmények, kutatási feladatok = Határon innen, határon túl. Tanulmányok Tilcsik György 60. születésnapjára*, szerk. Bariska István, Mayer László, Szombathely, Vas Megyei Levéltár, 2012, 85–92; Uő, *Az állami pénzügyigazgatás és főúri szolgálat kettőse, A kamarai hivatalviselő, főúri familiáris Rauch Dániel* = *A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére*, szerk. Baráth Magdolna, Molnár Antal, Bp., Győr, Magyar Országos Levéltár, Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára, 2012, 95–106.

² GECSÉNYI Lajos, *A döntést előkészítő hivatalnoki elit összetételéről, A Magyar Kamara vezetői és magyar tanácsosai a 16. században* = Uő, *Gazdaság, társadalom, igazgatás, Tanulmányok a kora újkor történetéből*, Győr, Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára, 2008; GECSÉNYI Lajos, *Egy köznemesei család a 17. században. (A Falussyak)* = Uő, *Gazdaság, társadalom, igazgatás, Tanulmányok a kora újkor történetéből*, Győr, Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára, 2008; Uő, GUSZAROVA, Tatjana *A Szepesi Kamara vezető tisztségviselői 1646–1672 között* = GECSÉNYI 2008, i. m.

³ PÁLFFY Géza, *Egy különleges nemesi karrier a 16–17. században, Hatos Bálint pápai vicekapitány és családja története*, Pápa, Jókai Mór Városi Könyvtár, 2005; Uő, *Egy szlavóniai köznemesei familia két ország szolgálatában: a budróci Budor család a XV–XVIII. században* = *Hadtörténelmi közlemények*, 115(2002), 4, 923–1007; TEVELY ARATÓ György, *Turos Miklós (1591–1656), Egy kiskomáromi főtiszt és családja társadalmi mobilitása* = *Századok*, 150(2016), 4, 967–1007.

⁴ IVÁNYI Emma, *Egy XVII. századi várkapitány (Liberchey Mihály, 1612–1670)* = *Mályusz Elemér Emlékkönyv*, szerk. H. Balázs Éva, Fügedi Erik, Maksay Ferenc, Bp., Akadémiai, 1984, 173–

tudomásunk.⁵ Közös pont azonban valamennyi tanulmány esetében, hogy összességében semmit, vagy nagyon keveset lehet megtudni ezeknek a tehetséges nemeseleknek a műveltségéről. A legtöbb esetben ez is csupán az iskolázottságra, azon belül is a közép- és felsőoktatásra, valamint a kollégiumi és egyetemi tanulmányokra koncentrálódik. Ennek hátterében a forrásadottságok húzódnak, hiszen a köznemesség esetében a levéltári és irattári források igen szűkösek. Mégis elmondható, hogy néhány esetben egy-egy komolyabb karriert maga mögött tudó személy esetében sikerült a műveltségére vonatkozó komolyabb ismereteket is feltárni,⁶ illetve néhány munka erejéig a köznemességre általánosságban véve is érvényes adatokat sikerült közölni.⁷

A dolgozatunk alanyául szolgáló Vitnyédy István esetében aligha tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a 16–17. századi Magyar Királyság egyik legismertebb köznemeséről beszélünk. Tevékenységére és kapcsolataira már viszonylag korán felfigyelt a kutatás, ahogy a Wesselényi-féle rendi szervezkedésben játszott szerepére is komoly figyelmet fordítottak.⁸ A személyével és munkásságával kapcsolatos kutatások az utóbbi időszakban, ha nem is kerültek a figyelem középpontjába, de egy kisebb lendületet kaptak.⁹ Jelen tanulmány keretében ezért nem térünk ki részletesen karrierjére, csupán ott teszünk róla említést, ahol kimondottan szükségesnek érezzük.

Tanulmányunk szempontjából fontosabb, hogy az eddigi kutatások milyen eredményeket értek el Vitnyédy István műveltségével kapcsolatban. Kovács József László már 1990-ben röviden értekezett a soproni ügyvéd akkor még viszonylag ismeretlen könyvtáráról. Vázlatos tanulmányában az érdekesebb kötetekre és szerzőkre igyekezett felhívni a kutatótársak figyelmét.¹⁰ A könyvtárhoz kapcsolódóan a közelmúltban látott napvilágot az a tanulmány, amely Vitnyédy

187; BORBÉLY Zoltán, *Aki a koronát kérte Bocskainak: Korláth István szendrői kapitány, a felső-magyarországi rendek konstantinápolyi követe = Acta Adacemiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series, Sectio Historiae*, 2017, 39–59.

⁵ Újabban az egri Eszterházy Károly Egyetem doktorandája, Horváth Mónika végez biztató eredményekkel kecsegtető kutatásokat a felső-magyarországi térségben meghatározó köznemesei családdal, a Fáyakkal kapcsolatban.

⁶ MONOK István, *A 16. századi köznemesség műveltségéről = Nádasdy Tamás (1498–1562). Tudományos emlékülés, 1998. szeptember 10–11., szerk. Söptei István, Szombathely, Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1999, 105–115.*

⁷ BENDA Kálmán, *A magyar nemesség iskolázottsága a 16–17. században = Magyarország társadalma a török kiűzésének idején, szerk. Szvircsek Ferenc, Salgótarján, Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1984 (Discussiones Neogradienses, 1), 98–102.*

⁸ PAYR Sándor, *Muzsaji Witnyédy István soproni prókátor és evangélikus főember*, Bp., Hornyánszky Viktor Nyomdája, 1906; HÖRK József, *Muzsaji Vitnyédy István, 1–3 = Századok*, 41(1907), 4, 289–320; 5, 400–414; 6, 502–517.

⁹ Például: NAGY Levente, *Néhány adat Witnyédy István erdélyi kapcsolataihoz = Századok*, 133(1999), 6, 1217–1246.

¹⁰ KOVÁCS József László, *Vitnyédy István műveltsége (Munkavázlat) = Kardok és kulcsok, A „Jelentkezünk” különszáma*, Szombathely, Zala és Vas Megye Tanácsa, 1990, 28–36.

István exlibrisével ellátott néhány könyvnek egy árverési katalógusban történt felbukkanásának nyomán született. A munkában ennek kapcsán egy kisebb elemzés készült a tulajdonos könyvtáráról és annak hányattatott sorsáról.¹¹

Kevésbé kapcsolódik a témához, de úgy gondolom, egy műveltséggel foglalkozó tanulmány esetében nem mehetünk el amellett, hogy Vitnyédy István aktívan támogatta a magyarországi evangélikus iskoláztatást. Sárközi Gergely 2006-ban megjelent tanulmányában Vitnyédynek a Magyar Királyság evangélikus iskoláztatására – különös tekintettel az eperjesi kollégiumra – gyakorolt hatását ismertette.¹² Azóta Vitnyédynek az eperjesi kollégium alapításában játszott szerepéről, és az ehhez szükséges források összegyűjtésének dolgában az evangélikus német fejedelmekkel való kapcsolatfelvételéről is sikerült információkat fellelni.¹³

A felsorolt szerzőkhöz csatlakozva, Vitnyédy István könyvtárának 1670-ben összeállított jegyzékéből kiindulva teszek kísérletet a soproni ügyvéd könyves műveltségének, egyes részleteinek rekonstruálására.¹⁴

Az első teendőnk a könyvtárral / könyvjegyzékkel kapcsolatos általános ismeretek összegzése. A feladat nehéz, ugyanis az 1670-ben készített összeírás csupán Vitnyédy soproni házában talált könyveket írta össze. Ugyanakkor Vitnyédy levelezéséből tudjuk, hogy soproni házán kívül évente hosszabb időt töltött el Sopron környéki birtokain, különösen kedvelte Dörfölyt, ahonnan sok levelét keltezte.¹⁵ Ezek alapján nem zárható ki, hogy ezeken a kisebb jószágain álló házaiban is lehettek kisebb számú és kevésbé fontosnak ítélt könyvei.¹⁶ Sajnos a soproni ház könyvtáráról egyelőre nem ismerünk sem kortárs, sem pedig későbbi vissza-

¹¹ VARGA Bernadett, *Három kötet Vitnyédy István elveszett könyvtárából = Magyar Könyvszemle*, 132(2016), 1, 81–88.

¹² SÁRKÖZI Gergely, *Vitnyédy István és az evangélikus oktatásügy = Credo – evangélikus folyóirat*, 12(2006), 1–2, 3–16.

¹³ KÓNYA Péter, *Az arisztokrácia és a nemesség szerepe az eperjesi kollégium alapításában = Műveltség és társadalmi szerepek: arisztokraták Magyarországon és Európában*, szerk. Bárány Attila, Orosz István, Papp Klára, Vinkler Bálint, Debrecen, Debreceni Egyetem Történeti Intézete, 2014, 361–372, itt: 365–366.

¹⁴ Vitnyédy István könyvtárának jegyzéke, MNL OL E 211 Lymbus III. series 29 t. KtF II. 7. Kiadva: *Lesestoffe in Westungarn I. Sopron (Ödenburg) 1535–1721*, hrg. Tibor Grüll, Katalin Kehézi, József László Kovács, István Monok, Péter Ötvös, Katalin G. Szende, Szeged, Scriptum Kft., 1994 (Adattár XVI–XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 18/1), 303–317. (A továbbiakban: Adattár 18/1. Az oldalszámok mellett a hivatkozott művek sorszámaát is megjelöltem.)

¹⁵ Vö.: FABÓ András, *Vitnyédy István levelei 1652–1664. Adalékok a XVII. század politikai és erkölcstörténetéhez*, Pest, Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága, 1871.

¹⁶ A főnemeselek esetében, akik nagyobb gyűjteményekkel rendelkeztek, teljesen megszokott volt, hogy a számukra kevésbé fontosnak tartott könyveiket az egyik kisebb birtokon tartották. Köznemesi párhuzamot nem lehet hozni, ugyanis az ő gyűjteményeik a korszakban nem voltak olyan jelentősek, hogy nem fértek volna el egy-egy udvarházban. Vö.: MONOK István, *A művelt arisztokrata. A magyar főnemesség olvasmányai a XVI–XVII. században*, Bp., Eger, Kossuth, Eszterházy Károly Főiskola, 2012, passim.

emlékezés alapján készült leírást. Ezek alapján csak a kortársi könyvtárakból indulhatunk ki. A középnemesek vagy kisebb gyűjtemények esetében nem volt ritka, hogy a könyveiket ládákban tárolták.¹⁷ A nagyobb gyűjtemények esetében a főnemesek már külön könyvtárszobákat építettek, ahol az összegyűjtött köteteket adott esetben nemcsak méret szerint rendezték, hanem külön szekciókat is kialakítottak.¹⁸ Ha a Vitnyédy István gyűjteményéről összeállított jegyzék jellemzőit nézzük, hasonló képet kapunk. Itt természetesen nem az összetételről, hanem az összeírás formájáról van szó. A jegyzékben a könyvek öt, méret szerinti szekcióba vannak beosztva.¹⁹ Az, hogy a gyűjteményt ebben a formában írták össze, többféleképpen is magyarázható. Az egyik, hogy a könyvek ilyen formában voltak a polcokon elhelyezve a könyvtárban. A második lehetőség, hogy az összeíró(k) egyszerűen levették a polcokról a könyveket, és praktikus okokból rakták őket méret szerint sorba. Ezért kerülhettek egymás mellé teljesen más témájú kötetek. A némileg összecsapott munka arra enged következtetni, hogy 1670-ben nem közvetlenül Vitnyédy István halála után (1670. február), hanem néhány hónappal később, a Wesselényi-féle rendi szervezkedés felszámolásának keretében történt a jegyzék összeállítása. Ugyanakkor ismerve Vitnyédy kapcsolatait – illetve helyváltoztatásairól és egyéb útjairól fennmaradt adatok alapján – nem zárhatjuk ki, hogy soproni könyvtárát Zrínyi Miklós és Nádasdy Ferenc könyvtárának mintájára rendezte be.²⁰

Az összeírásnál több jellegzetesség is megfigyelhető. A könyvek címét és szerzőjét többféleképpen adták meg: egy részüknél csak a címet írták fel, más esetekben csak a szerzőt, vagy a szerzőt és a könyv kivonatolt címét. Ezek az eltérések feltételezhetően abból adódhattak, hogy nem mindegyik kötet volt bekötve,²¹ és azok esetében az inventálók a kezdőlapon lévő címet írták fel, vagy azt kivonatolták. A bekötött könyvek esetében pedig a könyv gerincén vagy borítóján lévő szöveget másolhatták át, ahogy az Zrínyi Miklós és Zrínyi Péter könyvtárainál történhetett.²² A jegyzék összeállítói arra sem fordítottak különösebb figyelmet, hogy esetleg egy adott könyv esetében kolligátumról van-e szó

¹⁷ Vitnyédy István kelet-magyarországi kortársának, Holló Zsigmondnak a Szepesi Kamara tanácsosának kassai házában talált könyvek is ládákba helyezve voltak az összeírás alkalmával. Az ő gyűjteménye mennyiségi szempontból meg sem közelítette Vitnyédy könyvtárát. Lásd.: MNL OL E 156 Urbaria et Conscriptiones fasc. 68. Nr. 59.

¹⁸ Talán az egyik legtöbbet kutatott könyvtárnak Zrínyi Miklós és a Zrínyi család könyvtárai tekinthetők. A horvát bán könyvtáráról 1662-ben készült egy viszonylag részletes katalógus. Vö.: *A Bibliotheca Zriniana* története és állománya, szerk. Klaniczay Tibor, Bp., Argumentum, Zrínyi, 1991, 35–41.

¹⁹ Ezek a következők: (I. In Folio, II. In Quarto, III. In Octavo Majore et Minori, IV. In Duodecimo, et Decimo Sexto, V. In forma Lingvali) Vö.: Adattár 18/1. 303., 305., 308., 314., 316.

²⁰ VARGA 2016, i. m. 83.

²¹ Már Kovács József László is felhívta a figyelmet, hogy a később Vitnyédy István leveleskönyveivel azonosított három kötet (!) nem volt bekötve, csupán fehér papírba voltak becsomagolva. Vö.: KOVÁCS 1990, i. m. 34–35.

²² *A Bibliotheca Zriniana*, i. m. 52–56.

vagy sem. Csak egy török vagy arab nyelvű munka esetében jegyezték fel, hogy a két könyv összesen hat munkát tartalmazott. Megjegyzendő, hogy a jegyzék összeállítói sem voltak biztosak a tételek nyelvét illetően, talán a beleírt jelekből tájékozódhattak.²³

Maradva a könyvjegyzék birtokosának általános jellemzésénél, elmondható, hogy Vitnyédy István széleskörű nyelvismerettel rendelkezett. A kötetek legnagyobb csoportja latin nyelven íródott. Ügyvédi praxisából kiindulva, a nagyszámú latin könyv alapján kijelenthető, hogy magas szinten tudott latinul. Mellettük igen jelentős számban vannak jelen a német nyelvű könyvek is, ami a német nyelv jó ismeretére enged következtetni. Ezt erősíti az a német nyelvű közeg is, amelyben mindennapjait töltötte Sopron városában. A harmadik legnagyobb nyelvi egységnek a magyart lehet tekinteni, hiszen számos 16–17. századi szerző munkáját is megtaláljuk a gyűjteményében. Ezeket a jegyzék összeállítói is magyarul írták össze. Nemi bizonytalanságra adnak okot azon magyar szerzők munkái, akiknek művei címét latinul jegyezték le, hiszen ezeknek akár magyarul is a birtokában lehetett. Utánuk következnek az olasz, francia és egyéb más nyelvű könyvek.²⁴ Ezeket a nyelveket minden bizonnyal nem olyan szinten ismerte, mint az előző hármat, ugyanakkor láthatóan megvolt a szándék Vitnyédy részéről ezeknek a megértésére, hiszen számos francia–olasz–latin szótárt vagy nyelvtani könyvet is feljegyeztek a gyűjteményében.²⁵ Az olyan kötetekről, amelyek szláv, török vagy arab nyelven íródtak, szinte biztosan kijelenthetjük, hogy nem tudta őket elolvasni. Ezek nagy valószínűséggel más könyvtárakból, vagy a török elleni portyázások alkalmával a zsákmányból származhattak. A török nyelvű vagy török származású könyveiről tudjuk, hogy Vitnyédy nem csupán egy példánnyal rendelkezett, viszont ezeket alkalomadtán tovább is küldte, például Ensel Jánosnak.²⁶

A könyvek beszerzésével kapcsolatban felmerül, hogy miként is sikerült Vitnyédy Istvánnak, egy középnemesnek ilyen jelentős méretű könyvtárat felépítenie? A kérdés azért jogos, mert a kortársai könyvtáiról fennmaradt jegyzékekkel összehasonlítva azt láthatjuk, hogy azoknak a gyűjteményei jócskán elmaradnak a soproni ügyvédétől. Sőt, Vitnyédy bibliotékája a maga több mint félezer kötetével olyan főnemesek gyűjteményeivel vetekszik, mint Zrínyi Miklós, a Révayak vagy a szintén lutheránus Ostrosithok.²⁷ Ugyanakkor szinte biztosra vehetjük, hogy a hatalmas gyűjtemény nem kizárólag Vitnyédy gyűjtésének az eredménye. Mivel apja már meglelt korában szerezte nemességét, és a fiatal István már szinte teljes életét a nobilesek körében töltötte, felmerül a kérdés, hogy apjának lehettek-e saját könyvei. Mivel Vitnyédy János Nádasdy tisztartójaként

²³ Adattár 18/1. 305. Nr. 83.

²⁴ VARGA 2016, i. m. 82.

²⁵ Adattár 18/1. 306. Nr. 109.; Adattár 18/1. 309. Nr. 227.; Adattár 18/1. 310. Nr. 234.

²⁶ FABÓ 1871, i. m. 168–169.

²⁷ Zrínyi Miklós könyvtára lásd: *A Bibliotheca Zriniana*, i. m. 35–36; A Révayak és Ostrosithok könyvtárára lásd: MONOK 2012, i. m. 191–208, különösen 194–195 és 201–203.

tevékenykedett, feltételezhetőleg gazdasági jellegű és néhány vallásos munka (Bibliák és egyéb vallásos könyvek) lehettek a tulajdonában. Ezek közül csupán teológiai munkák vannak Vitnyédy István könyvtárában. Így nem lehet alaptalan az a feltételezés, hogy a könyvek nagy részét István gyűjtötte össze, kisebbik részét pedig apjától örökölte, vagy ismerőseitől, esetleg patronáltjaitól kaphatta.

A gyűjteménye „frissességét” vizsgálva is tehetünk megállapításokat. Ha az összeírásban szereplő könyvek kiadási éveit vesszük figyelembe, azt tapasztaljuk, hogy egy nagyrészt új könyvtárról van szó. A 17. században kiadott könyvek nagyobb arányban vannak jelen, mint az előző század írásai. Természetesen, mivel az összeírásból nem derül ki, hogy egyes példányok hányadik kiadásai az adott műveknek, így további megállapításokat csak az egyes példányok kézbevételeivel tehetnénk.

Egy-egy személy műveltségének vizsgálata alkalmával jó kiindulási alapnak számít az iskola. A kora újkori köznemesek és főnemesek esetében az első lenyomat pontot műveltségük esetében leggyakrabban az iskola jelentette, ugyanis otthoni tanulmányaikról gyakran semmilyen információval nem rendelkezünk. Iskolai tanulmányaik esetében is nagyrészt csupán az a ténymegállapítás lehetséges, hogy melyik intézményt mettől meddig látogatták. Vitnyédy István esetében sincs ez másképpen. Nem tudjuk, hogy az evangélikus Vitnyédy milyen előképzettséggel rendelkezett. De az biztos, hogy a győri jezsuita gimnázium tanulója volt.²⁸ Többek között olyan kiváló karriert befutó tanulótársai voltak, mint a későbbi kamaraelnök Zichy István.²⁹ Nehezen megállapítható, hogy milyen könyveket használt tanulmányai alatt. Tekintve, hogy az 1670-ben készült összeírás közel negyven évvel iskoláztatása után készült, nem lehetünk benne biztosak, hogy az iskolás évekre utaló, főleg ókori auktorok munkái az övéi voltak. Vitnyédynek ugyanis több gyermeke is volt, így nem zárható ki, hogy valamelyikük könyvei lehettek ezek.³⁰

Röviden összegezve, az ókori auktorok érdekes eredményekkel szolgálhatnak. Az ő műveiket elsősorban a latin és görög nyelv elsajátítására használták. Legnagyobb számban Cicero különböző művei vannak jelen, összesen hat különböző kötete volt. Mellette Vergilius az *Aeneise* is megvolt könyvtárában, több példányban. Az utóbbi egy olasz nyelvű fordításban is.³¹ Talán ennek az olasz

²⁸ *A győri jezsuita gimnázium diáksága (1630–1773)*, szerk. Fazekas István, Kádár Zsófia, Kökényesi Zsolt, Ternovác Bálint, 00054 rekord. https://library.hungaricana.hu/hu/view/Jezsuita-GimnaziumokDiakjai_1_Gyor/?pg=2&layout=s (Letöltve: 2020. 01. 20.)

²⁹ CSOKÁS Mihály, *A költő Zrínyinek egy ifjúkori barátja = Irodalomtörténeti Közlemények*, 72(1968), 4, 429–432, itt: 429; KÁROLYI Bálint, *Zichy II. Pál árváinak iskoláztatása. Iskoláztatási stratégia a Zichy családban a 17. század második felében = Aetas*, 34(2019), 2, 54–66, itt: 55.

³⁰ Vitnyédy Istvánnak két felnőtt kort biztosan megélt fia volt. Az idősebbik Pál, a fiatalabbik az ifjabb István, illetve két másik fiú, János és Zsigmond, valamint egy kislány, Erzsébet. Vö. NAGY Iván, *Magyarország családai, Címerekkel és nemzékrendi táblákkal*, 12, Pest, Kiadja Ráth Mór, 1865, 232.

³¹ Adattár 18/1. 316. Nr. 522.

fordításnak a segítségével szerette volna az olasz nyelvet elsajátítani, esetleg tudását tökéletesíteni. Cicero és Vergilius mellett még jelen volt a gyűjteményben Seneca, valamint egy Seneca Christianus címmel jelölt tétel is.³² Említést érdemel még Arisztotelész *Nikomakhoszi etikája*. Mellettük az ókori auktorok listáját gazdagítja még Plinius, Livius, Svetonius, Cornelius Nepos. Ugyan az ókori szerzők közé tartozik Julius Caesar is, aki egy könyvével képviseltette magát a gyűjteményben, ez mégsem sorolható az iskolai könyvek közé, sokkal inkább a politikai vagy hadtudományi szekcióban lenne a helye. Érdemes megjegyezni, hogy Julius Caesar könyvéhez két kommentár kötet is tartozott. Sajnos azok szerzői egyelőre ismeretlenek.³³

Iskolái elvégzése után Vitnyédy István a 17. század derekán azoknak a „szabadúszó” ügyvédeknek a népes táborába tartozott, akik egyéb hivatalt viszonylag kevésszer, vagy egyáltalán nem viseltek.³⁴ Ez a csoport közel sem volt egységes, különösen, ha képzettségükre, vagyoni helyzetükre vagy társadalmi megbecsültségükre gondolunk.³⁵

Magyar sajátosságának számító körülmény, hogy a jog és a jogtudomány bizonyos szinten a magyar nemesség alapműveltségéhez hozzátartozott. A könyvtárak 5–20%-át jogi témájú könyvek tették ki. Közöttük egyeduralkodónak számított Werbőczy István munkája. De számos esetben jelentős kortárs külföldi szerzők is képviseltették magukat, mint Grotius vagy Jean Bodin esetleg Samuel Pufendorf.³⁶ Könyvei tanúsága alapján Vitnyédy kimagaslott ebből a rétegből. Több mint száz jogi témájú kötettel a leggazdagabb gyűjtemények közé sorolható. Nagyjából a 20%-át tették ki ezek a művek a könyvtárnak, amivel a tulajdonos teljes mértékben igazodott korának normáihoz. Egyszersmind e kötetei a jogi gyűjtemények felső kategóriájába sorolhatók.³⁷

Könyvtárának egy része azonban nem kortársi alkotás, hanem régi könyv volt. Azaz viszonylag nagy számban vannak jelen a 16. századi szerzők. Werbőczy István magyar jogászok és ügyvédek számára alapvető *Tripartituma*³⁸ két kiadásban is megvolt neki. Könyvespolcán talán kiegészítésül a 16. századi magyar alkotók közül megtalálható volt Gregoriánczy Pál zágrábi püspök törvénygyűjte-

³² Adattár 18/1. 312, 314. Nr. 384, 419.

³³ Adattár 18/1. 309–310, 316, passim.

³⁴ Maga Vitnyédy István sem vállalt sok hivatalt. 1647-ig Sopron város jegyzője, 1646-ban a város országgyűlési követe, 1655-ben pedig Sopron vármegye követe volt a Diétán. Vö.: HÖRK 1907, i. m. 289–291. Országgyűlési tevékenységére lásd: GUSSAROVA, Tatjana *A vallási kérdések vitáinak légköre a magyar országgyűléseken a 17. század első felében* = R. Várkonyi Ágnes-émlékkönyv, születésének 70. évfordulója ünnepére, szerk. Tusor Péter, Rihmer Zoltán, Thoroczkay Gábor, Bp., ELTE Bölcsészettudományi Kara, 1998, 308–319.

³⁵ SZABÓ Béla, *Jogászaink olvasmányai a kora újkorban* = *Iskolakultúra*, 1997, 5, 28.

³⁶ BÉLA Szabó, *Juristen und Bücher im frühneuzeitlichen Ungarn* = *Bürgerlichen Kultur im vergleich Deutschland die böhmischen Länder und aus Karpatenbecken im 16 und 18. Jahrhundert*, hrsg. István Monok, Péter Ötvös, Szeged, Scriptum Kft., 1998, 45–69, itt: 55–57.

³⁷ SZABÓ 1997, i. m. 29.

³⁸ SZABÓ 1997, i. m. 30.

ménye is. Érdeemes megjegyezni, hogy a gyűjteménye részét képezte a *Tripartitum* német változata, Augustin Wagner fordításában.³⁹ Mellettük több országgyűlési törvény kivonata sorakozott a polcain, sajnos datálatlanul. Feltételezhetően ezek azokról a diétákról származhatnak, amelyeken Vitnyédy mint Sopron vármegye követe volt jelen.⁴⁰ Az általánosnak tekinthető magyar szerzők mellett ott találjuk Justinianus *Institutióit* is, négy (!) kötetben. Mellette még három, a bizánci szerző munkájához kapcsolódó magyarázatokat tartalmazó kötet is van, amelyek alapvetőek voltak a jogászok számára. Az egyik egy régebbi, Melchior Kling 1542-ben kiadott munkája, azt követi Andreas Perneré, míg a legmodernebbnek Giulio Pace 1605-ös változata tekinthető.

Bár a kötetek jelentős része „régí könyv”, azért megtalálhatóak köztük a nemzetközi jog újabb darabjai is. Hugo Grotius *De jure belli ac pacis*ából két példánya is volt, az egyiknél az új kiadás-megjegyzés szerepel.⁴¹ További bizonyíték amellett, hogy érdeklődött Grotius munkája iránt, az, hogy egy Johann Heinrich Boekler által írt Grotius-kommentár is akadt a polcán.⁴² Mellette egy másik jelentős, a nemzetközi jogban maradandót alkotó szerző, Francis Bacon természetjogi munkája is megvolt neki.⁴³

A jogi természetű munkák körében talán érdemes egy apró érdekességre felhívni a figyelmet, ami egy kissé más kontextusba helyezheti Vitnyédy István ügyvédi műveltségét és érdeklődési körét. A hazai és nemzetközi jogról, illetve annak természetéről szóló művek mellett találunk néhány érdekesnek tűnő tételt is. Ezek különböző birodalmi területek kisebb-nagyobb joggyűjteményei lehetnek (*Landrecht*). A soproni prókátor gyűjteményében találunk egy, az Osztrák Hercegségre vonatkozó jogalkalmazás-gyűjteményt. Az örökös tartományokra vonatkozó jogtárak közül a Stájer Hercegség külön is képviseltette magát. A Német-római Birodalom egyes területei közül, a Würtembergi („Wirttemberg”) – kiemelve, hogy ez egy újabb verzió – és a Brabanti Hercegségre vonatkozóan voltak joggyűjtemények a soproni könyvtárban.⁴⁴ A Würtembergi Hercegségből származó könyv igazolja, hogy Vitnyédynek a térséggel komolyabb kapcsolata is volt. Feltehetőleg valamikor az 1660-as években juthatott hozzá a műhöz. Ekkor ugyanis igen komoly tevékenységet fejtett ki az Eperjesi Kollégium alapítása körül. Ennek érdekében még a sváb herceggel is levelezett. Vélhetően az ekkor szintén Svábföldön tartózkodó Vitnyédy-alumnus, Dömötöri György szerezhette be számára az értékes könyvet, vagy esetleg az uralkodó küldte el neki.⁴⁵

³⁹ Adattár 18/1. 304. Nr. 56.

⁴⁰ VARGA 2016, i. m. 81.

⁴¹ Adattár 18/1. Nr. 392, 394.

⁴² Adattár 18/1. 313. Nr. 393.

⁴³ Adattár 18/1. 314. Nr. 420.

⁴⁴ Adattár 18/1. 304 Nr. 27; Adattár 18/1. 305 Nr. 80; Adattár 18/1. 311. Nr. 329; Adattár 18/1.312 Nr. 361; Adattár 18/1. 314. Nr. 441.

⁴⁵ KÓNYA 2014, i. m. 365–366.

Ezek alapján kijelenthető, hogy Vitnyédy István jogi műveltsége messze túlmutatott kortársaién. Személyében nem a mindennapos, pereire szakosodott ügyvédet tisztelhetjük, hanem a modern jog gyakorlóját, aki adott esetben igen komoly ügyeket is fel tudott karolni, legalábbis könyvei erről tanúskodnak. Könyvtárában a régebbi és klasszikus szerzők mellett jelen voltak a legújabbnak számító, egyetemes joggal foglalkozó jogászok és gondolkodók művei is. A magyar vonatkozású könyvek mellett számos, a szomszédos örökös tartományokra vonatkozó joggyűjteménnyel is rendelkezett, néhány, a birodalom távolabbi részére vonatkozó összeállítás mellett. Ugyanakkor nem mehetünk el amellett, hogy vajon ezeket a munkákat Vitnyédy mennyire használta? Vagy esetleg ezek csupán a gyűjtői szenvedélyének lenyomatai voltak? Sajnos a könyvtár könyveinek hiányában ezt egyelőre nem lehet eldönteni. A Sopron városából fennmaradt könyvjegyzékekben hasonlóan magas a jogi könyvek aránya. Így esetében feltételezhető, hogy nemcsak a gyűjtői szenvedélyről, hanem városi sajátosságról lehet szó.⁴⁶

Mint ismert, a kora újkori magánkönyvtárak állományának jelentős részét teológiai témájú könyvek tették ki.⁴⁷ A reformáció és a katolikus megújulás korában természetesnek tekinthető, hogy az olvasóközönséget foglalkoztatták a különböző vallási kérdések és az egyházi tanítók állásfoglalása. Ezek ugyanis olyan kérdéseket jelentettek, amik igen komolyan érinthették az olvasó mindennapjait. Nem volt ez másképp Vitnyédy István esetében sem.

A mindennapi olvasmányok között első helyen a *Biblia* és a különböző, a napi ájtatossághoz használt könyvek állnak. Gyűjteményében találunk egy német *Bibliát*, egy 12 (!) nyelvű *Újtestamentumot*⁴⁸ és két magyar *Bibliát*. Ezek mellett számos szertartáskönyvet is találunk, és egyéb, a napi vallásosságot, illetve azzal kapcsolatos teendőket segítő munkák is jelen voltak, amelyekre nem térek ki külön tanulmányban.

Ha a könyvek felekezeti összetételét vizsgáljuk, akkor láthatjuk, hogy heterogén, azaz nem kizárólag protestáns vagy katolikus szerzőket és műveiket tartalmazó könyvtárral, hanem egy összetett, színes gyűjteménnyel van dolgunk. A nagy evangélikus egyházszervezők, Luther és Melanchthon mellett, a kálvinizmus és a katolicizmus korszakos szerzőinek a munkái is helyet kaptak a könyvtárban.

Mivel Vitnyédy István az evangélikus egyház szolgáló fia volt, ezért esetében célszerű az evangélikus szerzőket előtérbe helyezni. A két egyházalapító, Luther

⁴⁶ SZABÓ 1998, i. m. 45–69, itt: 59–60.

⁴⁷ MONOK István, *Olvasó vagy gyűjtő? A könyvgyűjtési és olvasási szokások változása a XVII–XVIII. század fordulóján = Művelődési törekvések a korai újkorban. Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére*, szerk. Balázs Mihály, Font Zsuzsa, Keserű Gizella, Ötvös Péter, Szeged, József Attila Tudományegyetem Régi Magyar Irodalom Tanszék, 1997 (Adattár XVI–XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 35), 401–415.

⁴⁸ Ebben az esetben természetesen nem tizenkét különböző nyelven íródott könyvről van szó, hanem egy olyan alkotásról, ami feltehetőleg a német nyelv tizenkét nyelvjárása szerint született meg.

és Melanchthon munkáin végigtekintve, láthatjuk, hogy e vonatkozásban Vitnyédy gyűjteménye nem tért el a hazai átlagtól.⁴⁹ A magyar evangélikusok között Melanchthon nagyobb népszerűségnek örvendett, mint Luther. Ennek oka még a 16. században gyökerezik, Philipp Melanchthon személyiségéből és a magyarokkal való jó viszonyából eredeztethető.⁵⁰ Bár Vitnyédy majd száz évvel később élt, a hatás láthatóan a későbbiekben is megmaradt.⁵¹ Ennek alapján nem meglepő, hogy Luthertől csak a törökök elleni háborúról való értekezése, az *Augapfel*, valamint egy *Sententia*-gyűjtemény akadt a polcain. Ezzel szemben Melanchthon öt könyvben, összesen négy munkájával képviselteti magát. Ezek: a klasszikusnak tekinthető *Rhetorica* – ebből két példánya is volt, a második egy kétkötetes változat –, és a *Dialectica* mellett Melanchthon *Examenje*, egy *Oratio*-gyűjtemény is helyet kapott a gyűjteményben.⁵² Úgy gondolom, ide sorolhatjuk azt a kolligátumot is, amelyben különböző szerzők retorikai és logikai művei voltak összegyűjtve. Ugyanakkor Melanchthon nagy klasszikus alkotásai, a *Loci Communes* és a Melanchthon közreműködésével kiadott *Carion-krónika*, ami a magyar könyvtárak jegyzékeiben viszonylag gyakran fordult elő, hiányzott a soproni könyvtárból. Tekintettel arra, hogy Vitnyédy könyvtára már 17. századi gyűjtemény volt, mind Luther, mind pedig Melanchthon művei kikoptak az idők alatt, és helyettük inkább a tanítványok és szellemi utódaik élveztek előnyt a nagy elődökkel szemben.⁵³

A későbbi szerzők, például Conrad Horne művei közül is többel rendelkezett. Ezek a dialektika, a logika és az etika témaköreiben nyújtottak ismereteket. Inkább iskolai, semmint teológiai könyveknek lehet ezeket tekinteni.⁵⁴

A 17. századi szerzők közül a korai pietizmus egyik jelentős szerzőjének, Johann Arndtnak is megvolt két műve. A *De vero Christianismo libri IV.* latin fordításban,⁵⁵ míg a *IV Bücher von Wahrem Christenthumb* németül.⁵⁶ Arndt már a belső vallásosság és a vallási tolerancia szükségességét fejtegette, így némileg érthető, hogy miért találunk itt a klasszikus evangélikus szerzők mellett igen nagy számban református és katolikus munkákat is.⁵⁷ Joggal feltételezhető, hogy

⁴⁹ A témáról bővebben lásd: MONOK István, *Luther és Melanchthon műveinek előfordulási gyakorisága a kora újkori könyvjegyzékekben = Művészet és mesterség II. Tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére*, szerk. Horn Ildikó, Lauter Éva, Várkonyi Gábor, Hiller István, Szirtes Zsófia, Balogh Zsuzsanna, Pásztor Katalin, Tamás Máté, Bp., L'Harmattan, 2016, 115–132.

⁵⁰ RITÓÓKNÉ Szalay Ágnes, *Miért Melanchthon? = Kutak, Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből*, Bp., Balassi, 2012, 212–214.

⁵¹ Vö.: Adattár 18/1. passim.

⁵² Adattár 18/1.308. Nr. 223; Adattár 18/1.309. Nr.233, 246; Adattár 18/1.311. Nr.327; Adattár 18/1. 312. Nr. 347.

⁵³ MONOK 2016, i. m. 116–117.

⁵⁴ Adattár 18/1. 308. Nr. 210; Adattár 18/1. 309. Nr. 249, 251; Adattár 18/1. 310. Nr. 281.

⁵⁵ Adattár 18/1. 312. Nr. 349.

⁵⁶ Adattár 18/1. 314. Nr. 431.

⁵⁷ István MONOK, *A lőcsei polgárok olvasmányairól a XVI–XVII. században = Wiener Elektronische Beiträge des Instituts für Finno-Ugristik*, Wien, 2008, 4.

Arndt munkássága a nyugat-magyarországi könyvgyűjtők esetében nagyon népszerű volt, ugyanis több ottani könyvtárban felbukkannak a művei.⁵⁸ A kiemelt szerzőkön kívül természetesen sok más jeles evangélikus szerző, mint például Rudolf Walter is megtalálható volt a könyvtár polcain. Walter kisebb homíliaja és a *Sinopsis Philosophiá*val képviseltette magát. Közéjük tartozik még Martin Zeiller, aki szintén két kisebb munkával volt jelen, de Philipp és Johann Camerarius műveiből is találunk egyet-egyet.⁵⁹

Az evangélikus irodalommal ellentétben, a református művek igencsak alul-reprezentáltak Vitnyédy István könyvtárában. Az egyházalapító Kálvintól is csupán egyetlen művet birtokolt, a *Brotkorb*ot.⁶⁰ Mellette csupán másodvonalbeli szerzők néhány munkájára akadhatunk. Ugyanakkor figyelemre méltó részlet, hogy a soproni prókátor egy igen jelentős Comenius-gyűjteménnyel rendelkezett. A „nemzetek tanítójának” tollából született alkotások közül ötnek is a birtokában volt. Vitnyédynek elsősorban nem a teológiai jellegű Comnius-művek voltak meg, hanem főleg a nyelvtanulást segítők. Mint például egy ötnyelvű *Reservata*, vagy az *Atrium*, amelyből kettő is akadt a gyűjteményében, az egyik kétnyelvű változatban. Ezek alapján úgy vélem, hogy értelmet nyer az a néhány szláv – feltehetőleg azon belül is cseh – nyelvű munka is, amelyek a listán szerepelnek. Talán ezek segítségével próbálkozott meg Vitnyédy a cseh nyelv elsajátításával.

A reformátusokénál jóval jelentősebb számban voltak jelen a katolikus teológusok munkái. Feltűnő, hogy ezek közül is inkább az újabb, a 17. századi szerzők alkotásai képezték a gyűjteményben a nagyobb hányadot, ráadásul nem feltétlenül a megbékélést hirdetők. A magyar szerzők közül mindenképpen ki kell emelni Pázmány Pétert. Az evangélikus Vitnyédy István könyvtárában is ott találjuk a bíboros-érsek fő művét, a *Kalauzt*. Emellett egy postillát is, amit Kovács József László a Magyarai Istvánnak adott *Feleletével* kívánt azonosítani.⁶¹ Ilyen találgatásba azonban nem bocsátkozhatunk, mivel Pázmánynak több más könyve is szóba jöhet. Ezért a jegyzékben szereplő műnek a pontos azonosítása felbukkanásáig várat magára. Ezek mellett egy szintén Pázmány névével jelzett dekrétumgyűjteményt is találunk, ami az esztergomi egyházmegyéből származik. Ennek talán egyházi jogi szempontból lehetett jelentősége Vitnyédy számára. Az esztergomi érsek mellett olyan magyar szerzők művei is megvoltak a könyvtárban, mint Pázmány kortársa Balásfy Tamás pécsi püspöké. Balásfy az 1620-as *Apologia pro Clero*val képviselte magát. Megtalálhatjuk a jegyzékben Vitnyédy kortársának, Sámbar Mátyásnak a legismertebb művét, a *Három üdvösséges kérdést* is. De ott szerepel a terjedelmes katalógusban a református lelkészből katolikussá lett Veresmarty (Vörösmarty) Mihály két szerzeményét, valamint az apokaliptikus irodalom irányába mutató, Nyéki Vörös Mátyás által írott, *Tintinabulum Tripudian-*

⁵⁸ Adattár 18/1, passim.

⁵⁹ Vö. Adattár 18/1, passim.

⁶⁰ Kovács 1990, i. m. 32.

⁶¹ Kovács 1990, i. m. 31.

tiumot is.⁶² A külföldi szerzők sorát tekintve, szintén hasonló érdekességekre figyelhetünk fel. A 16. századi szerzők közül talán a legmeglepőbb a jezsuita Roberto Bellarmino jelenléte, akinek két művét is a polcokon találjuk. Ez azért érdemel figyelmet, mert a jezsuita szerző műveinek rekatolizációs hatása igen erős volt. Olyannyira, hogy Veresmarti is az ő nyomán tért meg.⁶³ Mohács évszázadából egy másik jezsuita szerző, a németalföldi François Coster két meditációs könyvét is megtaláljuk az összeírásban.⁶⁴

Fentebb már említettük, hogy evangélikus létére Vitnyédynek elég jelentős számú katolikus teológiai szakirodalma volt. A gyűjtemény ezen részének érdekessége nemcsak a mennyiségéből fakadt, hanem modernségéből is. A szerzők nagyobb része, köztük például Johann Caramelius Lobkowitz 17. századi kortárs gondolkodók voltak. Vitnyédy Istvánt, a jezsuita polihisztor egyházi munkái érdekelték, amelyek közül kettővel is rendelkezett. Az egyik a *Theologiae Regulae* első kötete, a másik a *Theologia Moralis* volt. A katolikus szerzők művei között találunk meditációs irodalmat, vagy éppen Aeneas Silvius Piccolomini, ill. Savonarola műveiből is egyet-egyet, de megtalálható a listában *Jerónimo Bautista de Lanuzának* a *Medulla Cedri Libani* című munkája is.⁶⁵ A katolikus szerzők közül még a német jezsuita, Jodocus Kedd nevét érdemes kiemelni, akinek műveiből több is megvolt a soproni ügyvéd irodájában. Kedd jelentős 17. század eleji hitvitázó és térítő volt. Főként az észak-német régióban működött. Vitnyédy könyvtárában a katolikus vallásról még egy német nyelvű iskolai könyv és egy Nagy Konstantinusról szóló latin nyelvű munka, továbbá egy szintén latin levelezésgyűjtemény található.⁶⁶

A jelentős katolikus irodalom akár arra engedhetne következtetni, hogy a soproni ügyvéd esetleg foglalkozott a katolikus egyházba való áttéréssel. Véleményem szerint azonban más ok állhat a jelentős katolikus irodalom birtoklásának hátterében. Mivel dolgozatunk hőse eredetileg ügyvédként képzelte el jövőjét, talán az egyes felekezetek tanításainak megismerésében is az ügyvédi szellem motiválhatta. Lehetőségei szerint beszerezte a katolikus szerzők munkáit is, hogy megismerhesse az azokban lévő tanításokat, így előnyösebb helyzetbe kerüljön velük szemben. Nem szabad megfeledkezni a korai pietizmus hatásáról sem,

⁶² Adattár 18/1. 313. Nr. 395; A *Tintinnabulum*mal foglalkozó újabb kutatások kétségbe vonják, hogy annak szerzője valóban Nyéki Vörös Mátyás volt. Vö.: RÉGER Ádám, *A Tintinnabulum tripudiantium szerzője és forrása = Irodalomtörténeti Közlemények*, 118(2014), 1, 77–98.

⁶³ JANKOVICS József, *Vörösmarti Mihály és megtérése históriája = Uő, Ex occidente... A 17. századi magyar irodalom európai kapcsolatai*, Bp., Balassi, 1999, 94–95.

⁶⁴ A kutatás rámutatott, hogy Vitnyédy könyvtárának ezek a misztikus, meditációs darabjai – különösen Franciscus Costerus *Meditationes de passione Christi* című könyve – közvetve vagy közvetlenül befolyásolhatták a Zrínyi Miklós eposzában jelentkező passziomisztikát. Ács Pál, *A „helyettes áldozat” allegóriái a Zrínyiasz IX. énekében = Uő, „Elváltozott idők”. Irányváltások a régi magyar irodalomban*, Bp., Balassi, 2006 (*Régi Magyar Könyvtár, Tanulmányok*, 6), 140–157, itt: 150, 156.

⁶⁵ Adattár 18/1. 306. Nr. 107.

⁶⁶ Adattár 18/1. 307. Nr. 172, 182, 183.

amely elutasította a hitvitázást, ezért a Vitnyédy soproni gyűjteményében meglevő jelentős katolikus irodalomnak egyelőre, újabb adatok híján nem tudunk nagyobb jelentőséget tulajdonítani.

A kora újkori Magyar Királyság területén feltárt könyvtárkatalógusok alapján úgy tűnik, majd mindegyik korabeli könyvtárban találhatóak történeti és politikai témájú könyvek. Ezek összetétele igen változó. A legtöbb esetben természetesen a hazai történesekkel foglalkozó műveket részesítették előnyben. Az egyszerű történeti témájú könyvek mellett az aktuális események, mint a török elleni háborúk, vagy más belháborúk történetét megörökítő szerzők örvendtek nagy népszerűségnek. Ezt követték a környező országok történetét leíró históriáskönyvek, majd a könyvtárlajdonos érdeklődése nyomán, egyre távolabbi országokkal és területekkel foglalkozó írások. Ezek alapján érhető, hogy a felső-magyarországi térség lakóinak könyvtárában elsősorban Erdély, a Rzeczpospolita és esetenként, bár ritkábban, a Német-római Birodalom története is előkerült.⁶⁷ Ugyanakkor figyelembe kell venni azt a tényt is, hogy a nyugat-magyarországi városok lakóinak könyvjegyzékeiben kevesebb a török háborúkról szóló irodalom.⁶⁸

Vitnyédy István könyvtárában is hasonló jelenségeket tapasztalhatunk. A legnagyobb számban a Magyar Királyság 16–17. századi történetével foglalkozó különböző históriáskönyvek vannak. A klasszikusok közül Vitnyédy könyvtárában ott találjuk Antonio Bonfini történeti munkáját, valamint Forgách Ferenc *De statu Rei publicae Hungariae*jét kéziratban (*manuscriptum*), Zermegh János *Historia Rerum gestarum inter Ferdinandum et Johannem Ungariae reges*ét is. A „*Nicolaus Istvanfi*” bejegyzés alatt pedig egyértelműen *Istvánffy Miklós* történeti munkáját kell érteni.⁶⁹ Rajtuk kívül már kicsit speciálisabban, az ország egyes részeire koncentráló művek közül Bethlen János *Erdély történetét* – nyilvánvalóan latin nyelven –, valamint Ráttkay Györgynek az 1652-ben megjelent, a horvát bánokról, Szlavóniáról és Dalmáciáról szóló *Memoria Regum et Banorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae* könyvét kell megemlíteni.⁷⁰ Ezeken kívül még két krónikája volt, *Paul Fürst* török–magyar krónikája, valamint egy német nyelvű, új magyar és erdélyi krónika. A magyar politikai irodalomból Révay Péternek a Szent Koronáról írott könyve érdemel komolyabb figyelmet. Ez ugyanis három példányban is megtalálható a könyvtárjegyzékben.⁷¹

Érthető módon Kelet-Európa felé kevésbé tájékozódott, csupán két ország történetéről lehettek ismeretei. A Rzeczpospolita történetével egy viszonylag régebbi, a 16. században megjelent munka, Martin Cromer *Gesta Polonorum* se-

⁶⁷ MONOK 2008, i. m. 2–3.

⁶⁸ MONOK István, *Azonosságok és különbségek három nyugat-magyarországi város XVI–XVII. századi olvasmányai*ban (Ruszt, Sopron, Kőszeg) = HUNGAROLÓGIA 6. Tudományos, oktatás-módszertani és tájékoztató füzetek, Bp., Nemzetközi Hungarológiai Központ, 1995, 238.

⁶⁹ Adattár 18/1. 304. Nr. 40.

⁷⁰ Adattár 18/1. 305. Nr. 79. Vö. BENE Sándor, *Egy kanonok három királysága. Ráttkay György horvát históriája*, Bp., Argumentum, 2000.

⁷¹ Adattár 18/1. 305. Nr. 125., Adattár 18/1. 308. Nr. 188, 192.

gítségével ismerkedhetett meg. A távolabbi Oroszország esetében a *Historia Moscovita* címen jelzett könyv nyújthatott segítséget számára. A nagy ellenségről, az Oszmán Birodalomról viszonylag kevés szakirodalmat gyűjtött össze. Egy török krónikának az első és második kötete mellett⁷² Saddedin Efendi *Annales Sultanorum* nyújtotta a legátfogóbb képet az oszmánokról.⁷³ Az orientalistikai gyűjteményéhez kell még sorolni a *Persianischer Rosenthal* német nyelvű kiadványt is.⁷⁴

A legnagyobb helyet a Német-római Birodalom, azon belül is az örökös tartományok, vagy a Franciaországgal határos térségek történetét feldolgozó munkák foglalták el. De a gyűjteményben ott találjuk a nagy történetíró, Francesco Guicciardini *Historiáját* is, amely Itália történetét beszéli el egészen 1534-ig.⁷⁵ A távolabbinak tekinthető országok esetében Francis Bacontól egy Anglia történetével foglalkozó kötetet, illetve Manoel da Cunnának a *Lusitania Vindicata* című könyvét emelhetjük ki, melyekről alább bővebben lesz még szó. A legnagyobb körbe tartozó, a világtörténelemmel foglalkozó művek közül csupán egy német nyelvű Sebastian Frank-alkotást találunk a gyűjteményben.⁷⁶

Az egyes országok története mellett érdemes Vitnyédy István politikai irányultságáról és érdeklődéséről is megemlékezni. Mivel a könyvtárról fennmaradt összeírás nem különböző témánként összegyűjtve őrizte meg a könyveket, ezért igen vegyesen, némileg szétszórva helyezkednek el benne a politikai művek. Azt láthatjuk, hogy akárcsak a többi esetben, úgy itt is egy viszonylag modern gyűjteményről van szó. A nagy klasszikusok mellett, számos másod-harmadvonalbeli szerzőt is találunk. Mivel jelen keretek között részletes elemzésre nem vállalkozhatunk, ezért csak nagy vonalakban próbáljuk meg körvonalazni politikai orientációját.

Nem tévedhetünk nagyot, ha a *Nicolaus Machiavellus* tétel alatt a szerző Zrínyi által is gyakran forgatott *Discorsiját* sejthetjük.⁷⁷ Machiavelli komoly nyomot hagyott a 16–17. század politikai gondolkodásán. A 16–17. századi magyarországi interpretációja eléggé érthető, hiszen a törökök elleni harcra vetítve sokan véltek felfedezni a szerző gondolatainak aktualitását.⁷⁸

Természetesen az olasz szerző mellett több, modernebb gondolkodó és politikus művét is megtaláljuk. Jean Bodin például két könyvével is képviselteti magát, amiből az egyik a *De Republica* volt. Mellette a magyar olvasóközönség körében rendkívül nagy népszerűségnek örvendő németalföldi filozófus, *Justus*

⁷² Adattár 18/1. 305. Nr. 65., Adattár 18/1. 309. Nr. 242.

⁷³ Adattár 18/1. 305. Nr. 75.

⁷⁴ Adattár 18/1. 305. Nr. 38., Kovács 1990, i. m. 33.

⁷⁵ Adattár 18/1. 304. Nr. 36.

⁷⁶ Adattár 18/1. 303. Nr. 18.

⁷⁷ Adattár 18/1. 310. Nr. 292. Vö. KAPOSI Márton, *Machiavelli Magyarországon, A merész kortárs és a reneszánsz klasszikus fogadtatása 1541–1921*, Bp., Argumentum, 2015, 131.

⁷⁸ KAPOSI Márton, Ötszáz éve született Machiavelli főműve. A fejedelem magyarországi recepciójáról = *Magyar Tudomány*, 175(2014), 2, 179–180.

Lipsiustól három könyvvel is szerepelt. Sorrendben az első, az 1584-es *De Constantia* (talán egy későbbi kiadásban),⁷⁹ amiben az újsztoikus filozófia elvei szerint elmélkedik, miként őrizheti meg az ember a belső függetlenségét a külső világ szorongatásával szemben. A másik két feljegyzés, a *Politica*, illetve a *Politica-rum Epitome* mögött Lipsius másik klasszikus művét, a *Politica sive civilis doctrinae libri sex* című művét jelenti.⁸⁰ Ebben a németalföldi filozófus szinte teljesen szembement a macchiavellista politikai elképzelésekkel, és egy békésebb politikai alternatívát vázolt fel. Szerinte ugyanis egyfajta megalkuvás révén kell biztosítani a „princeps perfectusnak” a békés fejlődést, a meglévő állapotokat pedig konzerválni kell, az ellentétek elsimításával.⁸¹ Vitnyédy István korában a Lipsius által megfogalmazott konzerválás és kiegyezés gondolata igen kíváncsú lehetett, különösen a protestáns, azon belül is az egyre jobban háttérbe szoruló evangélikusok számára. Mégis, a soproni ügyvéd gyűjteményéből a következőkben nem éppen ennek a békés modellnek a követői kerültek többségbe. Sokkal inkább a machiavellista modellé.

A könyvek gyűjtésében Vitnyédy István esetében Zrínyi Miklós lehetett az egyik olyan személy, akinek komoly ráhatása lehetett a soproni könyvtár bővülésére. Itt elsősorban az újabb politikai irodalomra kell gondolnunk. A helyszűke miatt a patrónus és a szervitor könyvtárát összehasonlítani nincs lehetőségünk.⁸² Ezért csak néhány művet emelek ki, amelyek a későbbiekben komolyan befolyásolhatták Vitnyédy István politikai gondolkodását, és a Wesselényi-féle rendi szervezkedésben játszott szerepét⁸³ is jobban megvilágítják.

Az első francia szerző, akit nem lehet figyelmen kívül hagyni, Gabriel-Barthélemy de Gramond, akinek *Historia Galliae*⁸⁴ XIII. Lajos francia király uralkodását dolgozta fel, IV. Henrik halálától kezdve egészen 1629-ig. A mű érdekessége, hogy a francia abszolutizmus kialakulásának idejéből gyakorlatilag első kézből tájékoztat, valamint az egyes eseményekhez találó reflexiókat és megjegyzéseket is írt a szerző.⁸⁵

⁷⁹ Adattár 18/1. 310. Nr. 287.

⁸⁰ Adattár 18/1. 315–316. Nr. 469, 528.

⁸¹ KLANICZAY Tibor, *A manierizmus politikai filozófiája: Paruta és Lipsius; Az arisztokrácia és Justus Lipsius politikai gondolkodása* = Uő, *Stílus, nemzet és civilizáció*, Bp., Balassi, 2001, 224–235, 236–249.

⁸² Ugyanakkor úgy vélem mindenképpen érdemes lenne egy önálló tanulmány keretében felvázolni és bemutatni a hasonlóságot Zrínyi Miklós és Vitnyédy István könyvtárai között.

⁸³ Vö. R. VÁRKONYI Ágnes, *Zrínyi Miklós szövetsége Wesselényivel és Nádasdyval a török ellen 1663-ban* = *Történelmi Szemle*, 27(1984), 341–379; BENE Sándor, *Az ellenállás hermeneutikája. Egy fejezet a Rákóczi-szabadságharc politikai publicisztikájának történetéből* = „Nem súlyod az emberiség...” *Album amicorum Szőrényi László LX. születésnapjára*, MTA Irodalomtudományi Intézet, Bp., 2007, 1035–1058.

⁸⁴ Adattár 18/1. 310. Nr. 286.

⁸⁵ KLANICZAY Tibor, *Korszerű politikai gondolkodás és nemzetközi látókör Zrínyi Miklós műveiben* = *Irodalom és ideológia a 16–17. században*, szerk. Varjas Béla, Bp., Akadémiai, 1987, 365–366.

További két író, akiket ki kell emelni, egyértelműen Jean de Silhon és Antoni Aubrey. A két francia alkotónak Zrínyi Miklós könyvtárában több munkája is megvolt. Így talán nem meglepő, hogy Vitnyédy könyvtárában is találunk néhány kötetet belőlük. A háromszázadik tételként felsorolt, *Ministerii Richelii et Mazarini* cím alatt a *Ministerium cardinalis Richelii et Mazarini cum observationibus politicis Ab Anno 1624 usque 1652* című művét kell érteni. Ebben mindkét szerző egy-egy műve szerepel. Aubreynak a *Histoire du cardinal Richelieu*, míg Silhonnak a szintén 1650-ben megjelent *Esclaircissement de quelques difficultes touchant l'administration du cardinal Mazarin* című műve. Érdekesség, hogy a kétszázkilencvenötödik tételben Silhonnak ugyanez a műve szerepel „solitaire” jelzővel. Tehát ez a munka kétszer is meg volt Vitnyédynek.⁸⁶ Igaz, ez utóbbi csak a Mazarinnal kapcsolatos részt jelentette. Bár a bánra nem feltétlenül e két szerző ezen művei gyakorolták a legnagyobb hatást. Mégis bennük már igen komolyan megfogalmazódtak a Habsburg-ellenes politika alapjai. Továbbá Silhonnak a Fronde-mozgalmat bőségesen tárgyaló műve akár például is szolgálhatott a magyarországi összeesküvőknek.⁸⁷

Klaniczay Tibor kiemelte, hogy a két francia udvari szerző mellett Henri de Rohan herceg fő műve is megtalálható volt a Zrínyi-könyvtárban. A francia herceg egyértelműen az a személy volt, akire Zrínyi leginkább hasonlított. Rohan is katona volt, aki ugyan többnyire kissé dilettáns munkákat írt a szabadidejében, de eközben megalkotta legismertebb munkáját, a Caesar-kommentárnak számító *Le parfait capitaine*-t, amit Zrínyi természetesen – mint a franciakönyveket általában – olasz fordításban, ezúttal *Il perfetto capitano* címmel olvasta. Vitnyédynek sajnos nem ez a munka volt a birtokában, hanem egy kevésbé jelentős, a *Trutina Statuum Europae*.

A francia szerzőkön kívül még egy munkát tartok fontosnak kiemelni, amelyben egyértelműen a Zrínyi Miklóssal való jó viszony bizonyítékát vélem látni. Ez pedig a portugál szerző, *Manoel da Cunha, Lusitania vindicata* című alkotása volt. Da Cunha lisszaboni érsek, a század közepén kirobbanó portugál függetlenségi harc egyik jelentős ideológusa volt. A *Vindicatában* a portugálok igaz ügyét igyekezett hangsúlyozni, és a világgal elfogadtatni. Művének magyarországi jelenléte kevésbé tekinthető általánosnak. További érdekessége, hogy Zrínyi-könyvtárában egy másik portugál, Antonio de Sousa de Machedo, *Lusitania Liberatája* is megvolt, ami sokkal inkább illett volna a soproni ügyvéd gyűjteményéhez. Machedo 700 lapos könyvében már természetjogi érveket is felhozott az ügy igazára, illetve nagyban épített a *Vindicatára* is.⁸⁸

Saját hazájának története mellett a környező országok érdekelték Vitnyédyt a legjobban. A külföldi hatalmak közül elsősorban német és francia orientáltságú

⁸⁶ Adattár 18/1. 310. Nr. 288, 295.

⁸⁷ KLANICZAY 1987, i. m. 360–361; vö. Gábor FÖRKÖLI, *L'honnêteté, "fondement de l'excellent prince" : l'éducation du souverain selon Jean de Silhon = Maîtres et élèves de la renaissance aux lumières*, Paris, Presses de l'Université Paris-Sorbonne, 2012, 40–53.

⁸⁸ KLANICZAY 1987, i. m. 363.

volt, de néhány orientalisztikai jellegű munka is helyet kapott a gyűjteményében. Politikai érdeklődése azonban átlagon felülnek tekinthető, és vetekedett a kortárs főurakéval, ami Zrínyi Miklós közvetlen munkatársától, a magyar protestáns köznemesség vezérétől, a Wesselényi-szervezkedés politikai vezérszemélyiségétől amúgy természetes.⁸⁹ A machiavellista szerzők, valamint a lipsiusi külső megbékélést hirdető alkotók mellett jelen voltak a kortársak is, akik között egyfajta francia–olasz orientáció figyelhető meg, amit leginkább a patrónus, Zrínyi Miklósnak lehet tulajdonítani.

Ha a Magyar Királyság 16–17. századi történetét vizsgáljuk, nem kerülhetjük meg a török elleni háborút, a hétköznapi hadviselést. Ennek következményei és a mindennapokra gyakorolt hatása is viszonylag jól ismert. A nemesek könyvtáraitban ennek lecsapódásaként lehet értékelni a különböző hadtudományi munkák megjelenését. Talán a legismertebb Zrínyi Miklós könyvtára, de különböző mennyiségben más főúri könyvtárakban is fellelhetőek ezek a munkák,⁹⁰ amelyek mind külföldi szerzők művei, mivel – ahogy Kelenik József megfogalmazta –, az állandó háborús körülmények között a magyar katonáknak, főuraknak nem, vagy csak korlátozott módon volt lehetőségük, hogy papírra vessék gondolataikat és tapasztalataikat.⁹¹

Vitnyédy István gazdag könyvtárában néhány hadüggyel és katonasággal kapcsolatos könyvet is találhatunk.⁹² Ez utóbbi gyűjtemény nem különösebben jelentős, ugyanakkor igen érdekes, hiszen már Kovács József László is kifejtette, hogy Vitnyédy egyáltalán nem volt katonanemes, aki portyák tucatjaiból vette volna ki a részét. Ennek ismeretében a hadtudományi gyűjteményét is másképpen kell értékelni.⁹³

Ha röviden átfutjuk a címlistát az egyes művek megjelenésének figyelembevételével, elmondható, hogy Vitnyédy István a hadtudományok terén korszerű érdeklődésének bizonyult. A könyveinek jelentős része ugyanis a 17. század folyamán keletkezett, azon belül a század középső harmadában. Témájukat tekintve főleg szervezéssel, kiképzéssel, erődépítéssel és ostromokkal foglalkoznak, de akad közöttük olyan munka is, mint Arnold Mengerling műve, a *Perversa ultimi Seculi Militia*, amely a harmincéves háború kapcsán a kóborló katonaság okozta károkról értekezik.⁹⁴ A szűkös keretek között négy szerzőt tartok fontosnak ki-

⁸⁹ CSILLAG István, *Vitnyédi István = Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*, szerk. Kőszeghy Péter, Tamás Zsuzsanna, XII, Bp., Balassi, 2011, 495–496, további szakirodalommal.

⁹⁰ HAUSNER Gábor, *Adalékok a XVII. századi katonai gondolkodás történetéhez = A magyar katonai gondolkodás története. Tanulmánygyűjtemény*, szerk. Ács Tibor, Bp., Zrínyi, 1995, 45.

⁹¹ KELENIK József, *Gondolkodó katonák és katonai gondolkodók a 16. századi Magyarországon* = Ács (szerk.) 1995, i. m. 26–27.

⁹² Mivel a korszakban számos olyan munka létezett, ami ugyan tartalmazott hadügyi vagy katonai témákat, de eredeti célja nem ez volt, ezért csak azokat a műveket vettük figyelembe, amik kizárólagosan katonai témákkal foglalkoztak. Erről lásd bővebben: HAUSNER Gábor, *Márs könyvet olvas, Zrínyi Miklós és a 17. századi hadtudományi irodalom*, Bp., Argumentum, 2013, 17–30.

⁹³ KOVÁCS 1990, i. m. 33.

⁹⁴ Adattár 18/1. 310. Nr. 297.

emelni, ezek a következők: Schwendi, Wallhausen, Cataneo és Mengerling. Bennük vélem felfedezni ugyanis Vitnyédy István hadügyi érdeklődésének hátterét. Lazarus von Schwendi⁹⁵ *Kriegs Discurs*ának a meglelte talán a legérthetőbb, hiszen a 16. században a Magyar Királyság végvidékén szolgáló katona kellő alapot foglalta össze saját tapasztalatait is, beépítve a hadszíntérre vonatkozó feladatokat. Kitért az ellátás fontosságára, a seregek felhasználására, valamint már egy állandó hadsereg fenntartásának a szükségességét is kiemelte. Bár munkája a 16. századi ismeretekre vonatkozott, csak jóval a halála után jelent meg nyomtatásban, és még 17. században is első rangú munkának tekinthető a térségbe érkező katonák számára.⁹⁶ Vitnyédy Istvánnak, aki nem volt tapasztalt katona, az elméletek terén nyújthatott jó ismereteket arra a világra vonatkozólag, amelyben ő is élt. A munkát végigolvasva felmérhette, hogy adott esetben, amikor kényszerűen harcba kellett vonulnia urával, mire is számíthatott.

Hasonló módon hasznosíthatta az említett Mengerling által írott könyvet. Bár a munka javarészt harmincéves háborúra vonatkozik, hasonló kóborló seregek a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség területén is bőségesen akadtak. Akiknek a fosztogatása időről-időre komoly gondokat okozott az államnak, amely szemben az országgyűléseken is igyekeztek fellépni.

Giralomo Cataneo munkáinak meglétére már Kovács József László is felhívta a figyelmet. Ő úgy vélte, hogy Cataneo művei közül az erődépítéssel kapcsolatosak voltak meg Vitnyédynek. Ez szintén logikusnak tűnhet. A magyarországi végvárrendszer kiépítése és korszerűsítése miatt Vitnyédy szintén gyakran lapozgathatta a könyvet. A 17. század folyamatos háborúi miatt, melyek a Magyar Királyságot is jelentős mértékben érintették, sokaknak megfordulhatott a fejében a védelmi rendszer korszerűsítésének gondolata. Így Vitnyédy István, ha nem is olyan aktívan, mint mondjuk Zrínyi, szintén érdeklődhetett a téma iránt.

Nehezebb dolgunk van, ha Wallhausen két munkájának a meglétét akarjuk megindokolni. Ezek a művek a lovas és gyalogos hadviselés, valamint a katonai kiképzéssel kapcsolatosak. Miért kerültek tehát ezek a kötetek egy, a hadi mesteriséghez nem értő ember gyűjteményébe? Mivel a munkák főleg kiképzésre, erődépítésre és a harcmodorra koncentrálnak, úgy vélem, Vitnyédy István némi érdeklődést mégis mutatott a komolyabb hadtudományi szakirodalom felé. Talán felmerült a részéről, hogy ha esetleg a harcmezőre kerül, általa hasznos tudást szerezhetne egy kisebb alakulat irányításában. Az erődépítéssel kapcsolatos részek pedig talán valamilyen összehasonlításként szolgálhattak, hogy összevethesse az itáliai és német elképzeléseknek a magyarországi végvárrendszerben történő megvalósítását. Nem mellékesen a modern, európai típusú hadviselés már ekkor érezhetően előnyben volt az oszmán hadviseléssel szemben. Ha ténylegesen ol-

⁹⁵ PÁLFFY Géza, *Egy meghatározó kapcsolat Európa és Magyarország között a 16. század második felében: Lazarus von Schwendi (1522–1583) = Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában, Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára*, szerk. Mayer László, Tilcsik György, Szombathely, Vas Megyei Levéltár, 2003, 101–120,

⁹⁶ KELENIK 1995, i. m. 35–36.

vasta ezeket a műveket, akkor Vitnyédy is tisztában lehetett annak a jelentőségével, hogy az európai mintájú seregek elengedhetetlenek a törökök kiűzéséhez, illetve, hogy milyen lemaradásban is van a magyar végvidéki katonaság akár az örökös tartományok, a holland, spanyol vagy francia seregekhez képest.⁹⁷ Továbbá érdemes megjegyezni, hogy gyűjteményében patrónusának, Zrínyi Miklósnak a művei is megvoltak – annak ellenére, hogy a könyvtárának inventáriumába nem kerültek bele – így még jobban érthető a hadtudományi munkák ilyen nagyszámú jelenléte.⁹⁸ Mivel Vitnyédy István életével kapcsolatban a katonai jellegű kutatások hiányosak, nem tudjuk pontosan, milyen célt szolgáltak ezek a könyvei. Mivel azonban hasonló típusú könyveket más nemesi könyvtárakban is megtaláljuk – például Schwendi munkáját – talán egyfajta katonai alpműveltség megszerzése végett szerezhette be ezeket a munkákat. Vagy talán Zrínyi munkáinak jobb megértése indokolhatta ezeknek a műveknek a meglétét. Ennek kiderítése a Vitnyédy személyével foglalkozó további kutatások feladata lesz.

Összegzőképpen úgy gondolom, érdemes megfontolnunk Szabó Béla költőinek tekinthető kérdését, miszerint mennyire is tekinthető Vitnyédy István gyűjteménye egy neves ügyvéd könyvtárának? Erre a kérdésre a választ akkor találjuk meg, ha a teljes könyvtári anyagra kiterjesztve elemezzük a gyűjteményt.⁹⁹ Véleményem szerint Vitnyédy István könyvtárát egyáltalán nem tekinthetjük sem egy jól menő ügyvéd, sem pedig egy polgárosult jogász gyűjteményének. Bár fő foglalkozása valóban az ügyvédi praxis volt, de ahogy azt Szabó is megállapította, a gyűjtemény alig egyötöd részét tették ki az ilyen tárgyú könyvek. Mellette további mintegy félezer, teljesen más témákat boncolgató mű van jelen. Ezek alapján pedig át kell értékelni Vitnyédy valódi „kilétét”. Rövid elemzéséből is látszik, hogy a régi korok auktorainak klasszikussá érett művei mellett egy valóban korszerű jogi könyvtár birtokosa volt. Meglehetősen jó történeti ismeretekkel is rendelkezett, ráadásul nemcsak a Magyar Királyság és a környező országok viszonylatában, hanem európai és világviszonylatban is. Mellette az aktuális politikai viszonyokkal és irányzatokkal is tisztában lehetett, különösen francia vonatkozásban. A régebbi szerzők mellett saját kortársainak alkotásai is viszonylag nagy számban voltak jelen. Teológiai témájú gyűjteménye is figyelemre méltó, különösen, hogy nemcsak evangélikus szerzők műveit gyűjtötte. A kortárs szerzők nagy száma is arra enged következtetni, hogy saját kora teológiai kérdései iránt is fogékony lehetett, illetve foglalkoztathatta a katolikus és evangélikus egyház – némelyek részéről szorgalmazott – egymáshoz való közeledése. Ezek mellett a más könyvtárakban is megtalálható, kiegészítőnek számító kiadványok, mint orvosságos, gyógyítással foglalkozó munkák, pamflettek és röpiratok is akadtak a gyűjteményében. Ezek mellett Kovács József László még három tételre hívta fel a figyelmet. Ebből kettőt, a *Pozsonyból kirepült bagolyt* és a *Magyar Orszagnak allapatyarol tanaczkását* a szakirodalom Vitnyédy István saját szerzeményeiként

⁹⁷ KELENIK 1995, i. m. 23–26.

⁹⁸ KOVÁCS 1990, i. m. 30.

⁹⁹ SZABÓ 1997, i. m. 29.

tartja számon. Bár ezek tartalmát nem ismerjük, és egyelőre egyetlen példányuk sem bukkant fel. Mégis érdemes elgondolkodni, hogy miket tartalmazhattak. Ezeknek az ismeretlen tételeknek kapcsán is további vizsgálatot érdemel Vitnyédy és a nagy erdélyi politikus-író, Bethlen Miklós közismerten szoros kapcsolata. A harmadik tétel, az a három fehér pergamenkötésű kötet, amelyekben Vitnyédy saját leveleit gyűjtötte össze.¹⁰⁰ Szerencsés módon ebből az első kettő ránk maradt. A harmadik talán lappang valahol, vagy megsemmisült.

Végső megállapításként úgy gondolom, Vitnyédy Istvánban messze nem csak a prókátort – ahogy könyvtára esetében sem csak az ügyvéd gyűjteményét – kell látni. Hanem egyszersmind széles látókörű politikusnak is tekinthetjük, akinek a sok régi könyve ellenére naprakész könyvtár állt rendelkezésére.

Károlyi, Bálint

Contributions à l'étude de la culture d'un juriste de Sopron : István Vitnyédy et sa bibliothèque

István Vitnyédy fait partie des nobles des plus illustres de l'histoire du Royaume de Hongrie des 16e-17e siècles. Fait regrettable : quelque exceptionnel que soit son parcours, il nous a légué très peu de sources biographiques. Les plus importantes sont sa collection de lettres et le registre des ses livres, établi après sa mort. Dans mon étude, j'examine la bibliothèque de ce juriste de Sopron. Beaucoup de magnats contemporains auraient été fiers de sa collection, réunissant une quantité imposante de livres et dans laquelle les genres les plus divers sont représentés. A supposer qu'il s'occupait intensément de sa bibliothèque, on peut considérer Vitnyédy comme un personnage moderne, étant donné que la majorité de ses livres avaient été de publication récente. Dans mon étude, je vais concentrer mon attention sur les ouvrages scolaires (auteurs antiques), juridiques, politiques, géographiques et militaires.

Keywords: 17th century, library, book history, military history, education, law, politics, Evangelical Lutheran Church Sopron (Ödenburg), Vitnyédy.

¹⁰⁰ KOVÁCS 1990, i. m. 34.

Szabó András Péter

Egy elveszett gyűjtemény kincsei

*Ondrej Czemanka turóci nemes könyvtára**

A 17. század magyar szerzőtől származó vagy Magyarországon megjelent nyomtatványait leginkább a szerencsésen fennmaradt példányok alapján ismerjük, de az is meglehetősen gyakran előfordul, hogy egy könyv megjelenését csak egy egykorú vagy kései említés igazolja. Utóbbiakat általában a 18. század olyan gondos tudományos íróinak köszönhetjük, mint amilyen például a magyarországi evangélikus lelkészekről életrajzi lexikont összeállító Johann Samuel Klein (1748–1820),¹ aki számos, azóta elveszett nyomtatvány emlékét fenntartotta. Sokkal ritkábban vehetjük viszont hasznát a kora újkori könyvjegyzékeknek, amelyeknek szűkszavú, megjelenési helyet és évszámot csak elvétele tartalmazó leírásai olykor a mű azonosítását sem teszik lehetővé, a konkrét kiadványok meghatározására pedig igen korlátozottan alkalmasak.

A jelen közlemény alapjául szolgáló forrás azonban egyike azon kevés könyvjegyzéknek, amely a bibliográfiai bűvárlatoknak is alkalmas segédeszköze lehet. Egy művelt Turóc megyei szlovák evangélikus kisnemes, Ondrej Czemanka/„Czemanka András”² (*1675. január 2., Tarnó – †1759. július 15., Necpál) hajda-

* A jelen tanulmány a Szegedi Kis István kutatási ösztöndíj és a Lendület Családtörténeti Kutatócsoport támogatásával született meg. A kutatáshoz nyújtott segítségért szeretnénk köszönetet mondani Eva Kowalskának, Libor Bernátnak és Tóth Gergelynek, illetve az Országos Széchényi Könyvtár régi könyves munkatársainak: Perger Péternek és Vásárhelyi Juditnak. Továbbá köszönjük Hanák Bélának, hogy a körmöcbányai levéltárban gyűjtött anyagából több menyezői meghívó adatait kikereste számunkra.

¹ KLEIN, Johann Samuel, *Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften evangelischer Prediger in allen Gemeinen des Königreichs Ungarn*, Leipzig, Ofen, Diepold und Lindauer, 1789, I–II.

² Neve a forrásokban rendszerint latinos formában, tehát Andreas Czemankaként szerepel, ám turóci kortársai minden bizonnyal Ondrejnek szólították, a magyar névalakkal pedig eddig csak az irodalomtörténetírásban találkoztunk. Ezért, azzal a szándékkal is, hogy a turóci közeg szlávajkú-ságát hangsúlyozzuk, Czemanka és családtagjai esetében szlovák keresztnévváltozat használata mellett döntöttünk. Természetesen tudatában vagyunk annak, hogy e névhasználat nem teljesen következetes, hiszen a régió többnyire inkább szlovák anyanyelvű, de hungarus identitású nemesi családjainak nevei magyar alakjukban rögzültek a magyar történeti irodalomban, és ezt a többi familia esetében mi is tiszteletben tartottuk, az evangélikus lelkészcsaládok esetében pedig az írásban általánosan elterjedt latin névváltozatokhoz ragaszkodtunk. A modern szlovák szakirodalomban fel-feltűnő (fonetikus átírást alkalmazó) mesterséges Čemanka családnévalakot mindenképpen koridegennek érezzük, és használatát kerüljük. A észak-magyarországi szlávajkú családok esetében

ni tarnói (ma: Trnovo, SK) könyvtárának emlékét őrzi, amely a kortársak szerint – a tulajdonos szerény anyagi helyzetének dacára – egyike volt a leggazdagabb magyarországi gyűjteményeknek, ám valamikor az 1730-as években tűzvész martaléka lett. A táblázatos formájú lista különlegessége, hogy a szokásosnál pontosabb címleírason túl minden esetben igyekszik megadni a nyomdahelyet és a megjelenési évet is. Különlegessége miatt eredetileg teljes szövegű közlését terveztük, ám végül megelégedtünk adatainak kiértékelésével és az ismeretlen nyomtatványok kiszűrésével is.

Könyvjegyzékünknek már a fennmaradási helye is különleges. Martin Lauček-nek (*1732. május 12., Turócszentmárton – †1802. február 9., Szokolca) a tudós szokolcai evangélikus lelkésznek (1783–1802)³ „Collectanea” névre hallgató hatalmas kéziratgyűjteményében maradt ránk, amelynek tizenkilenc kötetét jelenleg a Zay család levéltára (Szlovák Nemzeti Levéltár, Pozsony) őrzi, további nyolc kötetét, illetve Lauček tizenöt kötetre rúgó levélgyűjteményét pedig a Szlovák Nemzeti Könyvtár (Turócszentmárton) kézírattára.⁴ A Collectanea valamikor

az egyetlen védhetetlen megoldás talán a párhuzamos névformák kínosan pontos feltüntetése lenne, ami azonban feleslegesen megterhelné a szöveget.

³ Martin Lauček (magyarosan: Laucsek/Lautsek Márton) egy egész sor magyar, szlovák, cseh és osztrák életrajzi lexikonban szerepel. A legrészletesebb adatokat azonban Ján Ďurovič róla írott kismonográfiájában találhatjuk: ĎUROVIČ, Ján, *Martin Lauček, Tolerančný kňaz-spisovateľ*, Myjava, Tlač Daniela Pažického, 1933. – Szokolcai tevékenységéről újabban: PETROVIČ, Vladimír, Koč, Ondrej, PROKSA, Pavel: *Z dejín evanjelickej cirkvi augsburského vyznania v Skalici*, Skalica, Záhorské múzeum. 1997, 15–26; PETROVIČ, Vladimír, *Evanjelická cirkev augsburského vyznania* = Skalica, ed. Drahošová, Viera, *Skalica*, Mesto Skalica, Záhorské múzeum, 2014, 709–723, 713–715.

⁴ Slovenská národná knižnica, Martin, Literárny archív, C 1069. Lauček, Martin: Collectanea, III, VII, VIII, XI, XIX, XXI, XXII. számú kötetek. Illetve ugyanitt külön, a J 859. jelzet alatt őrzik a XIV. kötetet, amelyet az ismert szlovák irodalomtörténész, Ján Mišíanik (1914–1972) vett kölcsön az akkor még Zayugrócon (ma: Uhrovec, SK) őrzött Zay-könyvtárból, és 1967-ben Pozsonyból került be a turócszentmártoni intézménybe. Érdemes megjegyezni, hogy a XXI. kötetben elnevezése ellenére szintén levelek vannak. Ezen felül találunk még itt tizenöt kötetnyi, Lauček által láthatóan külön sorozatba („epistolarum volumina”) sorolt levelet is, amelyeknek üres oldalait viszont a tudós lelkész előszeretettel használta fel történeti jegyzetekre. A meglévő kötetek az I, II, III, IIIa, IV, V, VI, VII, VIII, X, XI, XII, XIII, XIIIa és XIV. számokat viselik. Ezekben egyrészt a Martin Lauček által, főként Gömör vármegyei működése (1754–1783) alatt kapott levelek kaptak helyet, másrészt olyan, az 1710–1730-as években kelt misszilisok, amelyeknek címzettje Martinus Regis (†1737. márc. 4.) a roznói evangélikusok Berzétére szorult gyülekezetének lelkésze volt. Ezeket Lauček talán berzétéi rektorsága (1754–1756) alatt vette magához. Regis gazdag, művelődéstörténeti adatokban bővelkedő levelezését a kutatás eddig csak korlátozottan hasznosította: TARNAI Andor, *A magyarországi irodalomtörténetírás megindulása = Irodalomtudományi Közlemények*, 71(1971), 1–2, 35–77; SZELESTEI NAGY László, *Hamis impresszumú könyvek a 18. századi Magyarországon, II. (Magyar nyelvű ima- és énekeskönyvek az 1730-as években = Magyar Könyvszemle*, 107(1991), 4, 343–352; SZELESTEI NAGY László, *Egy fanatikusként lelkész a 18. század első feléből (M. Sartorius János) = Credo*, 2(1996), 3–4, 60–64; BOGÁR Judit, *Egy késmárki polihisztor élete és munkái feljegyzéseinek tükrében. Ifj. Buchholtz György naplója (1709–1737)*, Piliscsaba,

a 19. század első felében került be az evangélikus egyház nagy pártfogójának számító Zay család zayugróci könyvtárába és levéltárába. Nem lenne meglepő, ha ebben szerepet játszott volna Martin Lauček fia, Jonatán (*1777. február 5., Felsősjó – †1806), aki tanulmányai után Zay Péternél dolgozott nevelőként, majd korai haláláig a Nyitra megyei Zélle evangélikus lelkészeként szolgált.⁵

Miután a Zay család vagyonát a második világháborút követően államosították, 1956-ban a Collectanea köteteinek egy részét a Matica slovenská turócszentmártoni könyvtárába (a mai Szlovák Nemzeti Könyvtár jogelődjébe) szállították, ahova később, bajmóci és apponyi kitérő után a Zay-könyvtár nyomtatványai is kerültek, az anyag másik fele viszont a Zay család Pozsonyban elhelyezett levéltárában maradt. Lauček életrajzírójának, Ján Ďurovičnak 1933. évi, tehát még a konfiskáció előtti leírása alapján úgy tűnik, hogy a kötetek legalább egy részét eredetileg sem a könyvtár részeként kezelték, hanem levéltári anyagként, és talán éppen ez az oka a Collectanea legújabb kori szétválásának. Érdekes, hogy Ďurovič huszonkét kötetről beszél,⁶ azonban jelenleg a két őrzési helyen a Collectaneának összesen huszonhét tomosát találjuk. A címlapok összevetése alapján kiderül, hogy a szakolcai lelkész több esetben kétszer is kiadta ugyanazt a sorszámot, ez ad arra magyarázatot, hogy a valóban 22-ig terjedő kötetszámozás huszonhét kéziratnak felel meg. Míg a Turócszentmártonba került kéziratok korábban is viszonylag ismertek voltak a kutatás számára: a XIV. számú kötetet például Ján Čaplovič bibliográfiai műve nyomán a Régi Magyarországi Nyomtatványok gárdája is rendszeresen használta, addig a pozsonyi kéziratokról csak keveseknek volt tudomása.⁷ A szlovák történettudomány számára nemrég fedezte fel újra Eva Kowalská, és az ő szíves útmutatása nyomán tudtuk egy részét 2019 nyarán mi is átnézni.

Lauček a maga monumentális másolatgyűjteményébe a legkülönbözőbb műfajú forrásokat emelte be, amelyeknek azonban van egy közös nevezője: az evangélikus egyháztörténethez való szoros kapcsolódásuk. Egyaránt találunk itt emlékkönyveket, elbeszélő forrásokat, lelkészavatási és esperességi jegyzőkönyveket, okleveleket, missziliseket, a magyarországi lutheránus egyház történetéről szóló 18. századi munkákat, és olykor eredeti nyomtatványokat is. Az iménti műfaji sokszínűséget gyarapítja az általunk megtalált könyvjegyzék is,

Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2010. (doktori értekezés), 155. – Az összesen 23 kötet közül 13 tartalomhoz készítettek a Matica slovenská munkatársai a tartalmat leíró részletes segédletet.

⁵ PAULÍNÝ, Ladislav, *Dejepis superintendencie nitrianskej*, IV, Jasenova, Redakcia Cirkevných listov, 1894, 124.

⁶ ĎUROVIČ 1933, i. m. 182–188.

⁷ A kevesek közé tartozik Klaniczay Tiboron túl Szelestei Nagy László, aki fenti rövid közleményében egy, a pozsonyi Collectanea sorozatba tartozó kéziratra is hivatkozott. (És az ő nyomán tanítványa, Bogár Judit is.); Jellemző a pozsonyi kéziratok ismeretlenségére, hogy az a szlovák tanulmány, amely 1968-ban részletesen ismertette az akkor Apponyiban (ma: Oponice, SK) őrzött Zay-könyvtárat, csak a Turócszentmártonba szállított Lauček-kötetokről tudott: GAJDOŠ, Věslav Jozef, *Zayovská knižnica v Uhrovci (Stručná história a rozbor fondov) = Knižničný zborník*, 1(1968), 94–119, 111.

amely a Collectanea egy olyan kötetében maradt fenn, amely közvetlenül nem Lauček szorgalmát dicséri, hanem címlapja szerint Gabriel Valovicz tarnói nemes 1756-ban készített másolatait tartalmazza.⁸ Mivel Czemanka ekkor még életben volt, földije feltételezhetően közvetlenül tőle szerezte meg az elpusztult könyvtár teljes jegyzékét, amelyből a ránk maradt kivonatot elkészítette. (Forrásunk ugyanis minden értéke ellenére csak kivonat.)

Mielőtt azonban a könyvjegyzék részletesebb elemzésébe foglunk, érdemes Ondrej Czemanka személyével közelebbről is megismerkednünk, mert életútjából a forrás elemzéséhez is számos támpontot meríthetünk.⁹ Fiatalkorára és pályakezdésére a legmegbízhatóbb adatokat kéziratos önéletrajza szolgáltatja, amelyben sajnos csak 1701-ig örököltette meg az eseményeket.¹⁰ Ondrej Czemanka 1675. január 2-án született Tarnón, szlovák evangélikus kisnemesi családban. A Kis-Fátra tövében fekvő szülőfaluja egyike volt Turóc vármegye kuriális (nemesi) községeinek, ahol a 17. század és a 18. század fordulóján a Czemankák mellett a Buócz, a Kostyál és az Uhrík nemesi családok tagjai éltek.¹¹ A Czeman-

⁸ Slovenský národný archív, Bratislava, Archív rodu Zay – Bučiansky archív, zbierka (A továbbiakban SNA Zay), šk. 166. Martin Lauček: Collectanea, XII. „Collectanea industria Gabrielis Walowicz Thuroczeno-Tarnoviensis conquisita anno Christi 1756” A kötet a könyvjegyzék (107–145.) mellett tartalmazza többek között Thobias Masnicius/Tobiáš Masník evangélikus lelkész fogásáról és kiszabadulásáról írott közismert munkájának (1676) cseh változatát (11–43.), Georgius és Zacharias Clementis (1590–1686) illetve idősebb és ifjabb Thomas Dorotheicius/Dorschitz (1563–1664) naplóinak másolatait (44–67, 67–106), valamint egy, Georgius Ambrosius csetneki lelkész 1741. évi szuperintendensi beiktatására írott versfüzért. (oldalszám nélkül.)

⁹ Czemankáról eddig egyetlen, nyúlfarknyi hosszúságú életrajzi tanulmány jelent meg, a családra vonatkozó értékes adatgyűjtés mellett számos pontatlansággal, hibával: ŠIKURA, Ján, *Ondrej Czemanka = Historický sborník*, 2(1944), 1, 28–30. Ezen felül csak életrajzi lexikonok és családtörténeti munkák szócikkei állnak az érdeklődők rendelkezésére: HORÁNYI Elek, *Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum*, I, Viennae, impensis Antonii Loewii bibliopolae Posoniensis, 1775, 454–455; NAGY Iván, *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, I–XIII, Pest, Beimel J. és Kozma Vazul, 1857–1868, III, 194–195; SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, I–XIV, Bp., Hornyánszky Viktor, 1891–1914, II, c. 499–500; KEMPELEN Béla, *Magyar nemes családok*, III, Bp., Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1912; ERCÉ: *Slovenská krv*, Bratislava, Vydavateľstvo lexikálneho diela „Slovenská krv”, 1942, 79; *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*, ed. Mináč, Vladimír, I, Martin, Matica slovenská, 1986, 123; *Biografický lexikón Slovenska*, ed. Ďuranová, Ľudmila, II, Martin, Slovenská národná knižnica, 2008, 126.

¹⁰ Evangélikus Országos Levéltár, Bp., Archivum generalis ecclesiae (A továbbiakban: EOL AGE) V.64. Schulek József gyűjteménye, Tom. XXXIV, 255–260. – Nem tudjuk, hogy Czemanka az önéletrajzot mikor írta. Erős a gyanúnk, hogy valamikor az 1710–1720-as években, mert könyvtára pusztulását nem említi benne.

¹¹ ŠIKURA, Ján Štefan: *Miestopisné dejiny Turca*, Bratislava, Slovenská akadémia vied a umení, 1944, 134–137; NOVÁK, Jozef, *Turčianské rody (Šúpis turčianskych rodov z 18. storočia = Kmetiánum*, 4(1976), 75–109, 87 és 98; BRINDZA, Peter, *Erby a pečate trnovských kurialistov 1599–1701 = Genealogicko-heraldický hlas*, 21(2011), 1–2, 52–58; Az 1720–1730-as évek tarnói birtokosait, Ondrej Czemankát külön kiemelve, Bél Mátyás sorolta fel országleíró munkájában: „Hodie famili-

ka család nem tartozott a törzsökös turóci familiák közé: első ismert tagjuk, Mikuláš csak a 17. század elején tűnt fel a vármegyében, és kitartó házassági politikájuk nyomán Ondrej Czemanka működésének idejére Tarnó mellett Kostyánban és Pribócon rendelkeztek kisebb birtokokkal. (Tarnón Pribócról kiindulva telepedtek meg.)

A nagy könyvgyűjtő édesapja, Adam Czemanka (*1640. január 20.–†1714. augusztus 28. Tarnó) Turóc vármegye tisztviselőjeként és a turóci evangélikus esperesség felügyelőjeként működött,¹² míg édesanyja Prónay Erzsébet (†1688. január 31.), blatnicai Prónay István és necpáli Justh Erzsébet leányaként a térség két meghatározó köznemesi familiájának sarja volt. Jellemző a szűkebb időszak, az ún. „gyászévtized” viszonyaira, hogy az erőteljes evangélikus háttér ellenére Ondrej Czemankát 1675. január 6-án a jezsuita Lászlóffy Péter keresztelte meg a szomszédos Valcsa katolikus templomában. 1683-tól azonban már evangélikus iskolában tanult, előbb Turócszentpéteren, majd 1684-től Turócszentmihályon, Andreas Blasii (†1715. június 15.) a későbbi ivánkafalvai lelkész diákjaként, végül 1684. szeptember 16-tól 1686 májusáig a vármegye székhelyén, Turócszentmártonban járt iskolába, ahol egy darabig Elias Vážani rektornál lakott. Tanulmányainak meghatározó időszakát azonban a Körmöcbányán eltöltött (1686. május – 1689. augusztus 12.) három év jelentette számára, ahol Georgius Regis beosztott tanár (collega), majd Daniel Parschitius rektor diákja lehetett. Miután apja a Turóchoz viszonylag közeli bányavárosból hazahívta, bő másfél évig a szülőfalujától mintegy tíz kilométerre fekvő artikulás hely, Necpál iskoláját látogatta. (1689. szeptember 30. – 1691. május 24.), Elias Sartoris irányításával.

Apja 1691. június 23-án báró Révay Elek udvarába küldte familiárisnak, a Nyitra megyei Verbóra, így iskolai tanulmányai tizenhat éves korában lezárultak. Katolikus dominusa a Révay család trebosztói ágából származott, és az önéletírás tanúsága szerint olvasni szerető művelt főnemes volt, ám a fiatal Czemanka az utólag láthatóan gondosan kicsiszolt elbeszélés szerint sok háborgatást szenvedett a báró katolikus udvaroncától, akikkel acélos hitű evangélikusként bátran

arum, quae hic florent, praecipuae sunt: Buocz, Goschecz, Kostyál, Rovosz, Valovicz et Czemanka, cuius decus, singulari sua eruditione, praeclare nunc tutatur, Andreas Czemanka, studiis nostris optime addictus. Absolvitur locus curiis quattuor.” Bél Mátyás, *Notitia Hungariae novae historico geographica*, II, Bécs, Johannes Peter van Ghelen, 1736, 330.

¹² Adam Czemanka tisztségeit, illetve születési és halálozási idejét az a részben verses epitáfiumfelirat árulja el, amelyet fia fogalmazott meg, és helyezett el a necpáli templomban: *Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” Cluj/ Kolozsvári Egyetemi Könyvtár* (A továbbiakban: BCUC), Mss. 334. „Ivánka Sámuel másolati gyűjteménye”, 2. kötet, fol. 82v–83r. (nr. 28. „Inscriptio in obitum domini Adami Czemanka per filium Andream adornata”) A felirat egy másik másolata: EOL AGE V.40., Schulek József gyűjteménye, Tom. IX, 103. „Generoso domino Adamo Czemanka de Trnov inelyti comitatus Thurociensis iudici appellationum ac ecclesiae huius evangelicae inspectoris, parenti maxime meritissimo et summe desideratissimo.” A némileg rejtélyes „iudex appellationum” kifejezés valószínűleg esküdt ülnököket, és nem szolgabírókat takar. – A szlovák szakirodalom végső soron e forráshelyre támaszkodó adata: „stoličný súdca a inšpektor turčianského evanjelického bratstva” Novák 1976, i. m. 98.

vitába szállt.¹³ Ezeknek a konfliktusoknak is szerepe lehetett abban, hogy 1692 novemberében átmenetileg hazatért Verbórról, majd 1693. március 8-án az evangélikus Osztrosith Mátyásnak, és feleségének, Révay Péter koronaőr unokájának, a Révay család blatnicai ágából származó Révay Kata Szidóniának szolgálatába állt. Ott is maradt udvarukban a Trencsén megyei Illaván egészen 1697. április 26-ig. Ezt követően hazatért Tarnóra édesapjához, és szűk egy héttel később, május 1-jén Turóc vármegye rendes esküdt ülnökévé választották, amely tisztségben az önéletírás megírásának időpontjáig összesen hét esztendőt töltött el. 1698 augusztusában valamilyen rohamszerű tünetekkel járó súlyos betegségbe esett, amelyből csak 1699 februárjában gyógyult fel, és ez a tapasztalat tovább mélyítette az evangélikus teológia iránti érdeklődését.

Az önéletírás itt megszakad, de hozzá csatlakozva fennmaradt három 1707. évi útjáról készített naplója is.¹⁴ Ezek az utazások szorosan összefüggtek a Turóc vármegyei nemességet II. Rákóczi Ferenc fejedelem ónodi országgyűlése (1707. május 31. – június 22.) után sújtó kíméletlen kuruc megtorlással.¹⁵ Turóc vármegye ugyanis 1707 februárjában egy körlevelet küldött ki Pozsony, Nyitra, Liptó, Trencsén, Bars és Árva vármegyék rendjeinek, amelyben felsorolták a nemességet és a népet a hadakozás miatt sújtó nehéz terheket, és mellékelték a fejedelemhez benyújtandó emlékiratuk tervezetét is. Ebben pedig világosan kinyilvánították, hogy az 1706-ban sajnálatos módon elakadt béketárgyalások újrakezdését

¹³ „Postea, o fatum acerbum! Maxima cum scholarchae meique ipsius tristitia a studiis altioribus ex insperato abstractus, Verboviam anni nunc dicti 1691. 23. iunii in aulam magnifici quondam baronis Alexii de Rewa protrudebar, ubi quidem sat musis faventem et libros indefesso studio evolventem dominum, quod mihi tanto—quanto fuerat solatio, nanciscaebam, verum enim vero fidei salvificae ab hostibus, inter quos indebite commorari debebam, continuas inquietationes, pleurumque et persecutiones sustinere cogebar, quas tamen omnes in assidua Novi Testamenti Slavonici et catecheticae Dietericianae, inque hanc contentae Augustanae Cofesssionis invariatae lectione perdurans, ope divina superabam, ita, ut adstante coelesti agonotheta Iesu Christo, ipsae inferorum portae, nedum hostes, quos verbum Iehovae per os meum flagellabat, praevalere non potuerint contra me. Victoria penes me stetit, corona in coelis reposta.” EOL AGE V.64., 257.

¹⁴ EOL AGE V.64., 249–255. „Trium peregrinationum Andreae Czemanka descriptio” „I. Ocasionem captivitatis generosi domini Adami Czemanka de Tnow, patris mei desideratissimi.” „II. Peregrinatio in negotio dominorum Georgii Lehoczky (obiit 1720) affinis et Georgii Kosstyal captivorum Agriensium ad principem Franciscum Rakoczy Sáros-Patakinum usque occoepta 1707 in octobri.” „III. Peregrinatio ad conventum regni Hungariae deputatorum Cassoviam pro 5. decembris anno 1707 indictum, in negotio magnifici baronis Michaelis senioris de Rewa et generosi domini soceri mei, Casparis Szadeczy tunc temporis in aresto Bajmoczensi detenti.”

¹⁵ Az események véleményünk szerint legjobb feldolgozása: MÉSZÁROS Kálmán, *Újabb szempontok és források a turóci pártütés történetéhez* = *Hadtörténelmi Közlemények*, 120(2007), 1195–1232; A háromszázadik évforduló kapcsán szlovákul egy egész tanulmánykötet jelent meg az 1707. évi eseményekről: *Memorialis – historický spis slovenských stolic. Zborník prác z medzinárodnej vedeckej konferencie, ktorá sa konala pri príležitosti 300. výročia tragických udalostí na počesť turčianskych martýrov Melchiora Rakovského a Krištofa Okoločaniho 7. a 8. júna 2007 v Martine*, ed. Augustínová, Eva, Kovačka, Miloš, Martin, Slovenská národná knižnica, 2008. A tanulmányok közül Radoslav Ragačnak és Ivan Mrvának az elemzésbe új forrásokat bevonó írásai a leghasználhatóbbak.

tartanak szükségesnek. A hamvába holt (és meglehetősen naív) kezdeményezés vége az iratok megfogalmazóinak, egyben Turóc vármegye országgyűlési köve-
teinek, Rakovszky Menyhért esküdt ülnöknek, illetve Okolicsányi Kristóf alis-
pánnak ónodi felkoncolása, illetve kivégzése lett. Az etnikai felhangoktól sem
mentes leszámolás után Turóc vármegye szinte egész tisztikarát letartóztatták,
köztük Ondrej Czemanka apját és számos rokonát.

Czemanka első útja június 22-én, apja elfogásával kezdődött, és a fejedelmet
követve a sajkóköri táborba, majd Szerencsre, végül Munkácsra és Ungvárra
vezetett. Kitartó kérvényezésével végül július 26-án sikerült elérnie II. Rákóczi
Ferencnél, illetve Bercsényi Miklós generálisnál, hogy apját szabadon bocsássák,
és a fejedelmi parancs birtokában három nappal később maga hozhatta ki az egri
fogságból. Második, 1707 októberében tett, meglehetősen szűkszavúan leírt útjá-
nak végállomása Sárospatak volt, és rokonának, Lehoczky Györgynek, illetve a
turóci konvent jegyzőjének, Kostyál Györgynek kiszabadítására irányult, végül
harmadjára az 1707. december 5-re meghirdetett kassai gyűlésre utazott el, hogy
közbenjárjon két tekintélyes fogoly, idősebb Révay Mihály, illetve saját Bajmócon
raboskodó apósa, Szádeczky Gáspár (†1717. szeptember 16., Lédec) érdekében.

1707 után aztán egy még nagyobb, Czemanka felnőtt életének nagy részét
magába foglaló, csekély fél évszázadnyi hiátus következik az életrajzban, egé-
szén 1758 végéig, amikortól rendelkezésünkre állnak a könyvjegyzékünket má-
soló Gabriel Valovicznak idős, beteges tarnói szomszédja végnapjairól készített,
az életrajz egészét sajnos vajmi kevésselel gyarapító jegyzetei.¹⁶ Innen, és Adam
Latsny necpáli evangélikus lelkésznek az önéletrajzhoz utólag hozzáfűzött zára-
dékából tudjuk, hogy a már halála közeledtét érző Czemanka 1759. július 15-én
kocsin a közeli artikuláris helyre, Necpálra vitette magát, hogy úrvacsorát ve-
gyen, és még aznap, kevésselel visszaindulása után elhunyt. Testét három nappal
később temették el Necpálon.¹⁷ Ahogy azt az anyakönyv is jelzi, Ondrej halálával
a Czemanka család kihalt.

Szűkebb családjáról nem sokat tudunk. Csak az 1707. évi útinapló fenti ada-
tából derül ki, hogy felesége szádecznei Szádeczky Gáspár egyik leánya volt.

¹⁶ BCUC, Mss. 334., 2. kötet, fol. 62r–v. (nr. 19.) Samuel Ivanka necpáli evangélikus rektor
másolata Gabriel Valovicz/Velovits 1758. december 7. és 1759. július 18. (valószínűleg másolási
hiba július 15. helyett) között vezetett eredeti jegyzeteiről.

¹⁷ „Mortuus est hic vir anno 1759. die 15. iulii undecima hora ante meridiem Neczpallini, quo
ad sumendam saxram synaxim, curru iam morbidus, sed animo praesenti et fiducia in Deum et
salvatore Iesum Christum plenus, devectus fuit, ibidemque dein 18. iulii sepultus, cui in honorem
de vera laude eruditorum christianorum reverendus Adamus Latsny loci pastor parentavit, atque
hancce notulam de ultimis fati tanti viri subnexuit.” EOL AGE V.64., 260.; A temetés időpontját
megerősíti a necpáli anyakönyv bejegyzése is: 1759. „Andreas Czemanka nobilis de Tarno ultimus
familiae haeres sepultus 18. iulii nullo relicto haerede, vir in re litteraria versatissimus. Cum cont.
annorum 84 et 5 mensium.” Štátny archiv v Žiline so sídlom v Bytči, Zbierka cirkevných matrik
(A továbbiakban: ŠAŽ ZCM.), nr. 678. Necpáli evangélikus keresztlési, esküvői és halálzási
anyakönyv 1705–1756, 393. (Elérhető az interneten a mormon anyakönyvi adatbázisban: www.familysearch.org)

A necpáli anyakönyvekben még feltűnik két családtag, de nem tudjuk biztosan, hogy mennyire szorosan kapcsolódnak Ondrej személyéhez: 1724. július 2-án Johannes Thurzónak, az egyik necpáli evangélikus lelkésznek felesége lett a néhai Beniczky Imre özvegye, Anna Czemanka, ám 1739. június 16-án a tiszteletes már újrَاهázasodott. Anna talán Ondrej leánya vagy unokahúga volt. 1738. április 8-án temették el az ötvenhét esztendősné tarnói Matthias/Matej Czemankát, aki egyaránt lehetett Ondrej testvére és unokatestvére.¹⁸ Mind Czemanka aktív évtizedeire, mind pedig családi viszonyaira igaz, hogy csak Turóc vármegye iratanyagának, illetve a rokon családok levéltárainak átnézése révén lehetne róluk pontosabb képet alkotni.

Az azonban már az eddig rendelkezésünkre álló források alapján is világos, hogy két, a szakirodalomban, lexikonokban gyakran feltűnő adat nem állja meg a helyét. Ondrej az önéletírásban egyértelműen megfogalmazza, hogy – tanárai biztatását is maga mögött tudva – szeretett volna felsőbb tanulmányokat folytatni, ám erre atyja döntése nyomán nem volt lehetősége. Az tehát felettébb valószínűtlen, hogy valamikor a sziléziai Teschenben tanult volna – miként azt Ján Šikura állítja minieletrajzában, sajnos forrásmegjelölés nélkül. Ha erre 1700 előtt került volna sor, azt Czemanka a maga jegyzeteiben biztosan megemlítené volna, a századforduló után pedig, a vármegyei kötelességek súlya alatt, aligha lett volna alkalma peregrinálni. Azt pedig egyenesen kizárhatjuk, amit először Szinnyei József ír le róla, nevezetesen hogy 1724-ben körmöcbányai lelkészként szolgált volna. Nem csupán azért, mert ennek sem az ordinációs jegyzőkönyvekben, sem az egyháztörténeti szakirodalomban nincs nyoma, hanem azért is, mert soha egyetlen forrásban sem említik egykori vagy aktív lelkészként. 1718. szeptember 20-án is egyértelműen világi személyként, „nemzetes” tiszteleti jelzővel vett részt az új necpáli lelkész, Johannes Schmidt csetneki avatásán.¹⁹ Életpályájának meglévő mozaikdarabkái egyértelműen arra utalnak, hogy akármilyen hivatásról álmodozott is fiatalon, végül csak egy, az evangélikus egyház és a lutheránus teológia mellett mélyen elkötelezett, és a papos szófordulatokhoz kétségtelenül erősen vonzó, turóci birtokos vált belőle.

Ahogy azt feljegyzéseiben Gabriel Valovicz is jelzi, Czemankát evangélikus kortársai „kegyes és ritka műveltségű” férfiként („vir pius et rarae eruditionis”) tartották számon, és saját önéletírása illetve 1707. évi útinaplói is megerősítik, hogy még a turóci evangélikus nemesség elég magas standardjaihoz viszonyítva is kivételes kulturális igény munkált benne.²⁰ Tudásvágya indította arra Czemankát, hogy műveltsége hiányait szorgalmas önképzés útján igyekezzen felszámolni.

Ezt az önképzést pedig abban a pillanatban elkezdte, hogy 1691-ben el kellett

¹⁸ ŠAŽ ZCM, nr 678. Necpáli evangélikus keresztelési, esküvői és halálozási anyakönyv 1705–1756, 288, 363, 383.

¹⁹ ŠAŽ ZCM, nr 678. Necpáli evangélikus keresztelési, esküvői és halálozási anyakönyv 1705–1756, 44.

²⁰ A 18–19. századi turóci nemesség irodalmi és irodalompártoló tevékenységéről: AUGUSTÍNOVÁ, Eva, *Literárna činnosť a mecenát turčianskych zemanov v 18. a 19. storočí = Zemianstvo na*

hagynia a necpáli iskolát. Az, hogy Révay Elek udvarában a cseh nyelvű Bibliát és Konrad Dieterich katekizmusát forgatta, talán még nem üt el annyira az általános mintázattól, de az már igen, hogy az Osztrosith Máttyás házában éjszakanként állandóan világoló lámpafény mellett klasszikus auktorokat falt.²¹ Az pedig egyenesen kivételes, hogy 1700. január 3-tól 1701. április 5-ig végigolvasta Johannes Gerhard (1582–1637) német evangélikus hitudós *Loci theologici* című híres dogmatikai kézikönyvének kilenc, embert próbálóan vaskos kötetét.²²

1707. évi útinaplója nem a teológia iránti vonzalmáról, hanem széleskörű kulturális érdeklődéséről tanúskodik. Ugyan nyáron saját apja sorsa volt a tét, ám a mély fiúi aggodalom sem akadályozta meg abban, hogy a számára ismeretlen vidékeket ne egy kíváncsi és tanult peregrinus szemüvegén keresztül nézze. Július 6-án a sárospataki templom tornyában megtekintette az I. Rákóczi György által öntetett hatalmas harangot, július 10-én a munkácsi görögkatolikusok fátemplomában cirill betűs könyveket nézett meg, végül július 25-én meglátogatta az ungvári jezsuiták kertjét és könyvtárát.²³ Decemberi kassai utazása során pedig, amellett, hogy a Lipító megyei Hibbén megemlékezik a híres-hírhedt Balassi Bálint sírjáról, részletes és lelkendező leírást nyújt a kassai Szent Erzsébet templomról, majd felkeresi a szabad királyi város hadszertárát, megörökítve I. Rákóczi György Krokodil nevű hatalmas ágyújának disztichonos feliratát, végül az 1708. január 1-i lőcsei német evangélikus istentisztelet kapcsán külön megemlíti az ott hallott kitűnő orgonajátékot.²⁴ Nem csak önéletírásának szépen felépített körmondatai árulják el, hogy latinudása is átlagon felüli volt: fennmaradt egy 1725. március 17-én Tarnón kelt négy

Slovensku v novoveku, II. Duchovná a hmotná kultúra, ed. Uő, Kovačka, Miloš, Mačuha, Maroš, Martin, Slovenská národná knižnica, 2009, 89–99.

²¹ „quia vero lampas ad ianuam dormitorii magnifici huius baronis, Matthiae puta Ostrozith confessoris evangelici ad mortem (quae ei beatissima anno demum 1702 in iunio contigit) constantissimi, iam inter coelestes spiritus triumphantis, continuis ardere solebat noctibus, occasionem Spiritu Sancto omni procul dubio cor meum accendente in finem bonum convertendam, et Sacra Biblia quietissimis horis nocturnis diligenter evolvebam, adhibitis insimul aliis auctoribus classicis, fructu cum uberrimo.” EOL AGE V.64., 258.

²² „Tandem Spiritu Sancto pectus meum inflammante, mentem illuminante, ingenium exacutante, versare occepi selectissimos libros, praecipue theologicos, inter quos post Sacram Scripturam et symbola piae concordiae, carbunculi hexe-contalithi ad instar Johannis Gerhardi archi-theologi evangelici Loci communes theologici cum exegetici praefulgebant, quos horis maiorem partem nocturnis, cum diurnis publico vacarem officio, ardentem et constanter (o, ter felices in theologia profundiore profectus!) ultra anni praeter propter spatium, saxa velut torrens pervolvens ad unguem perlegi (nimirum ab anni 1700. ianuarii 30. anni 1701. aprilis quintam adusque.)” Uo., 259. Az alapkiadásban nem szereplő exegetikai pótkötet emlegetése arra enged következtetni, hogy Czemanka a nagy mű 1657. évi frankfurti/hamburgi újrakiadását forgatta: VD17 12:122211Z

²³ Júl. 6. „Liszka. Saros-Patakinum, ubi in Basilica amplissima turri campana Georgio Rákóczyana praestantissima famosa, propugnaculis itum dirutis.” Júl. 10. /Munkács/ „Die Lunae ibidem in templo Ruthenorum ligneo, libros inspexi Russio-Graecos.” Júl. 25. /Ungvár/ „Ibidem in horto et bibliotheca Jesuitarum” EOL AGE V.64., 250–251.

²⁴ Uo., 253–255.

disztichonból álló csípős epigrammája, amellyel a zsolnai jezsuitákat vette célba.²⁵ Gyöngybetűs írása párját ritkítja a nemesek között. A gyászbeszédét tartó Adam Latsny necpáli lelkesz szerint egészen haláláig kitűnő emlékezőtehetséggel bírt, amelynek segítségével nagy történelmi és irodalmi műveltségre tett szert.²⁶

A fenti apró jeleknél és adatoknál is beszédesebb azonban Bél Mátyás (1684–1749) több tudományos vállalkozásához való értékes hozzájárulása. A neves polihisztort talán még annak besztercebányai időszakában, tehát 1714 előtt ismerte meg. Valószínűleg csak a véletlen műve, hogy Bél Mátyás fennmaradt levelezésében egyszer sem szerepel a turóci nemes neve.²⁷ Horányi Elek a maga írólexikonában (1775) azt állította, hogy Turóc vármegye Bél főművében (*Notitia Hungariae novae historico-geographicae*) szereplő leírása, amely 1736-ban jelent meg, néhány kis változtatást leszámítva Czemanka munkája, és ezt az értesülést a magyar és szlovák szakirodalom sokáig egyöntetűen átvette.²⁸ Tóth Gergely azonban nemrég meggyőzően bizonyította, hogy a kérdéses megyeleírásnak a végleges állapothoz viszonylag közeli fogalmazványát maga Bél Mátyás vetette papírra, amelyet Czemanka 1726/1727-ben csak javításokkal és kiegészítésekkel látott el.²⁹ Az ő kutatásaiból derült viszont ki az, hogy Czemanka a pozsonyi tudós számára a Turóc vármegyei közgyűlési jegyzőkönyvek alapján alispáni archontológiát készített és 1727-ben sajátkezűleg összeállított egy turóci oklevélgyűjteményt, amelynek része volt a középkori turóci regisztrum (1391) másolata, és ehhez a vármegyei levéltárban őrzött eredeti iratot is felhasználta. A diplomatariumot Bél a leírás függelékeként eredetileg teljes egészében meg akarta jelentetni, ám a Kancellária ezt nem engedélyezte számára.

Miként azt már Szinnyei József is jelezte, Czemanka Bélnek az országleírással párhuzamosan futó nagy forráskiadási terveihez is jócskán hozzájárult. Az 1735 és 1746 között részletekben megjelenő *Adparatus ad historiam Hungariae* számára, amelynek anyaggyűjtése valószínűleg évtizedekkel korábban nyúlt vissza, a pozsonyi polihisztor hálás szavai szerint, ő szállította a 13. századi váradi tüzesvaspróba jegyzék 1550. évi Fráter György-féle kiadását, a humanista Johan-

²⁵ Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Fol. Lat. 3415, fol. 32v.

²⁶ „Nota: Vir hic, qui vitam suam breviter delineavit, memoriae adeo felicitis fuit usque ad extremam senectutem, ut omnium eorum, quae audivit, legit, recordari potuerit. Hinc in historiae patriae versatissimus, pari modo in litteraria.” EOL AGE V. 64., 259.

²⁷ *Bél Mátyás levelezése*, kiad. Szelestei Nagy László, Bp., Balassi, 1993.

²⁸ A Horányi-féle beállítás átvételének egyik első állomása, Johann Christian Adelung életrajzi lexikona (1787) mellett: *Catalogus Bibliothecae Hungaricae Francisca comitis Széchényi*, I. *Scriptores Hungaros et rerum Hungaricarum typis editos complexus pars I. A–L*, Sopron, Siess, 1799, 249.

²⁹ TÓTH Gergely, *Bél Mátyás „Notitia Hungariae novae...” című művének keletkezéstörténete és kéziratának ismertetése*, Bp., ELTE, 2007. (doktori értekezés), I, 96–97, II, 32–42.; Turóc vármegye leírásáról a Pozsonyi Líceumi Könyvtár kéziratai alapján szlovák nyelvű publikáció is született. A szerző Tóth Gergely jóval alaposabb kutatásáról sajnálatos módon nem tud, viszont szintén helyesen nevezi Czemankát a munkát segítőjének (és nem szerzőjének): JURÍKOVÁ, Erika, *Okolnosti vzniku Belovho opisu Turčianskej stolice = Hortus Graeco-Latinus Cassoviensis*, 2(2018), 102–109.

nes Cuspinianusnak az 1515. év bécsi királytalálkozóról szóló naplóját, és Listhius János kancellár kis, kéziratban fennmaradt munkáját is, amelyben Miksa magyar király 1563. évi pozsonyi koronázását örököltette meg.³⁰

Bél *Collectio scriptorum Hungaricorum* munkacímmű, a magyar történelem legfontosabb elbeszélő forrásait tudatosan felsorakoztató vállalkozását, amely Johann Georg Schwandtner háromkötetes forráskiadványa (1746–1748) révén is csak részben valósult meg, szintén segítette: 1727-ben a Révay család könyvtárában lemásolta azokat a Révay Péter (1568–1622) koronaőről származó sajátkezű kézíratos kiegészítéseket, amelyeket az saját, 1613-ban Augsburgban megjelent kis koronátörténetéhez fűzött.³¹ Erre alighanem azért volt lehetősége, mert, ahogy az önéletírásából kiderült, korábban familiárisi viszony fűzte a család egyik tagjához, a koronaőr unokájához, Révay Kata Szidóniához (†1710).

Czemanka nem mindennapi műveltségének legfőbb bizonyítéka azonban az a forrásunk által megőrkített könyvtár volt, amelyet szorgalmas munkával gyűjtött össze, és amely részben Bélnagy terveihez való kapcsolódását is lehetővé tette. Márpedig erről a könyvtárról alig szerepel több a szakirodalomban, mint amit Horányi Elek is elárul róla, nevezetesen hogy híres volt gazdagságáról, különösen a magyar vonatkozású nyomtatványokról, ám egy szerencsétlen tűzvészben elpusztult.³² A 18. századi piarista történész az eset kapcsán Thomas Bartholin (1616–1680) dán orvosnak, matematikusnak és teológusnak abból a rövid munkájából idézett, amelyet az 1670-ben saját koppenhágai könyvtárának elégerséről megjelentetett. (A tudós asszociáció szülte aztán Ján Šikurának azt a sajátos félreértését, miszerint Thomas Bartholin írt volna egy rejtélyes boroszlói disszertációt Czemanka könyvtárának pusztulásáról.)³³

³⁰ TÓTH 2007, i. m. I, 97.

³¹ A Czemanka-féle másolatról már maga Bélnagy is beszámolt Schwandtner forráskiadványának második kötetéhez írott előszavában, sőt, közölte is őket a kötetben szereplő *Commentarius*-edíció jegyzeteiben: TÓTH Gergely, *Bélnagy ismeretlen történeti forráskiadvány-tervezete: a Collectio scriptorum Hungaricorum = Magyar Könyvszemle*, 127(2011), 2, 173–192, 181–182, 188–199. (61. lábjegyzet); Bélnagy állítását és Tóth érvelését alátámasztva nemrég előkerült Czemankának a koronaőr kiegészítéseiről készített sajátkezű másolata is: Magyar Tudományos Akadémia, Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár, Történelm. 4rét. 136. szám. (fol. 1–15.)

³² „Czemanka de Tarno Andreas in Comitatu Thuroczienſi nobili genere ortus, profunda in omni ſcientiarum genere et historia litteraria [!] cognitione, tantum non omnes ſuae conditionis homines facile ſuperavit, et rariores de rebus Hungaricis ſcriptores antiquiſſima magnorum viro- rum manuſcripta non parcaſis ſumptibus admirabili ſolertia conquirens, ampliffimam librorum ſupelleſtilem ſibi comparavit. [...] Sed non diu ſtetit incolumis diſſiſſima illa libraria ſupelleſ, quippe fortuito incendio, damno irreparabili conſumpta eſt. Huic ille iure optimo adſcribere potuiſſet, quod celebriſ quondam medicus apud Hafnienſes Thomas Bartholinus diſſertatione de bibliothecae ſuae incendio notum poſteritati conſignavit, cum poſt deplorandam rei litterariae iacturam hanc ei adieciſſet inſcriptionem: Qui huc tendis, ſpectator, favillas eruditas vide et ingemiſce.” HORÁNYI 1775, i. m. 454–455; A könyvtárat és pusztulását a szakirodalomban hangsúlyosan említi: ĐUROVIČ, Ján, *Evanjelická literatúra do tolerancia*, Martin, Matica slovenská, 1940, 188.

³³ ŠIKURA 1944, i. m. 29.

Több mint valószínű az utókornak az a feltételezése, hogy a tragikus tűzvész a turóci nemes tarnói kúriájában érte a páratlan gyűjteményt.³⁴ Czemanka néhány kézírata és legalább egy nyomtatványa, valószínűleg több különböző úton-módon, és nem egyben, az általános pusztulás ellenére fennmaradt, és valamikor a 19. század elején a nagy magyar gyűjtő, Jankovich Miklós (1772–1846) tulajdonába került, majd az ő halála után fiatalabb barátja és örökségének végrehajtója, hidaskürti Nagy István (†1863. május 4.) szerezte meg őket.³⁵ A jogásznak a lipcsei „List und Francke” antikvárium által megvásárolt hagyatékából került például a londoni British Librarybe a Fráter György által kiadott középkori váradi tűzsvaspróba jegyzéknek („Ritus explorandae veritatis” RMNY 87.) pontosan az a példánya, amelyet a turóci nemes egykor kölcsönadott Bélnek az Adparatus munkálataihoz.³⁶ Czemanka egy „Congeries variorum manuscriptorum” című, főként kora újkori elbeszélő források másolatait tartalmazó kézírata szintén Nagy István gyűjteményéből jutott az Országos Széchényi Könyvtárba. A turóci nemes könyvtárának ez utóbbi relikviája már egyértelműen a tűzvész utáni időből származik, ám benne maradt fenn az egykori nagy könyvjegyzék egy másik, lényegesen rövidebb kivonata, 6 folio, 42 quarto és 41 nyolcadrét illetve tizenkettedrét tétellel.³⁷ A kézírás alapján ezt szintén Czemanka szomszédja, Gabriel Valovicz

³⁴ A Turóc megyei udvarházakról szóló kézikönyvben próbáltunk utánanézni Czemanka kúriájának, ám a munka a még álló emlékekre összpontosít: JANURA, Tomáš, ZVEDELOVÁ, Kristína, SOBOLA, Marek: *Vidiecke šľachtické sídla v Turčianskej stolici*, Liptovský Mikuláš, Spoločnosť Kolomana Sokola, 2014

³⁵ SZINNYEI 1891–1914, i. m. IX, 617–618; KELECSÉNYI Ákos, *Nagy István élete és gyűjtőmunkája = Magyar Könyvszemle*, 79(1963), 4, 334–340.

³⁶ Elérhető: <https://books.google.hu/> („Ritus explorandae veritatis”) keresőszóval. Nagyon köszönjük kollégáknak, Tóth Gergelynek, hogy a digitalizált nyomtatványra felhívta a figyelmünket. Czemankán kívül legalább két korábbi possessorbejegyzést is azonosítani lehet a fényképek alapján: Draskovich János grófét (1664), és Makay Györgyét (1672). A címlap verzóján Bél Mátyásnak az istenítélet intézményéről szóló jegyzeteit találjuk, míg az előzéklapon Nagy István örököltette, meg, hogy miként jutott a könyvhöz: „Néhai idősb Jankovich Miklós úr gyűjteményében a’ kéziratok között találattván Czemanka András kéziratai is, azokat ezen ritka könyvvel együtt, néhai Nagy Gábor, egyik becsűs, figyelmeztetésére megtartottam. Nagy István manu propria.” Illetve feljebb: „Végintézeti végrehajtója lévén Jankovich Miklós úr végrendeletének, ezen könyvet, mely néhai Czemanka András tulajdona volt, annak kézirataival együtt végrehajtói 1/10 rész illetőségemben, mint a következő lapon feljegyztettem, megtartottam. Nagy István manu propria.”

³⁷ Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Fol. Lat. 3415. „Congeries variorum manuscriptorum, multarumque ex impressis etiam clarissimorum virorum libris ad illustrationem, cum primis historiae Hungariae tam politicae quam lutherano-ecclesiasticae facientium rerum fideliter desumptarum etc. /későbbi kéz:/ Per Andream Czemanka Tarnoviensem.” A lap tetején, ugyanazzal a későbbi kézzel: „Reliquiae ex bibliotheca reverendi [!] domini Andreae Czemanka de Tharnoviensis.” A kötet egy olyan kolligátum, amelyben szinte csak a címlapon találkozunk Czemanka jellegzetes rajzolt betűivel. Néhány benne elhintett utalás tanúsága szerint csak az 1750-es évek második felében kezdte el összeszmásoltatni, később aztán a turóci nemes halála után keletkezett írásokká is bővült. A kézirat alaprétegében főként Gabriel Valovicz írásával találkozunk. Az RMNY és RMK III tételeket, illetve csehországi kiadványokat, köztük mind hosszabb műveket, mind alkalmi nyomtatványokat, tartalmazó

vetette papírra. A katalógusban egy 1727. évi lőcsei nyomtatvány is szerepel, ami három évvel későbbi, mint a most megtalált jegyzékben szereplő „legfrissebb” könyv. A könyvtár pusztulásának postquemjét azonban Czemankának a British Library nyomtatványában található 1728-as tulajdonosi bejegyzése adja meg, amely szerint a könyvet valakitől cserélte.³⁸ A szlovák szakirodalom némileg homályos becsléseivel egyetértve jelenleg mi is úgy gondoljuk, hogy a nagy tűzvész valamikor az 1730-as években történhetett.

Arra, hogy Ondrej Czemanka milyen módon gyarapíthatta a gyűjteményt, csak elszórt adataink vannak. Mivel nem volt gazdag, élére állított garasain kívül inkább csak kapcsolataira, szaktudására és a szerencsére támaszkodhatott. Adam Latsny necpáli evangélikus lelkész az önéletíráshoz fűzött kiegészítésében a könyvtárról szólva megemlíti, hogy annak értékes kéziratait („Collectanea”) a turóci nemes Magyarország-szerte tett utazásai során szedte össze.³⁹ Az 1707. évi hármas útinaplóban valóban találunk arra utalásokat, hogy utazásait könyvbeszerzésekre használta fel. 1707. október 21-én a szerencsi református lelkésztől egy görög–latin nyelvű Újszövetséget vásárolt. 1707. december 6-án pedig Lőcsén meglátogatta a Steinhübel könyvkereskedő-család üzletét illetve a Brewer-nyomdát.⁴⁰ Ám az Önéletírásból az is világosan kiderül, hogy már rögtön 1697. évi Tarnóra költözése után megkezdte könyvtárának felépítését.⁴¹

Könyvei egy jelentős részét alighanem a viszonylag közel fekvő alsó-magyarországi bányavárosokban, Körmöcbányán és Besztercebányán (megközelítőleg

Valovicz-féle rövidebb katalóguskivonat („Desumptus ex cathalogo librorum perillustris domini Andrae Czemanka”) a kötetben közvetlenül a Bél-féle Adparatus tartalomjegyzékének másolata (fol. 86v–88v.) után következik (fol. 88v–97r.) A két elem előtt van egy másik cím is, amely azonban nem igazán illik a bejegyzésekre. („Index librorum impressorum partim manuscriptorum ad illustrationem utriusque rei Hungaricae permultum facientium ex bibliothecis, quae sparsim habentur fideliter congestus /más későbbi írással:/ per Andream Czemanka nobilem Thuroczensem”) A könyvjegyzékben szereplő legkésőbbi nyomtatvány: Joannes Jony: *Commentatio historica iuridica de origine et progressu iuris Huno-Hungarici...* Lőcse 1727. (fol. 93v.)

³⁸ „A. Czemanka cambivit MDCCXXVIII. manu propria”

³⁹ „Unum hoc dolendum, quod collectanea eius varia ad rem cumprimis Hungaricam facientia, quae ipse peregrinando per Hungariam collegerat, una cum reliquis libris igne absumpta sunt. Et hanc librorum suorum, praecipue collectaneorum stragem ipse pro maximo damno reputabat, imo deplorabat.” EOL AGE, V.64, 259.

⁴⁰ 1707. okt. 21. „Itidem Szerencsii, ubi Novum Testamentum Graeco-Latinum ab Calvinistico loci pastore emebam.” 1707. dec. 6. „Leutschowiae apud Steinhübel bibliopolam et in typographia Breweri.” EOL AGE, V. 64., 252 és 253.; Szerencsésen megmaradt a németprónai származású lőcsei könyvkötő-könyvkereskedő, Georg Steinhübel 1699. augusztus 26-án Lőcsén felvett hagyatéki leltára, amelyből kiderül, hogy üzletük főként az oktatásban használható könyveket, illetve népszerű német nyelvű vallásos és világi irodalmat árult. PAVERCSIK Ilona, *Georg Steinhübel lőcsei könyvkereskedő hagyatéki leltára. Adatok egy felvidéki város polgárságának könyvkultúrájához* = *Magyar Könyvszemle*, 98(1982), 3, 254–266.

⁴¹ „Interea de museo sollicitus, libros selectiores conquirebam, comparabam, evolvebam.” EOL AGE, V.64. 258.

42 illetve 58 kilométerre Tarnótól) vásárolta meg. 1724-ben például Kömöcbányán szerzett meg a besztercebányai Pinner család egykori gazdag magánkönyvtárának maradványából egy, az 1460-as évekből származó kéziratos imádságoskönyvet, amelynek első és hátsó kötéstábláját E. S. mester rézmetszetei díszítették.⁴² Valószínűleg egy körmöci útjának hozadékaként került hozzá a korai reformációnak egy olyan ritka forrása is, mint a kisszebeni, Andreas Schmal szerint anabaptista, Christoph Schröter 1533-ban írott hitvitázó műve.⁴³ Talán az országhatáron túlról érkező kereskedők is a segítségére lehettek. 1737. augusztus 11-én például Necpálon temették el azt az útközben, az ottani lelkészlakban elhunyt zittauti (Lausitz) Venceslaus Kleichot, aki az anyakönyvi bejegyzés szerint múlhatatlan érdemeket szerzett a szlovák és cseh egyházközségek könyvekkel való ellátásában.⁴⁴

A Lauček-gyűjteményből előkerült forrás nélkül ez lenne minden, amit Czemanka egykori könyvtáráról el tudnánk mondani. Nincs más tehát hátra, mint hogy tüzetesen szemügyre vegyük különleges könyvjegyzékünket. Ahogy azt a forrás hosszú címe is elárulja, a tűzvész szerencsés módon megkímélte Czemanka könyvtárának 28 kötetes, többek között 1224 disputációs nyomtatvány adatait tartalmazó jegyzékét, amelyből 1756 körül fiatalabb földije, a tarnói Gabriel Valovicz kimásolt összesen 296 tételt, saját bevallása szerint főleg magyar vonat-

⁴² A jelenleg a budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzött kéziratban fennmaradt Czemankának a vásárlást megörökítő possessor bejegyzése: „Andreas Czemanka Pannonius Turócz-Trnoviensis Crembnicii MDCCXXIV e rudibus famosissimae quondam Bibliothecae Pinnerianae acquisitius comparabat.” PRAY, Georgius, *Index rariorum librorum Bibliothecae Universitatis Regiae Budensis*, II, Buda, Egyetemi Nyomda, 1781, 239–240; Tüskés Anna, *E. S. mester-metszetei ismeretlen példányai a Bp.i Egyetemi Könyvtárban = Művészettörténeti Értesítő*, 54(2005), 301–307. Nem világos, hogy miként került el a kézirat a könyvtár pusztulását. Talán már a tűzvész előtt kikerült Czemanka kezéből, vagy kölcsön volt valakinél a szerencsétlenség idején.; Susanna Pinner valószínűleg 1673-ból származó könyvjegyzékében csak az 1671-ben felosztott egykori nagy Pinner-könyvanyag egy töredékét találjuk: *Magyarországi magánkönyvtárak, III. A bányavárosok olvasmányai (Besztercebánya, Körmöcbánya, Selmechánya) 1533–1750*, kiad. Čičaj, Viliam, Keveházi Katalin, Monok István, Viskolcz Noémi, Bp., Szeged, OSZK, Scriptum Rt., 2003, 257–258; Čičaj, Viliam, *Bányavárosi könyvkultúra a XVI–XVII. században (Besztercebánya, Körmöcbánya, Selmechánya)*, Szeged, Scriptum Kft., 1993 (Olvasmánytörténeti dolgozatok, 4), 27.

⁴³ Schröter Achatius Hensel körmöcbányai prédikátor ellen írt, példányból jelenleg már nem ismert művének ügyét Csepregi Zoltán járja körül monográfiájában, használva a Czemanka-könyvtár katalógusából az OSZK kéziratrárában fennmaradt rövidebb kivonatot is: CSEPREGI Zoltán, *A reformáció nyelve, Tanulmányok a magyarországi reformáció első negyedszázadának vizsgálata alapján*, Bp., Balassi Kiadó, 2013 (Humanizmus és reformáció, 34), 175–176; FABÓ András, *Monumenta evangelicorum Augustanae Confessionis in Hungaria historica*, II, Pest, Osterlamm Károly, 1863, 50. (Andreas Schmal 1765-ben befejezett *Adversarij*-ának közléséből.)

⁴⁴ „Die 11. augusti sepultus est vir pietatis probatae Venceslaus Kleich Bohemus Zittaviae in Lusatia civis de ecclesiis Bohemicis et Slavonicis per procuracionem variorum librorum optime meritis, morbo petegiali [?] in itinere oppressus et in aedibus parochialibus loci articularis placide in domino defunctus annorum 56.” ŠAŽ ZCM, nr 678. Necpáli evangélikus keresztelési, esküvői és halálórási anyakönyv 1705–1756, 536.

kozású kiadványokat, mai szakkifejezéssel élve: hungarikumokat kiválogatva belőle.⁴⁵

A táblázatos formájú kivonat első oszlopát, amelyben nagy egyenetlenségekkel egy 1-től 76-ig terjedő számozás fut végig, egyelőre nehezen tudjuk értelmezni, mert az eredeti katalógusnak sem kötetszámát, sem pedig oldalszámát nem igazán jelölheti. A második oszlop a kivonaton belüli sorszám, amelyet a munka szerzőjének birtokos esetben tett neve és a mű címe, végül a nyomtatás helye és évszáma követ. (A kéziratok esetében az utolsóelőtti oszlopban általában az egyértelmű „manuscriptum” megjelölést találjuk, tehát Czemanka világosan elkülönítette őket a nyomtatványoktól.)

A 296 tétel az 1597 és 1724 közötti időszakból származik, ám túlnyomórészt a 17. századból, annak is inkább a második és utolsó harmadából. Úgy tűnik, hogy Valovicz a másik, rövidebb kivonat ismeretlen készítőjével ellentétben nem annyira a klasszikus könyv formátumú művek, hanem a Czemanka könyvtárának különös erősségét jelentő evangélikus disputációk és alkalmi nyomtatványok közül válogatott. Ezek alapján is világos azonban a turóci nemes könyvtárának erősen lutheránus jellege, és a teológiai kiadványok túlnyomó súlya – igaz, ezt már az önéletrajz alapján is jó eséllyel meg lehetett volna jósolni. A kivonatban szereplő anyagból mindössze 26 kézirat van. (Közülük kettő viszont nyomtatvány másolata.) Ezeknek a kéziratoknak a jelen közleményben viszonylag kis figyelmet szentelünk, rájuk vonatkozó nyomozásaink legfontosabb eredményeit a 6. táblázat utolsó oszlopa tartalmazza.

A 270 nyomtatvány közül 197 magyarországi, 73 pedig külföldi nyomdahegyű. A hazai nyomtatványok túlnyomó többségét, 157 korábban is leírt munka összesen 183 példánya alkotja. A kivonat alapján nagyon úgy tűnik, hogy Czemanka könyvtárában számos duplum is előfordult, sőt, olyan kiadvány is akadt, amely három példányban volt meg neki – talán a kolligátumok részeként beszerzett művek miatt. Ha a korábban is ismert magyarországi nyomtatványokat megjelenési hely szerint csoportosítjuk (*1. táblázat*), kiderül, hogy nagy részük a löcsei Brewer-nyomda, illetve a Trencsénben (1637–1664), majd Zsolnán (1664–1707) működő cseh exuláns nyomda terméke, és mellettük csak a bártfai és kassai nyomdák képviselnek még valamicske súlyt.

A 73 külföldi nyomtatvány közül 68 származott magyarországi szerzőtől (RMK III), öt darab pedig, témájánál fogva számított hungarikumnak. (*5. táblázat*). Az előbbi csoport dandárját 61 korábban is ismert munka 64 példánya alkotta (*3. táblázat*), túlnyomórészt wittenbergi kiadványok, a többi ismert német könyves központ, Zittaut, Bécset, Lipcsét és Jénát leszámítva csak egy-két nyomtatvánnyal képviseltette magát benne. Miután a bibliográfiai azonosítások és a

⁴⁵ „Ex indice librorum perillustris ac generosi domini, Andreae Czemanka Thuroceno-Tarnoviensis, et quidem 28 voluminibus, quae continebant varias variorum scriptorum scripta, dissertationes numero 1224. Quae etsi in cineres iam ante aliquot annos redacta, ex indice tamen, cui Vulcanus peperit, fata dicti domini sequentium /librorum/ titulos, cumprimo Hungaricos extraxi ac connotavi. Idem eodemque, qui supra manu propria.” SNA Zay, Coll. XII, 107.

statisztikai adatok táblázatos megjelenítése leveszi vállunkról a további hosszadalmas leírás terhét, lehetőségünk nyílik arra, hogy figyelmünket kizárólag a minket különösen érdeklő tételekre, az ismeretlen hazai és külföldi nyomtatványokra fordítsuk. Amennyiben lehetséges lesz, ezeknek a tételeknek mindegyikéhez igyekszünk majd egy kis magyarázatot fűzni, abban a reményben, hogy eredményeink idővel beépülhetnek a nemzeti bibliográfia megfelelő sorozataiba.

Összesen tizennégy olyan magyarországi nyomtatvány van a jegyzékben, amelyről eddig nem tudtunk, közülük tíz származik a 17. századból, négy pedig 1700 utáni. (2. táblázat) Az ismeretlen RMNY-tételek sorában az első okolicsnai Okolicsányi Mihály (*1567 – †1647. augusztus 28., Okolicsnó) Liptó megyei evangélikus nemes⁴⁶ Tluk Zsigmond halálára írt, valószínűleg verses gyásznyomtatványa, amely 1626-ban jelent meg, Daniel Schultz kassai nyomdájában. A cím szerint Tluk Zsigmondot, akinek vezetékneve talán csak véletlenül egyezik meg a Draveczy család eredeti, 16. századig használt családnévével, a nedeci (ma: Niedzica, PL) vár alatti réten meggyilkolta egy bizonyos Urbanko Schwartz. Személyükről több információval nem rendelkezünk. Okolicsányit eddig csak négy latin üdvözlővers szerzőjeként ismertük.⁴⁷ 1635-ben megjelent versének aláírásából kiderül, hogy valamelyik gyermeke révén komaságban („compater”) volt Jiří Tránovský (Juraj Tranovský/Tranoscius) liptószentmiklósi lelkésszel, a híres egyházi énekszerzővel. Nem véletlen, hogy Okolicsányi a szlovák evangélikusok számára meghatározó fontosságú biblikus cseh nyelvű énekeskönyv, a Tranoscius-féle *Cithara sanctorum* első, 1636. évi kiadásához is írt verset.

A második magyarországi kiadvány Lorenz és Michael Brewernak, Lorenz Brewer (*1590. augusztus 4., Lőcse – †1664. október 6., Lőcse) lőcsei nyomdatulajdonos és könyvkereskedő, későbbi lőcsei bíró⁴⁸ első házasságából született kiskorú fiainak apjuk újranősülésére írott köszöntő verseit tartalmazta, megtoldva azokat a latinul gyakorlottan verselő Johannes Mechanopoeus liptószentiváni rektor egy költeményével. Lorenz Brewer Pavercsik Ilona meggyőző okfejtése szerint 1630 tavaszán vette feleségül Samuel Spillenberger lőcsei orvos és vállalkozó leányát, Margaretha Spillenberget, aminek révén gyümölcsöző üzleti kapcsolat létesült az apósa által alapított lőcsei papírmalom és a nyomda között.⁴⁹ A különös vezetéknevű Johannes Mechanopoeusnak (=gépkészítő) 1630 legelején ugyancsak a Brewer-nyomdában jelent meg egy Martinus Stubnicer liptószentiváni lelkésznek és a Szentiványi család tagjainak ajánlott vallásos költeménye. Még 1643-ban is liptószentiváni rektorként működött, amikor köszöntő verseket írt a zittai Anton Pobst és Máriássy Krisztina lakodalmára. A fenti

⁴⁶ Okolicsányi Mihály volt a család liptói evangélikus vonalának megalapítója. SZLUHA Márton, *Liptó vármegye nemes családjai*, Bp., Heraldika, 2000, 436.; KUZMÍK, Jozef, *Slovník autorov slovenských so slovenskými vzťahmi za humanizmu*, II, Martin, Maticá slovenská, 1976, 546.

⁴⁷ RMNY 1095 (1616 Bátfá), 1632 (1635 Lőcse), 1655 (1636 Lőcse), 1728. (1638 Lőcse)

⁴⁸ PAVERCSEK Ilona, *A lőcsei Brewer-nyomda a XVII–XVIII. században*, I = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*, 16. (1979), 353–408, 367–381.

⁴⁹ *Uo.*, 371–372.

nyomtatványok adatai, és az eddigi kutatás alapján Mechanopoeus a csehországi Kutenbergből (ma: Kutná Hora) származott, és Český Brodban illetve a prágai egyetemen (1618–) folytatott tanulmányok után vallási menekültként érkezett Magyarországra.⁵⁰ Már csehországi éve alatt, 1610 és 1618 között, is egy egész sor alkalmi költeménye jelent meg nyomtatásban.

A következő újdonság szerzője Michael Gnendel (*1621 körül, Kulmbach), Johann Gnendel kulmbachi (Oberfranken) kőműves és Anna Heuffling fia, aki 1637-ben a harmincéves háború viharai elől jött Magyarországra, majd három éven át Sopronban tanult. 1640-től egy évig Georg Ernreith von Prösing osztrák evangélikus báró gyermekei mellett működött házitanítóként, majd további pozsonyi, eperjesi és besztercebányai tanulmányok után 1645 őszétől a thorni akadémiai gimnáziumba, végül 1645. december 11-től a kelet-poroszországi Königsberg egyetemére járt. 1647-ben visszatért Magyarországra, ahol két hónapig szepesolaszi kántor, fél évig Besztercebányán a *tertia classis* tanára, majd 1648-tól szepesváraljai rektor volt. Martin Wagner ötvárosi szuperintendens 1649. május 2-án ugyanitt segédlelkészi állásra ordinálta. Szepesváralján maradván később elsőlelkésszé lépett elő (1657–1664), végül pályája csúcsán iglói (1664–1674) lelkészként működött, két évig (1665–1667) az esperesség szeniori tisztét is betöltve.⁵¹ Szerzőként eddig csak három, lőcsei nyomtatványokban megjelent latin alkalmi költeménye kapcsán tartottuk számon.⁵² Jegyzékünkben Martin Sonntag felett tartott, 1660-ban Lőcsén nyomtatásban is megjelent gyászbeszéde szerepel, amely rövid címének tanúsága szerint német nyelvű volt. Az elhunyról, akit valószínűleg saját szolgálati helyén, Szepesváralján parentált el, egyelőre csak fel-

⁵⁰ RMNY 1482, 2013; KUZMÍK 1976, i. m. I, 452; HELTAI János, *Műfajok és művek*, Bp., Universitas, Országos Széchényi Könyvtár, 2008 (Res libraria, 2), 219, 262. Mechanopoeus az evangélikus iskolatörténet közismert kora-újkorai kézikönyvében, a Rezík-Matthaeides-féle Gimnasiológiában is szerepel, de csak egyetlen 1630. évi, valószínűleg éppen valamelyik nyomtatványra visszavezethető említéssel: REZÍK, Ján, MATTHAEIDES, Samuel, *Gymnaziológia. Dejiny gymnázii na Slovensku*, ed. RUŽIČKA, Vladislav, Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1971, 155, 222.

⁵¹ Gnendel sajátkezü lelkészavatási önéletrajza: Archív evanjelického cirkevného zboru v Levoči (A továbbiakban: AECZL), V.C.23a. Matricula ordinorum/Ötvárosi ordinációs anyakönyv (1614–1741), Martin Wagner/nr. 79; HRADSKÝ József, *A XXIV királyi plébános testvérsége (XXIV regalum plebanorum fraternitas) és a reformáció a Szepességen*, Miskolc, Wesselényi Géza könyvnyomdája, 1893, 252–254, 298; SZABÓ András Péter, *Bridges to Königsberg: Students from North-East Hungary at Prussian Schools in the First Half of the Seventeenth Century = A Divided Hungary in Europe. Exchanges, Networks and Representations, 1541–1699, I. Study Tours and Intellectual-Religious Relationships*, ed. Almási Gábor, Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars, 2014, 101–120, 110; SZABÓ András Péter, *Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban – egy nélkülözhetetlen adattár koraiújkorász szemmel = Történelmi Szemle*, 56(2014), 1, 133–170, 158.

⁵² RMNY 2846, 2855, 3161.

tételezni tudjuk, hogy az Iglón és Lőcsén is jelenlévő tekintélyes Sonntag családból származott.⁵³

Ezután egy 1663-as bártfai alkalmi nyomtatvány következik, amely címe alapján („Lampadophorion natalitium”) talán egy születésnap üdvözlővers. A szerző, „Johannes Schujanus” több más felsorolt atyafi mellett, és szláv névalakkal szerepel a Trencsén megyei Sujánszky család 1631. április 29-én kelt nemeslevelében.⁵⁴ Egy közeli rokonát, az armálisban szintén feltűnő Michal Schujanskyt egy 1657. évi trencsényi nyomtatvány ajánlása Illésházy György elsőrendű udvari familiárisaként említi.⁵⁵ Ahogy azt a szlovákos helynévi vezetéknev is mutatja, a család a Trencsén megyei Suja (ma: Šuja, SK) faluból vette eredetét. Márpedig Suja tőszomszédságában található az a kisváros, Rajec, ahonnan a vers címzettje, Johannes/Ján Melko származott. Melko szintén Trencsén megyei újnemes volt: címeres nemeslevelét 1647-ben hirdették ki Trencsén vármegyében.⁵⁶ 1657-ben a Perényi család zsolnalitvai várának provisoraként, 1666-ban pedig ugyanazon vár kapitányaként említik.⁵⁷ Mint közeli ismerős gyakran feltűnik Lipóczi Keczer Ambrus Sáros megyei birtokosnak, Thököly István főemberének naplójában.⁵⁸ Talán ennek a kapcsolatnak is szerepe van abban, hogy nyomtatványunk éppen Bártfán jelent meg. Melkónak ismerjük egy azonos nevű fiát is, aki 1671-ben Zaluszky Esztert vette feleségül. (Lakodalmukra Johannes/Ján Benko rajeci rektor jelentetett meg egy alkalmi nyomtatványt.)⁵⁹

Ötödik tételünk egy jól ismert nyomtatványfüzér eddig ismeretlen eleme. 1665-ben Körmöcbánya németországi születésű lelkésze, Christian Seelmann magiszter (1626. július. Coburg, Oberfranken – 1675. szeptember, Magdeburg)⁶⁰ az alsó-magyarországi bányavárosból a szepességi Lőcsére ment vezetőlelkésznek. Népszerű alakja lehetett a magyarországi evangélikus egyháznak, mert már a soproni rektori állásból Körmöcbányára érkezése alkalmából, 1661-ben is jelent meg egy üdvözlőverseket tartalmazó kiadvány,⁶¹ és ez a szomorú búcsúztatás / lelkes fogadtatás 1665–1666 folyamán sok kis lőcsei verses nyomtatvány formájában megismétlődött. Lőcsére való távozásának apropóján külön-külön köszöntötték a Trencsén megyei lelkészek, a körmöcbányai egyháziak, a selmecbányai egyháziak, a beszercebányaiak, Augustinus Serpilius késmárki lelkész,

⁵³ RMNY 3549, 3552, 3554, 3574; HAIN Gáspár *Lőcsei krónikája*, kiad. Bal Jeromos, Förster Jenő, Kauffmann Aurél, Lőcse, Reiss József, 1910–1913, 282, 302, 345, 349, 380, 399, 463, 497.

⁵⁴ NAGY 1857–1868, i. m. X, 398.

⁵⁵ RMNY 2739.

⁵⁶ NAGY 1857–1868, i. m. VII, 280. (Nagy Ivánnak az armális kihirdetésére vonatkozó értesítése nem pontos, a jelzett időpontnál nem találtuk meg a vármegyei jegyzőkönyvben.)

⁵⁷ RMNY 2739, 3328.

⁵⁸ *Lipóczi Keczer Ambrus naplója*, kiad. Tasnádi Nagy Gyula, Bp., MTA, 1894 (Monumenta Hungariae Historica, Scriptores, 33). Lásd a kötet névmutatóját!

⁵⁹ RMK II. 1289.

⁶⁰ Személye jól ismert, lásd pl.: ZOVÁNYI Jenő, *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, Bp., Magyarországi Református Egyház Zsinati Osztálya, 1977, 536.

⁶¹ RMNY 2986.

Daniel Tiefftrunck soproni rektor, illetve a ruszti barátok,⁶² és mint az könyvjegyzékünkéből kiderül, a rusztiakhoz hasonlóan kissé megkésve, a soproni barátok is.

Majd egy olyan 1670. évi zsolnai nyomtatvány következik listánkban, amely a cím alapján feltehetően egyetlen verset tartalmaz, a hétéves Elias Regulinak apjához, Daniel Regulihoz írott születésnap i odáját. A fiúról lényegében nem tudunk semmit, valószínűleg fiatalon meghalt. Daniel Reguli a szászovai/zólyomszászfalui Jacobus Reguli és Barbara Rossiniana fiaként született, tanulmányai után a szintén Zólyom megyei Radványban és Úrvölgyön volt rektor. Joachim Kalinka biccsei szuperintendens 1657. december 11-én zsolnai segédlelkésznek ordinálta. Onnan 1666-ban a közeli Kiszucaújhelyre került lelkésznek, és ott is szolgált 1673-ig, amikor az ellenreformáció állásából eltávolította. Pályája végén, 1682-től 1704-ig Körmöcbányán működött szlovák lelkészként.⁶³ Anna Ladiverrel kötött házasságából még Zsolnán született egy vele azonos nevű fia, aki feltehetően a mi Eliasunk édesöccse volt. Ifjabb Daniel Reguli 1700. november 12-én beiratkozott a wittenbergi egyetemre,⁶⁴ majd onnan visszatérve 1704. április 29-én Bártfán Jacob Zabler szuperintendens hodrusbányai lelkésznek ordinálta.⁶⁵

Egy másik, 1672-ben megjelent új zsolnai nyomtatvány egy apológiafeleség, amely Samuel Kochmeister besztercebányai orvos megtámadott emlékét („memoria”) védelmezi. Szerzőjének kiléte a rövid cím alapján nem világos. A besztercebányai születésű, de valamiért „de Degro” nemesi előnévvel szereplő Kochmeister a magyar orvostörténet jól ismert figurája. 1668. július 8-án beiratkozott a wittenbergi egyetemre, ahol már az év végén kiadott egy orvosi munkát. 1677-ben beiratkozott a padovai egyetemre, és kevéssel később a bolognaira is, ahol 1677. február 27-én orvostudományi és bölcsészeti doktorátust szerzett. (A díszes okirat szerencsésen fenn is maradt).⁶⁶ A két peregrináció közötti időszokról, amikor nyomtatványunk is született, a magyar szakirodalom mindössze annyit jegyez fel, hogy 1675-

⁶² RMNY 3209, 3220, 3221, 3222, 3224, 3225, 3300.

⁶³ RMNY 3134; HOLUBY József, *A régi zsolnai ágostai hitvallású evangélikus egyházközség történetének rövid változata*, Bp., Hornyánszky Viktor, 1910, 36; REZÍK–MATTHAEIDES 1971, i. m. 140; CSEPREGI Zoltán, *Evangélikus lelkészek Magyarországon, Proszipográfiái rész*, II. *A zsolnai zsinattól (1610) a soproni országgyűlési (1681)*, II/2. Észak-Magyarország (a biccsei egyházkerület, Bp., MEDIT, 2019 (digitális kiadvány, a továbbiakban: ELEM II/2.), 249.

⁶⁴ SZÖGI László, *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és akadémiákon 1526–1700*, Bp., Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2011, nr. 5135.

⁶⁵ AECZL, V.C.23a. *Matricula ordinatum/Ötvárosi ordinációs anyakönyv (1614–1741)*, Jacob Zabler/nr.132.; BARTHOLOMAEIDES, Johannes Ladislaus, *Memoria Ungarorum, qui in alma condam universitate Vitebergensi a tribus proxime concludendis seculis studia in ludis patriis coepta confirmarunt*, Pest, Johann Thomas Trattner, 1817, 198.

⁶⁶ RMK III. 2452; (disputáció), 2469. (propemptikonba írott vers); BARTHOLOMAEIDES 1817, i. m. 170; MAGYARY-KOSSA Gyula, *Magyar orvosi emlékek*, III, Bp., Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, 1931, 338; VERESS Endre, *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221–1864*, Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1941, 137, 536–539; SZÖGI 2011, i. m. nr. 4641.

ben Besztercebányán működött orvosként és gyógyszerészként. Egy 19. századi sziléziai szakmunkából kiderül, hogy 1672. október 22-én engedélyt kapott arra, hogy Teschenben orvosként működjön, és az 1670-es évek végén is a sziléziai városban élt. Johann Scribonius tescheni jezsuita superior 1679-ben panaszt tett a sziléziai országos főkapitánynál, hogy a kálvinista (!) Kochmeister házában hétvégenként titokban istentiszteleteket tartanak.⁶⁷ Ez az adat mintha arra utalna, hogy a nyomtatvány éppen Kochmeister Teschenbe való távozása után jelent meg, hiszen máskülönben miért lett volna értelme az „emlékezetéről” beszélni.

Majd ismét egy nászverseket tartalmazó lőcsei alkalmi nyomtatvány következik, amelyet a lőcsei evangélikus gimnázium huszonegy diákja írt tanáruk, Johannes Kretschmer lőcsei conrector, és felesége, Rosina Kulmann/Kuhlmann tiszteletére. Kretschmer abból a nagy-lengyelországi Lesznóból származott, amely a protestánsok és cseh testvérek legnagyobb lengyelországi menedékének számított. (A várost 1656 áprilisának végén, a svéd–lengyel háború viharában szinte a teljes lakossága elhagyta.) 1658. április 1-jén már mint a lőcsei gimnázium harmadik osztályának (tertia classis) tanára nyert polgárjogot,⁶⁸ és ebben az állásban maradt egészen 1664-ig. 1664-től 1674-ig pedig az iskola conrectoraként működött. Ezzel párhuzamosan 1664-ből és 1667-ből is van arra adatunk, hogy a lőcsei külső tanács tagja volt.⁶⁹ A menyasszony, Rosina Kulmann (*1652. május 1., Lőcse)⁷⁰ Nicolaus Kulmann lőcsei kovács leánya volt. Ha az após nem is futott be olyan fényes karriert, mint rokona, Michael Kulmann szenátor és bíró, de 1668-ban a lőcsei külső tanács szószólójává választották.⁷¹ A nyomtatványnak a forrásban szereplő kiadási évszáma egészen biztosan hibás, hiszen 1674 és 1682 szeptembere között Lőcsén nem működött evangélikus iskola. Valószínűleg Czemanka vagy Valovicz félreolvasása lehet a háttérben, és a nyomtatvány 1673. évi, vagy esetleg, de kisebb valószínűséggel, 1670-es.

Egyetlen magyar nyelvű nyomtatvány akad a Czemanka-könyvtár jegyzékének újdonságai között, és ez Otokocsi Fóris Ferencnek⁷² (†1718. október 1., Nagyszombat) a gályarabsága, rendhagyó nyelvtörténeti és östörténeti okfejtései, illetve időskori katolizálása kapcsán ismert, kivételes műveltségű kassai református lelkésznek (1687–1690) batizfalvi Máriássy Imre (*kb. 1626 – †1688. no-

⁶⁷ RADDA, Karl, *Materialien zu Geschichte des Protestantismus im Herzogtum Teschen*, In: *Jahresbericht der K. K. Staats-Realschule in Teschen*, 12(1885), 1–42, 33–35.

⁶⁸ 1658. „1. Aprilis. Herr Johan Kretschmer, collega 3. classis, Silesus von Lischna f. 3./60.” Štátny archív v Prešove, špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči (A továbbiakban: ŠAP SAL), Magistrát mesta Levoča, XXI.49., Bürgerbuch 1550–1691, 103. – A polgárkönyv bejegyzésében Kretschmer tévesen szerepel sziléziaiként, hiszen Leszno (németül: Lissen) Nagy-Lengyelországban feküdt, igaz, Szilézia térszomszédságában.

⁶⁹ HAIN 1910–1913, i. m. 279, 302, 346, 381; REZÍK–MATTHAEIDES 1971, i. m. 414.

⁷⁰ ŠAP SAL, Zbierka cirkevných matrík, nr. 342. Lőcsei evangélikus születési anyakönyv 1625–1669, 602. (Elérhető az interneten a mormon anyakönyvi adatbázisban: www.familysearch.org)

⁷¹ HAIN 1910–1913, i. m. 345, 353, 371, 381, 451.

⁷² *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon, Középkor és kora újkor*, szerk. Kőszeghy Péter és Tamás Zsuzsanna, VIII, Bp., Balassi, 2008, 419–421. (Szabados György szócikke)

vember 14., Márkusfalva) teste fölött a szepességi Márkusfalván elmondott gyászbeszéde. A kis munka 1689-ben jelent meg, feltehetően a kassai vagy a löcsei nyomdában. Máriássy Imre, Máriássy Pál és Horváth Stansith Anna gyermeke, osgyáni Bakos Borbála férje a sorsdöntő 1670–1671. esztendőben Szepes vármegye alispánja volt, és az elégedetlenekhez való csatlakozása miatt 1673-ban elkobozták birtokait, amelyeket csak gyermekei kaptak teljesen vissza, már apjuk halála után.⁷³

Georgius Bonisnak a török által elfoglalt erősségekről 1693-ban Lőcsén megjelent latin nyelvű munkája igazi különlegesség lehetett, amely témája folytán Czemanka könyvtárának általános jellegétől is erősen elüt. Megírásának apropóját alighanem éppen e várak visszafoglalása adta. A kötetnek valószínűleg nincs köze sem az ismert magyar nemesi család sarjához, tolcsvai (III.) Bónis Györgyhez (†1693 után),⁷⁴ sem pedig a Lőcse város 1667. évi adókimutatási jegyzékében szereplő Thomas Bonis szücshez és esetleges rokonságához.⁷⁵ Véleményünk szerint a szerző az a szlovák Georgius Bonis/Dobrik lehet, aki ordinációs életrajzának tanúsága szerint Turócszentmihályon született Johannes Dobrik és Catharina Maretska házasságából, iskolázási adatai alapján valamikor az 1660-as évek második felében. Ismeretlen hazai tanulmányok után 1692. június 13-án, latinizált névalakját megadva, beiratkozott a thorni akadémiai gimnázium legfelső osztályába.⁷⁶ Nem maradhatott kint másfél évnél hosszabban, mert 1693-tól tíz és fél éven át a Hont megyei Báton működött rektorként, majd 1704. június 8-án Štefan Pilárik bányakerületi szuperintendens a szintén Hont megyei városka, Bakabánya evangélikus lelkészének ordinálta. Később, 1712-ben és a rá következő években állítólag a Nógrád megyei (Egyházas)dengeleg egyházközségének élén állt.⁷⁷

A zsolnai exuláns nyomda működésének utolsó évéből, 1707-ből három ismeretlen kiadvány is szerepel a jegyzékünkben. Az első szerzője valószínűleg az a bocabányai (Liptó m.) születésű Elias Lani, Martinus Lani és Susanna Michaelis fia, akit breznóbányai, besztercebányai és németlipcsei tanulmányok, illetve trencséni kántori működés után Jakob Zabler szuperintendens 1703. november 21-én ordinált a Nyitra megyei Krajna/Karaj falu lelkészének.⁷⁸ 1704-től a Trencsén megyei, Zsolnához közeli Kiszucaújhelyen szolgált lelkészként, 1706. június 16-án a

⁷³ HANÁK Béla, SZABÓ András Péter, „*Prudentibus et circumspectis*” Menyegzőre hívogató levelek a kassai levéltárból 1550–1700, Bp., 2020 (kézirat), 486–488. (nr. 292.)

⁷⁴ EVA Margit, *A tolcsvai Bónis család története = Turul*, 79(2006), 6–20.

⁷⁵ HAIN 1910–1913, i. m. 350.

⁷⁶ SZÖGI 2003, i. m. nr. 916. (turóci születésüként megjelölve)

⁷⁷ EOL, Ordinációs könyvek, G I, A Gömöri kerület ordinációs jegyzőkönyve 1704–1738., illetve a Bányai kerületben ordináltak jegyzéke 1704–1710 (Raab Vilmos gépirásos, latin nyelvű kivonatai), 2. (Štefan Pilárik/nr. 6.) (https://library.hungaricana.hu/hu/collection/edt_eol_evangelikus_ordinacio/)

⁷⁸ AECZL, V.C.23a. Matricula ordinorum/Ötvárosi ordinációs anyakönyv (1614–1741), Jakob Zabler/nr. 117.

felső-trencsényi esperesség szeniorának is megválasztották.⁷⁹ A nyomtatvány Tessedik György puchói nemes és Nedeczky Eszter lakodalmának tiszteletére jelent meg. Az állítólag morva exuláns családokból származó vőlegény és a menyasszony nem más, mint Tessedik Sámuel (1742–1820) szarvasi evangélikus lelkésznek, a magyar felvilágosodás neves gazdasági szakírójának nagyapja és nagyanyja.⁸⁰

A másik két zsolnai kiadvány Georgius Lissovini/Francisci munkája, aki a 18. század elején több Liptó megyei iskola élén is megfordult. A régiónak számos értelmiségit, köztük több orvost adó Lissovini/Lischovini/Lischowinus család valószínűleg a Hont megyei Lissórol származott. Matej Schulek 18. század végi összeállítása szerint Georgius 1673. február 20-én született a Trencsén megyei Missénben, az ottani evangélikus lelkész (1664–1673), Stephanus Lissovini és Susanna Sartorius házasságából, és 1696. április 19-től 1704-ig a Liptó megyei Nagypalugyán működött rektorként.⁸¹ 1700-ban valóban e tisztség birtokosaként jegyzett egy Lőcsén megjelent verses alkalmi nyomtatványt.⁸² Schulek szerint 1704. november 3-tól 1709-ig, tehát a két új kiadvány megjelenésének idején is, már Liptószentmiklóson volt rektor, majd még ugyanabban az évben visszatért Nagypalugyára, ahol 1711-ig maradt az iskola élén. 1712-ben testvérével, Andreas Lissovini/Francisci orvossal és unokatestvérével, Samuel Lissovini/Francisci nagypalugyai evangélikus lelkésszel együtt címeres nemeslevelet kapott III. Károlytól.⁸³ Ezzel a Schulek-féle rekonstrukcióval nincs igazán összhangban Sa-

⁷⁹ DUBNICZAI, Stephanus, *Metamorphosis fidei orthodoxae de bono in malum et vicissim in comitatu Trenchiniensi, ac vel maxime in privilegiato oppido Solna ab anno 1690*, ed. Kilian, Daniel, Kassa, Johann Heinrich Frauenheim, 1737, 63–66; BERNÁT, Libor, *Naboženské pomery v Trenčianskej stolici v čase stavovského povstania Františka II. Rákócziho v rokoch 1703–1711 = Doba kuruckých bojov/Kuruc küzdelmek kora*, ed. Kónya, Peter, Prešov, Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2014, 454–472, 459–460.

⁸⁰ NAGY 1857–1868, i. m. XI, 119–120.

⁸¹ Ústredný archív Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania na Slovensku, Bratislava, Pavol Horniak hagyatéka (A továbbiakban: ÚA ECAV, Horniak) SCHULEK, Matthias/Matej, *Memorabilia ecclesiarum evangelicarum Liptoviensium*, 25. (gépelt másolat); ELEM II/2., 97; A Gymnasiologia szlovák kiadásában Georgius életrajzi adatai helyére véletlenül Samuel adatai kerültek. REZÍK–MATTHAEIDES 1971, i. m. 481. Ez utóbbi hiba a szlovák szakirodalom egy részében számos tévedést eredményezett. pl. BERNÁT, Libor, *Dejiny protestantského školstva v Liptovskej stolici v 16. a 17. storočí = Historia Ecclesiastica*, 5(2014)1, 16–34, 32. Georgius liptótárnóci rektorként (!) szerepel.

⁸² DÉZSI Lajos, *Magyar Könyvesház, Adalékok a Régi Magyar Könyvtár II. kötetéhez = Magyar Könyvszemle*, 14(1906), 2, 131–153, 145.

⁸³ NAGY 1857–1868, i. m. VII, 143; Andreas Lissovini/Francisci (A szakirodalomban a kettős vezetéknévét félreértve gyakran: Lischovini András Ferenc) Trencsén megyében született, a köznigsbergi egyetemen folytatott tanulmányokat, és 1704-től II. Rákóczi Ferenc fejedelem tábori orvosaként működött. SZINNYEI 1891–1914, i. m. VII, 1284–1285; Matej Schulek a fentebb idézett szöveghelyen Andreast Georgius testvérének („frater”) nevezi. Bár a latin kifejezés a testvér mellett mindenféle férfirokont is jelenthet, a mondatban utána szerepel Samuel mint unokatestvér („fratruelis”), és a mondat logikája szerint a sorrendben első helyen egy unokatestvérnél közelebbi rokonnak kell szerepelnie. Csepregi Zoltán megbízhatónak tűnő adata szerint Stephanus Lissovini fia volt az a vágbesztercei születésű Johannes Lissovini/Lischovinus (*1650–1655 táján) is, aki apja vág-

muel Lissovini 1705. május 21-én kelt ordinációs önéletrajzának az az adata, hogy lelkésszé avatása előtt a Gömör megyei Csetneken tanult, unokatestvérének („patruelis”), Georgius Lissovininek kezei alatt.⁸⁴ Ladislav Bartholomaeides valóban azt tünteti fel a maga csetneki egyházi archontológiában, hogy 1704 és 1706 között Georgius Csetneken működött rektorként.⁸⁵ Az ellentmondás egyelőre nem oldható fel megnyugtatóan. Másik Georgius nevű családtagot (aki ugyanúgy a kuzinja lett volna Samuelnek), nem ismerünk, Schulek viszont azt írja Samuelről, hogy miután apja 1693-ban meghalt, 1696-ban unokatestvérével, az akkor rektorrá kinevezett Georgiusszal Nagypalugyára ment, és az ordinációs jegyzőkönyvben szereplő, némileg homályos, csetneki adatról egyáltalán nem tesz említést. Talán akkor járunk el a leglogikusabban, ha feltételezzük, hogy Schulek túlpontosnak látszó adata nem helytálló, és Georgius Nagypalugyáról 1704 végén nem közvetlenül Liptószentmiklósrá ment át, hanem a gömöri mezővárosba, és unokatestvére is vele tartott. A két 1707-ben megjelent nyomtatvány liptói vonatkozásai és zsolnai nyomdahelye miatt viszont mindenképpen azt kell feltételeznünk, hogy szerzőjük ekkor már ismét Liptóban élt, nagy valószínűséggel liptószentmiklósi rektorként.

Az egyik kis művet szentmiklósi Pongrácz Zsófiának (†1706), Pongrácz Mátyás és Szentiványi Judit leányának, Okolicsányi Mihály (*1659. október 12., Okolicsnó – †1721. szeptember 23., Nagypalugya) feleségének halálára írta. Okolicsányi több funkcióban egészen 1710-ig II. Rákóczi Ferenc főtisztviselőjeként működött, 1707-ben éppen a Gazdasági Tanács beszercebányai adminisztrációjának jogügyigazgatójaként.⁸⁶ A szerző az elhunyt férjének egyébként ké-

beszercei rektori működése alatt született, minden bizonnyal Anna Hirayjal kötött első házasságából, tehát Georgiusnak és Andreasnak, akikről az adattár egyébként nem tud, az idősebb féltestvére lehetett. ELEM II/2., 97. Johannes 1680. május 6-tól a wittenbergi egyetemen tanult, és hazatérve Körömcébányán lett városi orvos. SZINNYEI 1891–1914, i. m. VII, 1285–1286.

⁸⁴ Az életrajz szerint Samuel Lissovini 1686. szeptember 1-én született a Trencsén megyei Puchón (a Schulek szerint puchói rektorként működő, és a lelkészavatási jegyzőkönyvben valóban „eruditusnak” nevezett) id. Samuel Lissovini/Francisci (Schulek és Catharina Kyacz/Scpiader házasságából. Puchón, majd apja elhunytá után Csetneken tanult, végül tanulmányait félbeszakítva egy pontosabban meg nem nevezett Liptó megyei szolgálati helyre ordinálták lelkésznek. Matthias Schulek 18. századi összeállításából tudjuk, hogy ez a hely Liptótarnóc volt. Innen az ellenreformáció miatt 1709 szeptemberében távozni kényszerült, majd ekkortól 1741. augusztus 11-én bekövetkezett haláláig nagypalugyai evangélikus lelkészként szolgált. AECZL, V.C.23a. Matricula ordinatum/Ötvárosi ordinációs anyakönyv (1614–1741), Jakob Zabler/nr. 143; ÚA ECAV, Horniak, SCHULEK, *Memorabilia* i. m. 23.

⁸⁵ BARTHOLOMAEIDES, Ladislav: *Memorabilia provinciae Csetnek*, Beszercebánya, Johannes Stephani, 1799. 144.

⁸⁶ SZLUHA 2000, i. m. 448; HECKENAST Gusztáv, *Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár*, kiad. Mészáros Kálmán, Bp., MTA Történettudományi Intézete, 2005, 313–314; OLÁH Tamás, *Adalékok Sáros vármegye Rákóczi-szabadságharc kori katonai archontológiájához. Bártfa helyőrségparancsnokai = Doba kuruckých bojov/Kuruc küzdelmek kora*, ed. Kónya, Peter, Prešov, Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2014, 155–190, 178–179.

sőbb rokona lett, hiszen 1711. november 22-én Nagypalugyán elvette feleségül Okolicsányi János és Palugyay Anna leányát, Máriát.

A másik alkalmi nyomtatványt Johann Christoph Kheberitsch (†1726) és Szentiványi Magdolna lakodalmára írta. Kheberitsch Liptó megyei armalista nem volt, aki élete nagy részében Liptószentmiklóshoz közeli Hosszúréten lakott, és 1706-ban biztosan a sztrecesény-budatini uradalom praefectusaként működött.⁸⁷ Ez már a második házasságkötése volt, első felesége, felsőkubíni Kubinyi Mária 1704-ben halt meg,⁸⁸ valószínűleg az Adam fia születése utáni komplikációkban. Kheberitsch az irodalomtörténetben arról a fiához, Adamhoz intézett hosszú latin atyai intelemről („Directorium”) ismert, amelynek megírására 1715-ben adott megbízást ifj. Georg Buchholtz nagypalugyai rektornak.⁸⁹

Utolsó ismeretlen magyarországi nyomtatványunk meglehetősen rejtélyes, hiszen címének tanúsága szerint a szebeniek tisztelgése blatnicai Révay Imrének, aki 1709-ig II. Rákóczi Ferenc gyalogezredeseként tevékenykedett, majd 1711-ben fel esküdött a császárra.⁹⁰ Az egyértelműen megjelölt nyomdahely („Cibinii”) csak az erdélyi Nagyszebenre vonatkozhat, mert a Sáros megyei Kisszebenben ekkor még nem működött nyomda. Egyelőre azonban nem tudjuk megmagyarázni, hogy az erdélyi szász városnak mi köze lehetett volna az egykori kuruc főtiszthez.

Jegyzékünkéből mindössze négy olyan külföldi nyomdahelyű nyomtatvány került elő, amelyről eddig nem volt tudomásunk. (4. táblázat) Az első egy 1612-ben megjelent prágai jogi disputáció, amelynek témája a királyság intézménye volt. Ahogy azt a 18. századi katalógus címleírása is jelzi, itt nem a respondensnek, a címleírásban zárójelbe tett morva Samuel Sabbateciusnak⁹¹ személye fontos a számunkra, hanem az elnöké, aki nem más volt, mint Daniel Basilius (†1585.,

⁸⁷ HECKENAST 2005, i. m. 230–231. Johann Christoph Kheberitsch itt tévesen Christoph Kheberitsch és Szentiványi Magdolna gyermekeként szerepel.

⁸⁸ KUBINYI Ferenc, *A felső-kubíni Kubinyi család története és leszármazása*, II, Bp., 1906, 258.

⁸⁹ FÖLDESI Ferenc, *Kheberitsch János Kristóf Directoriuma = Művelődési törekvések a korai újkorban, Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére*, szerk. Balázs Mihály, Szeged, JATE Régi Magyar Irodalom Tanszéke, 1997 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 35), 93–102. A forrásnak a tanulmányban nem szereplő jelzete: Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Oct. Lat. 573. Ennek 19. századi másolata: Oct. Lat. 622.

⁹⁰ HECKENAST 2005, i. m. 361–362.

⁹¹ Samuel Sabbatecius a morvarországi Měřinben született, Jan Samuel Sabbatecius měřini lelkész fiaként, Oderafrankfurtban és Prágában tanult, 1613-ban filozófiai magiszteri fokozatot szerzett, 1614-től a prágai Malá Strana városrész evangélikus iskolájának, a Szent Miklós-iskolának conrectoraként, majd 1617-től rektoraként működött. KRATOCHWILL, Augustín, *Vlastivěda moravská II. Místopis. Vel.-Meziříčský okres*, Brno, Musejní spolek, 1907, 300–301.; *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě od konce 15. do začátku 17. století*, V, ed. HEJNIC, Josef, V, Praha, Academia, 1982; Sabbatecius 1611-ben egy cseh történelmi tárgyú disputáció („Theses ex Christianorum Bohemiae ducum Historia excerptae”) respondense volt, majd 1614-ben egy másik jogi-politikai témájú írással jelentkezett („Disputatio politica de consiliario regis”). 1611-ben, szintén Prágában egy üdvözlőverseket tartalmazó nyomtatványa is megjelent: <http://clavius.lib.cas.cz/katalog>

Németlipcse – †1628. június 25., Prága), a prágai Károly-egyetem szlovák származású, Liptó megyei születésű professzora. Az egyetemen különböző időszakokban matematikát, fizikát, jogi tárgyakat és héber nyelvet oktatott, 1622-ben, két évvel a fehérhegyi csata után katolizált, nemességet nyert, és komoly hivatali pályát futott be.⁹² Basilius életrajzát és munkásságát Eva Frimmová alapos monográfiában dolgozta fel, de ez a kiadvány az ő gyűjtése során sem bukkant fel. Basilius első saját, jogi témájú munkája éppen 1612-ben jelent meg, és jogi doktorátust is csak 1614-ben szerzett.

A következő nyomtatvány szerzője az egyik legnagyobb szlovák lutheránus lelkészdinasztia, a Pilárik család három tagja volt. (I.) Esaias/Izaiás Pilárik (†1681. június 10., Löwen, Szilézia) szepestapolcai (1646 előtt), mateóci (1646–1656), korponai (1656–1658), majd selmecbányai (1658–1673) lelkész fiai, (II.) Esaias, (I.) Andreas és (IV.) Stephanus Pilárik 1666. október 1-én egyszerre iratkoztak be a wittenbergi egyetemre.⁹³ Könyvjegyzékünk adata alapján úgy tűnik, hogy a szászországi városba vezető peregrináció köztes állomásaként a sziléziai Briegben is hosszabb időre megálltak, ahol színvonalas akadémiai gimnázium működött. A címlap szerint 1666. január 1-én megjelent *Echojuk* valószínűleg verses kiadvány volt. A három testvér közül utólag a Wittenbergben magiszteri címet szerző Stephanus/Štefan futott be nagy egyházi karriert, aki 1704 és 1710 között bányakerületi evangélikus püspökként szolgált.

Tarnóczi Mártonnak (†1620., Beckó – 1685. augusztus 3., Blatnica) privigyei (1656–1661), majd nyitrai (1661–1673, 1681) evangélikus lelkésznek, a bajmóci evangélikus egyházkerület szuperintendensének (1656–1685)⁹⁴ egy ismeretlen műve is szerepel forrásunkban. 1681-ben jelent meg a Magyarországhoz ezer szállal kapcsolódó lausitzi Zittauban, feltehetően kevéssel azelőtt, hogy a soproni országgyűlés fejleményei nyomán hazatért volna a száműzetésből. A cím („Heptalogus Encomiastico metricus, in quo delineatur Germania”) alapján egy Németországot leíró hosszabb, hét részre tagolt dicsőítő költeményről lehet szó.

Negyedik külföldi nyomtatványunk egy prompeptikon, amely Johannes Fabriciusnak (*1672. december 24., Betlér – †1734., Tiszolc), Matthias Fabricius betléri lelkész és Sophia Damiani fiának a wittenbergi egyetemről való 1701. évi hazautazása alkalmából készült, és a szokásnak megfelelően valószínűleg ma-

⁹² FRIMMOVÁ, Eva, *Daniel Basilius (1585–1628) Život a dielo*, Bratislava, Veda, 1997. Műveinek jegyzéke (beleértve az általa elnökölt disputációkat is): 121–134; Basilius szép számú nyomtatvánnyal szerepel az RMK III. pótlásköteteiben is.

⁹³ RMK III. 2416. és 2417; BARTHOLOMAEIDES 1817, i. m. 168; SZÖGI 2011, i. m. nr. 4614–4616; A Pilárik család kusza rokoni viszonyait, elsősorban nyomtatványok alapján, Zoványi Jenő tisztázta: ZOVÁNYI Jenő, *Válami a Pilárikok családjáról és irodalmi működéséről = Protestáns Szemle*, 15(1903), 271–276.

⁹⁴ ZOVÁNYI 1977, i. m. 151; Egyházi pályafutásának pontos adatai, hivatkozással a megfelelő életrajzi lexikonok tételeire: CSEPREGI Zoltán, *Evangélikus lelkészek Magyarországon, Prosopográfiai rész*, II. *A zsolnai zsinattól (1610) a soproni országgyűlési (1681)*, II/1. *Nyugat-Magyarország (a dunántúli, a bajmóci és a felső-dunamelléki egyházkerület*, Bp., MEDIT, 2018, 1072.

gyarországi diáktársainak, esetleg tanárainak verseit tartalmazta. Fabricius előbb Csetneken, majd négy évig Rozsnyón, végül 1696-tól a boroszlói Elisabethanaeum akadémiái gimnáziumban tanult. 1698. november 1-én beiratkozott az ode-rafrankfurti egyetemre, inkább csak egy viszonylag rövid tartózkodás lezárásaként, mert mindösszes hat nappal később már Wittenbergben immatrikulált.⁹⁵ Két Wittenbergben töltött éve alatt három teológiai és egy filozófiai tárgyú disputációja is megjelent.⁹⁶ Hazatérte után 1702. május 11-én Jakob Zabler szuperintendens kassai szlovák lelkésznek ordinálta,⁹⁷ majd innen 1706-ban a Gömör megyei Kövibe, végül 1719-ben Tiszolcra távozott lelkésznek, ahol a kishonti evangélikus esperesség senioraként is működött.⁹⁸

Könyvjegyzékünk utolsó megvizsgálandó csoportját a nem magyarországi szerzőktől származó hungarikumok alkotják. (5. táblázat) Az ide tartozó öt tétel közül három már szerepel valamilyen vonatkozó kézikönyvben, ezért ezek ismeretétől eltekintünk, ám a másik kettő valóban novum, és ezeknek időközben szerencsésen egy-egy példányát is sikerült fellelnünk. Az első egy 1652-ben Lipcsében megjelent ritmikus latin prózában írott, játékos című beszéd („Simi-nasi emunctorium” = lapos majomorra koppintó), amelyet 1651. január 5-én a litván vagy litvániai német Alexander Carolus Curtius⁹⁹ tartott a beszercebányai gimnáziumban. A szövegből sajnos semmilyen, a szerzőre vonatkozó adatot nem lehet kiolvasni, azon kívül, hogy a beszéd lipcsei egyetemi notabilitásokhoz intézett előszavában a teológia doktorának és mindkét jog licenciátusának nevezi magát. Nem csoda, hiszen a szöveg nem más, mint egy színvonalas, ám kissé csapogó retorikai stílusgyakorlat. Más forrásból azonban tudjuk, hogy Curtius az 1640-es évek végén zólyomlipcsei rektorként működött, majd 1650-ben Beszercebányára költözött, és Johannes Gracza halála után átmenetileg ellátta a rektori teendőket. Elődjének teste fölött 1649. augusztus 7-én Beszercebányán éppen ő tartotta a gyászbeszédet. Ez a szövege, illetve egy szatirikus elemekben bővelkedő dicsőítő beszéde 1649-ben meg is jelent a trencsényi nyomda kiadványaként.¹⁰⁰ Apponyi Sándor hungarikagyűjtése nyomán már korábban is ismertük Curtiusnak egy további beszédét, amelyet véleményünk szerint a most előkerült forrással együtt adott ki Lipcsében, és szintén 1651. január 5-én a beszercebányai tanuló ifjúság előtt hangzott el.¹⁰¹ A boroszlói tanácsnak ajánlott dialógus formájú szó-

⁹⁵ BARTHOLOMAEIDES 1817, i. m. 196–197; SZÖGI 2011, i. m. nr. 618, 5087.

⁹⁶ RMK III. 4156, 4157, 4214, 4318.

⁹⁷ AECZL, V.C.23a. Matricula ordinatum/Ötvárosi ordinációs anyakönyv (1614–1741), Jakob Zabler/nr. 108.

⁹⁸ RIECKY, Martin, *Dejiny Malohontského seniorátu Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania na Slovensku*, Liptovský Mikuláš, 2015, 139, 143.

⁹⁹ KUZMÍK 1976, i. m. I, 162. Gyakran előfordul a szakirodalomban Alexander Carl Kurczewski néven is, de nem vagyunk abban biztosak, hogy ez a családnév helyes feloldása.

¹⁰⁰ RMNY 2286, 2287.

¹⁰¹ Comitia regni Pannonici sive actus oratorius, in quo Ferdinandus imperator augustissimus pace cum Suecis facta cum regni proceribus consultat, quid cum exercitu Germanico statuendum sit, in gratiam iuventutis scholasticae gymnasii Neosoliensis Pannonici exhibitus ab Alexandro Ca-

noklat nem más, mint egy egyszemélyes színdarab, amelyben III. Ferdinánd magyar király tanácsosai véleményét meghallgatva a török elleni háború ellen dönt.

Curtius a szakirodalom szerint csak 1651-ig maradt Besztercebányán. Meg erősíti ezt, hogy 1651. november 9-én már a lipcsei egyetemen adott elő egy beszédet az ördögösséggel és titkos katolikus szimpátiákkal vádolt volt bautzeni evangélikus segédlelkész, Caspar Dulichius (†1655. július 8., Kamenz) ellen.¹⁰² Tudomásunk van életének egy későbbi váratlan fordulatáról is: 1659 tavaszán a Holland Nyugat-indiai Társaság szolgálatába állt, és az év nyarán már latin iskolamesterként működött a társaság amerikai gyarmatán Új-Amszterdamban, azaz a mai New Yorkban.¹⁰³ A holland források csak annyit tudtak róla, hogy korábban Litvániában volt tanár. Amerikában orvoslással is foglalkozott. Mivel a diákjaitól a szerződésben rögzítettnél magasabb tandíjat követelte, és a szülők panaszai szerint nem tudott fegyelmet tartani az iskolában, 1661 júliusában kirúgták állásából, és visszatért Európába. 1665-től Christian Albrecht schleswig-holsteini herceg pártfogásának köszönhetően az akkor frissen megalapított kiel egyetemen működött a nyugati idegen nyelvek (francia, olasz) rendkívüli professzora-ként. 1666-ban Kielben adott közre egy patrónusát dicsérő különleges, kerék formájú képverset.¹⁰⁴ Jegyzékünkben szereplő besztercebányai beszédének digitális verziója elérhető az olmtüzi tudományos könyvtár honlapján.

Utolsó tételünk szerzője, Stanisław Kazimierz Frankowicz egy kevésbé ismert krakkói értelmiségi. A könyvjegyzékben szereplő kiadványon kívül egyetlen művét ismerjük, egy gyászbeszédet, amelyet 1645-ben jelentetett meg ifjabb Andrzej Piotrkowczyk (†1645. október 10., Krakkó) krakkói jogász, nyomdász és polgármester halálára.¹⁰⁵ Valovicz kivonatának köszönhetően előkerült másik krakkói munkája a cím tanúsága szerint szintén egy beszéd, amelyet Esterházy Ferenc és

rolo Curtio doctore theologiae anno 1651 nonis ianuarii. APPONYI, Sándor, *Hungarica. Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften*, I–III, ed. VEKERDI József, Bp., Országos Széchényi Könyvtár, 2004, nr. 847. = VD17 7:636991W

¹⁰² VD17 32:638376X

¹⁰³ PULA, James S, VERSTEEGH, Pien, *Were There Really Poles in New Netherland? = Polish American Studies*, 73(2016), 2, 35–55, 46–49.

¹⁰⁴ ERNST, Ulrich: *Intermedialität im europäischen Zusammenhang. Beiträge zur Theorie und Geschichte der visuellen Lyrik*, Berlin, Erich Schmidt Verlag, 2002, 167–168. A témába vágó legfrissebb szakirodalmi tételt sajnos nem tudtuk elérni: PIOTROWSKI, Swantje, *Sozialgeschichte der Kieler Professorenenschaft 1665–1815, Gelehrtenbiographien im Spannungsfeld zwischen wissenschaftlicher Qualifikation und sozialen Verflechtungen*, Kiel, Wachholtz Verlag, 2018 (Kieler Schriften zur Regionalgeschichte, 2); Curtiusnak egy 1665 december 5-én elmondott kiel oratóija nyomtatásban is megjelent: VD17 18:735334V.

¹⁰⁵ <https://encyklopediakrakowa.pl/slawni-i-zapomniani/103-p/864-piotrkowczyk-andrzej-mlodzy.html>; Városi tisztségviselésének adatai: https://www.poczetrakowski.pl/tomy/show_article,andrazej-piotrkowczyk-687.html; A gyásznyomatványa: FRANKOWICZ, Stanisław Kazimir, *Cenotaphium Andreae Petricovii, in alma academia Cracoviensi philosophiae et iuris utriusque doctoris, in collegio dominorum iurisperitorum professoris, consulis Cracoviensis, Sacratissimae Regiae Maiestatis secretarii per Stanislaum Casimirum Frankovicz artis et philosophiae baccala-*

Illésházy Ilona lakodalmának alkalmából írt, és mutatott be 1661. február 13-án.¹⁰⁶ Ahogy az a magyarországi forrásokból és genealógiai szakirodalomból kiderül, Esterházy Ferenc (*1641. február 17., Sempte – †1683. október 16., Sopronkeresztúr) pápai kapitány, galántai Esterházy Miklós nádor és Nyáry Krisztina fia valóban 1661. február 13-án vette feleségül Illésházy Ilonát (*1646 – †1669. február 12., Trencsén), a fiatalon katolizáló Illésházy György gróf és Forgách Mária leányát, a trencsényi várban.¹⁰⁷ Ahhoz, hogy a nyomtatvány pontos tartalmáról képet kapjunk, már csak át kellene valakinek olvasnia a krakkói Jagelló Könyvtárban található, mostani tudomásunk szerint unikális példányt.

Ezzel áttekintettünk mindazokat az újdonságokat, amelyekkel Ondrej Czeman-ka elpusztult tarnói könyvtárának jegyzéke szolgálni tudott a magyar könyvtörténet és nemzeti bibliográfia számára. A vizsgálódásnak vérmes reményekkel kezdtünk neki, hiszen egy olyan, a maga korában híres, tudatos építkezéssel létrehozott gyűjteményről van szó, amely még az 1730-as években elpusztult. Úgy gondoltuk, hogy az evangélikus turóci nemes, időben nem olyan távol a gyászévztized előtti „boldog békeidőktől” még számos olyan magyarországi munkát beszerezhetett, különösen a lutheránus közegeben született disputációk, alkalmi nyomtatványok közül, amelyeknek nem maradt példánya. Ehhez képest a tíz új RMNY tétel meglehetősen kevés. (És külföldi kiadványokból sem igazán gazdag a szűret.) A jegyzékünkben foglalt lőcsei, trencsényi és zsolnai nyomtatványok közül majdnem mindegyiket ismertük legalább egy-két példányból. Szerintünk ez talán abba az irányba mutat, hogy a fenti nyomdák 17. századi termésének ismeretlen része kisebb, mint azt általában feltételezni szoktuk. Igaz, óvatosságra int mintánk szerény mérete. Összességében azonban ez a különleges, az egyes kiadványokról egészen részletes leírást adó könyvjegyzék mégis nagy nyereség, mert sokat elárul a művelt turóci nemes érdeklődéséről, gyűjtőtevékenységéről, és azt sem szabad elfelejtenünk, hogy az imént ismertett könyvtörténeti újdonságok mindegyike hozzátesz egy-egy követ a magyarországi művelődéstörténet nagy épületéhez.

ureum lugubri officio in funere expositum, Krakkó, 1645. Online is elérhető a következő címen: <https://crispa.uw.edu.pl/object/files/211877/display/Default>

¹⁰⁶ FRANKOWICZ, Stanisław Kazimir, Faustum omen [...] ad festum nuptiale [...] Francisci Esterhazy [...] et [...] Helenae Illeshazyae [...] inter festos congratulantium applausus, votorumque solennia, gratulationis et observantiae ergo a [...] Stanislao Frankowicz Długowski [...] praesentatum anno [...] 1661. idibus februarii” Krakkó, Haeredes Francisci Caesarii, 1661. (A jelzetet lásd az 5. táblázatban)

¹⁰⁷ „1661. 13. februarii. Nuptiae celebratae in arce Trenchiniensi cum comite Francisco Eszterházy et illustrissima comitissa Helena Illésházy.” *Guzics János naplója*, kiad. Rakovszky István = *Történelmi Tár*, 3:12(1889), 434–450, 444; ESZTERHÁZY János, *Az Eszterházy család és oldalágainak leírása*, Bp., 1901, 137–138; FAZEKAS István, *Az Illésházy család XVII. századi leszármazása = Turul*, 65(1951–1992), 13–17. A genealógiai táblán a menyegző pontatlan, február 7-i időponttal szerepel. Fennmaradt annak a rendkívül gazdag hozománynak a jegyzéke is, amelyet Illésházy Ilona 1661. február 13-án a házasságba vitt. *Gróf Illésházy Ilona menyasszonyi hozománya*, kiad. Odescalchi Artúr = *Történelmi Tár*, 3:3(1880), 195–201.

1. táblázat: *A könyvjegyzék korábban is ismert magyarországi nyomtatványai*

Bártfa
RMNY 789. (1597), 821. (1598), 822. (1598), 823. (1598), 850. (1599), 853. (1599), 854. (1599), 855. (1599), 988. 3x (1610), 996. (1610), 3406. (1668), 3411. (1668), 3626. (1670), 3629. (1670), RMK II. 2325. (1708), 2326. (1708) – <i>16 nyomtatvány 18 példánya</i>
Debrecen
Petrik VII. 477. „Siralmas beszélgetések” (1703) – <i>1 mű 1 példánya</i>
Kassa
RMNY 996. 2x (1610), 1035. 2x (1612), 2767. (1658), 2974. (1661), 3156. (1664), 3200. (1665), 3202A (1665), 3429. (1668), 3434. 2x (1668), 3533. (1669), RMK II. 1538. (1684), 1539. (1684) – <i>12 nyomtatvány 15 példánya</i>
Késmárk
RMK II. 2330. (1708) – <i>1 nyomtatvány 1 példánya</i>
Lőcse
RMNY 1073. (1614), 1891. (1641), 1941. 2x (1642), 2004. (1643), 2015. (1643), 2184. (1647), 2267. (1649), 2276. (1649), 2379. (1651), 2534. (1654), 2557. (1654), 2652. (1656), 2720. (1657), 2773. (1658), 2775. (1658), 2777. (1658), 2778. (1658), 2844. (1659), 2847. (1659), 2855. (1659), 2905. (1660), 2913. (1660), 2986. 2x (1661), 3037. (1662), 3040. (1662), 3041. (1662), 3044. (1662), 3045. 2x (1662), 3092. (1663), 3093. (1663), 3100. 2x (1663), 3106. (1663), 3107. (1663), 3108. (1663), 3163. (1664), 3209. 2x (1665), 3212. (1665), 3220. (1665), 3221 (1665), 3222. (1665), 3224. (1665), 3227. (1665), 3293. 2x (1666), 3296. 2x (1666), 3301. (1666), 3361. (1667), 3364. (1667), 3367. (1667), 3443. (1668), 3451. (1668), 3458. (1668), 3471. 2x (1668), 3555. (1669), 3568. (1669), 3656. (1670), Čapl. 1289. (1672), RMK II. 1310. (1672), Sztripszky II. 2616/164. (1672), RMK I. 1290. 2x (1682), RMK II. 1527. (1683), 1886. (1697), Sztripszky II. 2692/240. (1700), RMK II. 2287a. = <i>Magyar Könyvszemle</i> , 1924, 97. (1707), Petrik V. 132. „Dum clarissimus” (1715) – <i>64 nyomtatvány 73 példánya</i>
Nagyszombat
RMNY 2860. (1659), RMK I. 1365. (1687), Petrik II. 197. „Hyperduliae Marianae” (1724) – <i>3 nyomtatvány 3 példánya</i>
Pozsony
RMNY 1002. (1610), 1024. (1611), 1040. (1612), 2860. (1659), 3612. (1669), RMK II. 1285. (1671) – <i>6 nyomtatvány 6 példánya</i>

Trencsén	
RMNY 1703. (1637), 1964. (1642), 2122. (1645), 2156. (1646), 2191. 2x (1647), 2286. (1649), 2887. (1649), 2290. (1649), 2346. (1650), 2394. (1651), 2438. (1652), 2439. (1652), 2443. 2x (1652), 2444. 2x (1652), 2448. (1652), 2493. 2x (1653), 2494. 2x (1653), 2557. (1654), 2609. 2x (1655), 2610. (1655), 2613. (1655), 2667. (1656), 2668. (1656), 2669. (1656), 2739. 2x (1657), 2740. (1657), 2742. (1657), 2743. (1657), 2807. (1658), 2949. (1660), 3069. (1662), 3070. 2x (1663), 3133. (1663) – 33 nyomtatvány 41 példánya	
Zsolna	
RMNY 3260. (1665), 3261. 2x (1665), 3262. (1665), 3263. 2x (1665), 3265. (1665), 3328. (1666), 3333. 2x (1666), 3498. (1668), 3622. (1669), 3623. (1669), 3694. (1670), RMK II. 1289. 2x (1671), Sztripszky II. 2656/204. (1686), 2657/205. (1686), Čaplovič 2553. (1691) RMK II. 1793. (1694.), Sztripszky II. 2696/244. (1700), RMK II. 2223. (1704), 2314. (1707), 2315. (1707), 2353. (1708) – 21 nyomtatvány 25 példánya	
Σ: 157 nyomtatvány 183 példánya	

2. táblázat: *A könyvjegyzék ismeretlen magyarországi nyomtatványai (14 darab)*

Vol.	No.	A jegyzékben szereplő leírás	Nyomtatási hely	Év	Megjegyzés
RMNY tételek					
58.	251.	Michaelis Okolicznay Querela in tragicum casum Sigismundi Tluk violenta morte intra pratum arcis Dunawicz per Urbanko Schwartz 29. iunii Anno 1625 perempta.	Cassoviae/ Kassa	1626	Ismeretlen
59.	252.	Johannis Mechanopoei (scholae Szentivaniensis Rectoris) et Michaelis ac Laurentii Brever fratrum Επιθαλάμιον γάμω τω ευγάμω Laurentii Brever et Margarethae Spillenbergerianae	Leutschoviae/ Lőcse	1630	Ismeretlen
43.	140.	Michaelis Gnendelii Klag Sermon bey deß Martini Sontags Leichbegängnuß gehalten	Leutschaw/ Lőcse	1660	Ismeretlen
45.	171.	Johannis Schujani Lampadophorion Natalitium Johanni Melko praelatum.	Bartphae/ Bártfa	1663	Ismeretlen

Vol.	No.	A jegyzékben szereplő leírás	Nyomatási hely	Év	Megjegyzés
53.	222.	Sempronienium (Amice ascende superius) Vota M. Christiano Seelmanno Ecclesiarum antea Cremnicziensis iam Leutschoviensis Pastori Primario acclamata	Leutschoviae/ Lőcse	1666	Ismeretlen
48.	181.	Oda, qua Natalem Reverendi Danielis Reguli septennis filius, Elias Reguli 3. ianuarii anno 1670 celebravit	Solnae/ Zsolna	1670	Ismeretlen
73.	286.	Samuelis Kochmaisteri Neosoliensis Medicinae Doctoris Memoria laesa reparanda, augenda conservandaque	Solnae/ Zsolna	1672	Ismeretlen
71.	283.	Gymnasii Leutschoviensis studiosorum (XXI) Hymaeneon Johannis Kretschmeri Leutschoviensis Conrectoris cum Rosina Culmanniana votivis acclamationibus decoratum	Leutschoviae/ Lőcse	1678 [1673]	Ismeretlen
57.	240.	Otrokocsi Foris Ferencz Cassai Helvetica Ecclesiának Pasztora Lelki Győzedelmeknek Jutalmakrúl való Beszélgetése, Melly Mariassi Imre Teste felett Markussfalvan el-praedicaltatott. Nyomtattatott.	/Kassa/ Lőcse?/	1689	Ismeretlen
44.	165.	Georgii Bonis Recensio Propugnaculorum, quae in Hungaria Turca expugnavit	Leutschoviae/ Lőcse	1693	Ismeretlen
18. század					
47.	180.	Eliae Lani Copula Nuptialis, inter Georgium Teschedik et Esther Nydecki celebrata	Solnae/ Zsolna	1707	Ismeretlen
48.	194.	Georgii Lissovini Francisci Tristes Monodiae Sophiae Pongracz Michalis Okolichany consorti erectae	Solnae/ Zsolna	1707	Ismeretlen
48.	195.	Georgii Lissovini Bellum bellum Johannis Christophori Kheberisch sponsi cum Magdalena Szentivani sponsa	Solnae/ Zsolna	1707	Ismeretlen
48.	196.	Cibiniensium Trabea Emerico Libero Baroni de Rewa I. C. T. C. in Templo honoris affixa	Cibinii/ Nagyszeben (?)	1713	Ismeretlen

3. táblázat: *A könyvjegyzék magyarországi szerzőtől származó, korábban is ismert külföldi nyomtatványai*

Bécs
RMNY App. 87. (1609) RMK III. 1419. (1628), 1830. (1653), 2196. (1663) – 4 nyomtatvány 4 példánya
Brieg
RMK III. 2894. (1678) – 1 nyomtatvány 1 példánya
Danzig
RMK III. 1722. (1649) – 1 nyomtatvány 1 példánya
Drezda
RMK III. 4630. (1708) – 1 nyomtatvány 1 példánya
Görlitz
RMK III. 2742. (1676) – 1 nyomtatvány 1 példánya
Greifswald
RMK III. 4636. (1708) – 1 nyomtatvány 1 példánya
Halle
RMK III. 4542. (1706) – 1 nyomtatvány 1 példánya
Jéna
SZINNYEI 1891–1914, VI, 537–538. (1676) „Pila Dei” RMK III. 2977. (1679), 4037. (1697) – 3 nyomtatvány 3 példánya
Lipcse
RMK III. 2762. (1676), 2996. (1679), 3194. 2x (1682), 3453. (1687) – 4 nyomtatvány 5 példánya
Magdeburg
RMK III. 2289. (1665) – 1 nyomtatvány 1 példánya
Prága
RMK III. 1175. = 5987. (1616) – 1 nyomtatvány 1 példánya
Rostock
RMK III. 2294. (1665) – 1 nyomtatvány 1 példánya
Thorn
RMK III. 7157. (1700) – 1 nyomtatvány 1 példánya
Tübingen
RMK III. 3205. (1682), 3206. (1682) – 2 nyomtatvány 2 példánya

Wittenberg	
RMK III. 1715. (1648), 1818. (1652), 1974. (1656), 2074. (1659), 2100. (1659), 2122. (1660), 2127. (1660), 2177. (1662), 2410. (1667), 2448. (1668), 2468. (1668), 2579. (1671), 2869. (1677), 3017. (1679), 3018. (1679), 3027. (1679), 3079. 2x (1680), 3263. (1682), 3264. (1683), 4065. (1697), 4156. (1699), 4318. (1701), 4429. (1703), 4431. (1703), 4528. (1705), 4613. (1707), 4614. (1707), 4753. (1710), 4793. (1711) RMK III/XVIII. sz. 276. (1713) Petrik VII. 404. „Pia vota” (1714) RMK III/XVIII. sz. 274. (1720) – 32 nyomtatvány 33 példánya	
Zittau	
RMK III. 2959. 2x (1678), 3080. (1680), 3081. (1680), 3082. (1680), 3158. (1681) – 5 nyomtatvány 6 példánya	
Ismeretlen nyomdahely	
RMK III. 4262. (17. század) – 1 nyomtatvány 1 példánya	
Σ: 61 nyomtatvány 64 példánya	

4. táblázat: *A könyvjegyzék magyarországi szerzőtől származó ismeretlen külföldi nyomtatványai (4 db)*

Vol.	No.	A könyvjegyzékben szereplő szöveges leírás	Nyomtatási hely	Évszám	Megjegyzés
43.	136.	M. Danielis Basilii Teuto-Lipczensis Monarchia (Samuel Sabbatecius)	Pragae/ Prága	1612	Ismeretlen
66.	270.	Esaiae Andreae et Stephani Pilarik Fratrum Echo Bregae Calendae Januarii	Bregae/ Brieg	1666	VD17 –
57.	235.	M. Martini Tarnoczi Heptalogus Encomiastico metricus, in quo delineatur Germania	Zittaviae/ Zittau	1681	VD17 –
48.	185.	Προπεμτικον Johanni Fabritio Rosnaviensi ex Vittebergensi Accademia discedenti fabricatum	Vittebergae/ Wittenberg	1701	VD18 –

5. táblázat: *A könyvjegyzékben szereplő, nem magyarországi szerzőtől származó hungarikumok (5 db)*

<i>Vol.</i>	<i>No.</i>	<i>A könyvjegyzékben szereplő szöveges leírás</i>	<i>Nyomtatási hely</i>	<i>Év</i>	<i>Megjegyzés</i>
50.	209.	Domini Alexii Caroli Curtii / Kurczewski/ Simi-nasi Emunctorium Dirae sive Apostatae cuiuspiam maledici confutatoria oratio In Gymnasio Neosoliensi Pannonico	Lipsiae/ Lipcse	1652	Egy ismert példánya: Védecká knihovna Olomouc, sign. 10.357 http://eod.vkol.cz/ (digitalizálva)
45.	164.	M. Stanislai Frankovicz Faustum omen ex gemino stemmate Illustrissimorum Neosponsorum Comitis Francisci Esterhazi et Helenae Illeshazyae deductum	Cracoviae/ Krakkó	1661	Egy ismert példánya: Biblioteka Jagiellónska, Krakkó Mag. Starych Druków 14213 III
76.	296.	M. Simonis Friderici Frenzelii Insectia Novisolii in Hungaria 20. Novembris Anno 1672. cum nive delapsa	Wittebergae/ Wittenberg	1673	VD17 1:061667F SZINNYEI 1891–1914, III, 751. HUBAY Ilona, <i>Magyar és magyar vonatkozású röplapok, újságlapok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban 1480–1718</i> , Bp., OSZK, 1948, nr. 729. <i>Ungarische Drucke und Hungarica 1480-1720, Katalog der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel</i> , I, ed. Németh S. Katalin, München etc., Saur, 1993, 198.
44.	155.	D. Valentini Alberti Theologisches Gutachten vber eine Jesuitische Relation etc. zu Leopoldstadt in Ungarn	Leipzig /Lipcse	1693	VD17 1:000325R CATALOGUS 1799, 15.
48.	186.	Johannis Friderici Scharfii Philosophiae ac Iuris Utriusque Doctoris Privilegium Danielelem Jeszenszky Poetam Laureatum Caesareum pronuncians	Wittebergae/ Wittenberg	1703	VD18 11177586 RMK III. 4431a. (OSZK belső nyilvántartás)

6. táblázat: *A könyvjegyzékben szereplő biztosan vagy feltételezhetően kéziratossági tételek (26 darab)*

<i>Vol.</i>	<i>No.</i>	<i>A könyvjegyzékben szereplő szöveges leírás</i>	<i>Megjelölés</i>	<i>Év</i>	<i>Megjegyzés</i>
44.	167.	Bathori Istvan Testamentumabul extractus Etsebe Anno 1603, manuscriptum Ladislai Revay Baronis in Trebostow	/Manuscriptum/	/1603/	A teljes testamentum kiadása: <i>Ecsedi Báthory István végrendelete 1603</i> (Fiatal filológusok füzetei, Korai újkor, 1), kiad. Vadász Veronika, Szeged, Szegedi Tudományegyetem, 2002.
44.	148.	Jonae Czernak Acta Synodi Solnensis tridiana	Manuscriptum	/1610/	Jonás Czernak a Nyitra megyei Szolesány evangélikus lelkészeként vett részt az 1610. évi zsolnai zsinaton, amelyről részletes feljegyzéseket készített. Ezekre Klanicza Márton (1740–1810) is hivatkozik egyháztörténeti munkájában. <i>Monumenta evangelicorum Augustanae Confessionis in Hungaria historica</i> , 3. köt. szerk. Fabó András, Pest, Osterlamm Károly, 1865, 101.
59.	255.	Alexandri Soczovini Uyhelienis praepositi Concio Schlavonica in funere Comitiss Georgii Thurzo Regni Hungariae Palatini Anno 1616. [1] Februarii 19. habita	Manuscriptum	/1616/	Alexander Soczovinus/ Sočovský (1570 k.–1617) vágújhegyi lelkésznek és prépostnak (1611–1617) Thurzó György nádor bíccsei temetésén (1617. febr. 19.) elmondott szlovák nyelvű beszéde. A fő prédikációt Isaac Abrahamides tartotta, ez utóbbi nyomtatásban is megjelent: RMNY 1141.
50.	199.	Johannis Hoffmanni Epistola Genero suo Tobiae Schumbergio Pastori Freiwaldensi anno 1630 missa	Manuscriptum autógráf	/1630/	Johannes Hoffmann evangélikus lelkész levele vejének, Tobias Schumbergnek, a frivaldi (Trencsen m) gyülekezet morva szültesü lelképásztorának (1630–1653). ELEM II/2., 276.
50.	207.	Domini Lucae Osiandri Licentia Doctoralis Michaeli Ascanio Solnensi Panonio Medicinae Candidato data	Tübingen	1637.	Az irat valószínűleg kéziratossági bizonyítékkal. A zsolnai Michal Hasko/Michael Ascanius kuná horai és prágai tanulás (filozófiai baccalaureus 1620-ban), zsolnai rektori tevékenység (1629 körül), majd jénai, lipcei és baseli tanulmányok után 1637. máj. 19-én iratkozott be a tübingeni egyetemre, ahol orvosdoktori címet szerzett. Erről adott ki számára Lukas Osiander (1571–1638) tübingeni rektor bizonyítványt. Szögi 2011, i. m. no. 2565. Később I. Rákóczi György udvari orvosaként (1641–1645 biztosan), majd trencsénit végül szakolcát városi orvosként működött. Életréje: MARTINEK, Jan, <i>Michael Ascanius, slovenský humanista a lékař = Humanizmus a reneszáncia na Slovensku v 15–16. storočí</i> , szerk. Holotik, Ludovít, Vantuch, Anton, Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1967, 292–295.

<i>Vol.</i>	<i>No.</i>	<i>A könyvjegyzékben szereplő szöveges leírás</i>	<i>Megjelölés</i>	<i>Év</i>	<i>Megjegyzés</i>
7.	17.	Comitis Georgii Illieshazy Oratio Philosophica Rosebergae	Manuscriptum	1642	Illésházy Györgynek (* 1625 – † 1689/1690), az evangélikus Illésházy Gáspár legkisebb fiának, Gábor testvérének a rózsashegyi evangélikus iskolában megtartott filozófiai tárgyú beszéde, valószínűleg azonos azzal, amely 1642-ben Trencsénben nyomtatásban is megjelent. RMNY 1965.
50.	215.	Andrae Sartorii Scholae Illaviensis Rectoris Musarum Illaviensium Applausus Nuptias Comitis Gabriels Illieshazy cum Eva Ujfalussy Paulii quondam Ostosith [?] Relicta vidua cohonestans	Manuscriptum	1655	Illésházy Gábor (* 1622. aug. 30. – † 1667. jan. 12.), miután meghalt első felesége, rimaszécsi Széchy Éva, 1655. aug. 15-én Illaván (Trencsén m.) vette feleségül Osztrósi István Pal özvegét, újfalusi Ujfalussy Évát. FAZEKAS István, <i>Az Illésházy család XVII. századi leszármazása = Turul</i> , 65 (1992), 13–17. A menyegző pontos idejére: Stámy archiv v Banskej Bystrici, pracoviska Kremnica, Magistrát mesta Kremnica (A továbbiakban: ŠABB PK, MMK) Spisy, annus 1655. A menyegző tiszteletére verset író Andreas Sartorius (* 1624., Bajna – † 1679. jún. 12., Erdély) későbbi kaszai (Trencsén m.) lelkes 1649-től 1655-ig működött az illavai evangélikus iskola rektoraként. REZIK–MATTHAEIDES 1971, i. m. 120–121; ZOVÁNYI 1977, i. m. 525.
44.	169.	Danielis Jacobaei Genethliacon Applausivum Stephano Ostrosith Mathiae Liberi Baroni Ostrosith et Catharinae Sidoniae Revay filiolo	Manuscriptum	1658	Gileitinci Osztrósi István és Révay Kata Szidónia 1654. nov. 22-én a galgóciban házassodtak össze. ŠABB PK, MMK Spisy, annus 1654. Ez egyike az első gyermekük, Osztrósi István születése alkalmából írott köszöntő verseknek. A szerzőről, a póniki (Zólyom m.) születésű Daniel Jacobaeiről csak annyit tudunk, hogy 1655-ben az Osztrósi család által patronált illavai (Trencsén m.) evangélikus iskola diákja volt. RMNY 2609.
44.	170.	Matthiae Gazur Applausus super Primogenitum Stephanum Ostrosith	Manuscriptum	1658 Julius	A mosóczi (Turóc m.) születésű Matthias Gazur (* 1588 – † 1656 körül), röviden a neopáji, majd hosszabban az illavai iskola rektoraként, végül pedig az Osztrósi család familiárisaként működött. REZIK–MATTHAEIDES 1971, i. m. 118–119; ZOVÁNYI 1977, i. m. 212; EOL AGE V.51, 296. A Gimnasiológiában szereplő említés alapján a szakirodalom feltételezi, hogy ez a szintén Osztrósi István születésére írott vers nyomtatásban is megjelent. RMNY 2804.
51.	217.	Andrae Kewery Thuroczensis Mnemosyon Candoris in Natali Johannis Galec Rectoris Scholae Nagy-Ugroczensis	Manuscriptum	1660	A turóczi Andreas Keweri 1661-ben egy trencsényi disputáció respondense volt, vsz. az ottani gimnázium végzős diákjaként vagy segédtanáraként. RMNY 3011. Arról a Johannes Galec nagyugróci (Bars m.) evangélikus rektorról, akinek születésnapjára ez a kézíratos vers született, nem tudunk semmit.

<i>Vol.</i>	<i>No.</i>	<i>A könyvjegyzékben szereplő szöveges leírás</i>	<i>Megjelölés</i>	<i>Év</i>	<i>Megjegyzés</i>
68.	276.	Accademiae Wittebergensis Rectoris Johanne Andrea Quenstedt D. Testimonium Michaeli Pawlovicz Thuroczeno-Jeszeny Hungaro in Album Literariae huius Reipublicae recepto datum Novembris 9. 1668. et sigillo Accademiae munitum	/Manuscriptum/	/1668/	A turócjeszenői/jaszenovai (Turóc m.) születésű Michael Pawlovicz az intézményi anyakönyv tanulása szerint 1668. nov. 5-én iratkozott be a wittenbergi egyetemre. Szógi 2011, i. m. no. 4647. Erről szól a Johannes Andreas Quenstedt által kiállított igazolás. (Amely lehet esetleg formanyomatvány is)
46.	175.	Rectoris academiae Lipsiensis Intercessio pro Andrea Blasio pastore Suloviense	Lipsiae	1682	A lipcei egyetem rektorának (aki a pontos dátumtól függően lehet Adam Rechenberg, Christoph Pautz vagy Johannes Cyprian) közbenjáró levele Andreas Blasius/Andrej Blažej magyarországi exuláns, volt szülői (Trencsén m.) evangélikus lelkész (1657–1673) mellett, valószínűleg tescheni bebörtönzése kapcsán. ELEM II/2, 22.
57.	237.	Schedae II publicae Academiae Vittembergensis sigillo munitae, altera in Album Academicum receptum, altera initiatum Johannem Keveri testans.		Datate 13. Febr. 1683	Az irat kéziratossá biznyságlévlével és formanyomatvány egyaránt lehet. A folksfalvai (Turóc m., Neeapál mellett) születésű Johannes/Ján Keveri/Keweri valóban 1683. febr. 13-án iratkozott be a wittenbergi egyetemre. Szógi 2011, i. m. no. 4847. 1682-ben még az alsó-lausitzi Gubenben jelent meg alkalmi nyomatvány. VD17 32:6722625
34.	96.	Elegia Funebri in obitum M. Martini Tarnoczy superintendentis scripta (Manuscriptum perillustris Pauli Hungariam celeberrimi MDCLXXXV)	/Manuscriptum/	1685	Okolicsányi Pál (†1715–1721) evangélikus ügyvédnek Tarnóczi Márton/Martin Tarnóci (1620., Beckő – 1685. aug. 3., Blatnica) bajmóci ev. szuperintendens (1656–1685) halálára írott gyászverse. Okolicsányi személyéhez: HECKENAST 2005, i. m. 314. Irodalmi működéséhez: Tóth Gergely, <i>Historia querelatum – Sereimekből összeálló egyháztörténet Okolicsányi Pál Historia diplomatica című munkájában = A reformáció emlékezete: Protestáns és katolikus értelmiségiek a 16–18. században</i> , szerk. Szaraz Orsolya, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2018, 217–227.
34.	97.	M. Michaelis Institoris Turtur foemella	Manuscriptum	1689	Michael Institoris (†1705), az állásából az ellenreformáció által kivetett volt trszénai (Arva m.) evangélikus lelkész (1683–1687) a Turóc megyei Szucsányban élt. ELEM II/2, 126. Ezt a kéziratossá művét (= gerlice kisasszony) nem ismerjük, címe alapján talán menyegzőhöz vagy temetéshez kapcsolódó vers.

<i>Vol.</i>	<i>No.</i>	<i>A könyvjegyzékben szereplő szöveges leírás</i>	<i>Megjelölés</i>	<i>Év</i>	<i>Megjegyzés</i>
34.	98.	M. Michaelis Institioris Paranesis Paracletico-Genethliaca ad Emericum Huszar	Manuscriptum	1691	Az inénti Michael Institiorinak (†1705) ezt a regóczi Huszár Imre szucsányi birtokos, Turóc vármegye esküdt ülnöke tiszteletére írott, kéziratban maradt versét Andreas Schmal nyoman említi Johann Samuel Klein lelkészlexikona is. KLEIN 1789, i. m. II, 270.
74.	289.	Eliae Sartorii Scholae Evangelicae Neczpallensis Rectoris Funerbris Oratiuncula supremis Gabrielis Pronay honoribus D. A. C. 1692. Aug. 10. in Blatnicza habita	Manuscriptum	/1692/	Blatnicai Prónay Gábor (*1639-†1692) turóczi alispán, a királyi tábla ülnöke 1692. aug. 2-án hunyt el a Turóc megyei Blatnicán. SZLUHA Márton, <i>Sáros, Turóc vármegye nemes családai</i> , Bp., Heraldika Kiadó, 2008, 671. A Prónay felett gyászbeszédet tartó tudossini (Árva m.) Elias Sartorius (†1706. jan. 15.) 1689 és 1692 között működött a necpáli iskola rektoraként, később tizenkét évig a Gömör megyei Csetneken volt rektor, majd 1703. január 16-án a jolsvai lelkési állásra ordináltak. REZIK-MATTHAEIDES 1971, i. m. 130-131; EOL AGE V.51., 299-300.
44.	168.	Keczer Sándor koporsóbeli zászlója	Manuscriptum	1697	Lipóczi Keczer Sándor (*1669. máj. 1., Kecserpeklény – †1697. márc. 3., Drezda) Sáros megyei evangélikus nemesnek, Keczer Menyhért és Máriássy Erzsébet fiának 1697-ben kelt végrendelete: RADVÁNSZKY Béla, <i>Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században</i> , 3, Budapest, Knoll Károly, 1879, 348-361.
47.	176.	Collegii Theologici Wittebergensis Programma Encomiis et Testimoniis Reverendum Danielem Kermannum Myaviensem Pastorem tertium exulem exornans, animans	Wittebergae 26. Septembris	1700	Valószínűleg Daniel Krmann miavai lelkész (1690-) bibliakiadási tervéhez kapcsolódó irat, (ld. a következő tételt) egy, az ő érdemeit az ügy érdekében méltató nyilatkozat. Ahogy azt a leírás is jelzi, Krmann ekkor már harmadjára kényszerült távozni az ellenreformáció miatt Mijaváról. 1699-től 1705-ig családjával németországi száműzetésben élt, részben Wittenbergben. ZSILINSZKY Mihály, <i>Kermann</i> Dániel evangélikus püspök élete és művei 1663-1740, Bp., Kókai Lajos, 1899, 52-57.
47.	177.	Collegii Theologici Wittebergensis Intercessio ad Ecclesias Evangelicas Danieli Kermanno Biblia cum Postillis correctiora Slavonica edere percuritanti elargita	Wittebergae 30. Septembris	1700	Daniel Krmann (*1663. aug. 28. Nagysziklás – †1740. szept. 17. Pozsony) miavai evangélikus lelkész, szuperintendens 1722-ben Halleban Bél Mátyással közösen újra kiadta a kiralcei cseh bibliát, ennek a kiadásnak előszavában említi, hogy még 1700-ban a wittenbergi egyetem is támogatta a szentírás megjelentetésére irányuló szándékát. SZILÁDY Jenő, <i>A magyarországi tót protestáns egyházi irodalom 1517-1711</i> , Bp., 1939, 53.
58.	243.	Eliae Lani Debitum Clientis Officium Andreae Czemanka Onomasticum 30. Novembris 1710. celebratum. D. D.	Manuscriptum	/1710/	A bocabányai (Liptó m.) születésű Elias Lanit Jakob Zabler szuperintendens 1703. nov. 21-én ordinálta a krajnai/karaji (Nyitra m.) lelkési állásra. Nem tudjuk, hogy milyen kapcsolat fűzte Ondrej Czemankához, akinek a névnapjára 1710-ben ezt a verset írta.

<i>Vol.</i>	<i>No.</i>	<i>A könyvjegyzékben szereplő szöveges leírás</i>	<i>Megjelölés</i>	<i>Év</i>	<i>Megjegyzés</i>
49.	197.	Friderici Karb. Rectoris Neczpallensis Monumentum sacrum piis Manibus Generosi Adami Czemanka Trnoviensis	Manuscriptum	1714	A besztercebányai születésű, Wittenbergben iskolázott (Tar 2004, i. m. No. 3307. Beiratkozás: 1709. máj. 7.), Friedrich Karp/Karpe (*1689. nov. 17., Besztercebánya – †1752. jan., Besztercebánya) feltehetően 1711-től volt a necpáli evangélikus iskola rektora, ahonnan 1716-ban a besztercebányai conrectori állásba távozott. EOL AGE V.51., 303–304; Rezik–MATTHAEIDES 1971, i. m. 333, 424, 533; Adam Czemanka 1714. aug. 28-án Tarnón halt meg, az ő halálára írhatta Lani ezt a gyászverset.
75.	293.	Scholae Neczpallensis Alumnorum (X) Applausus votivi, quibus Matthiam Augustini Verbi Divini Ministrum et Mariam Szadeczky Neosponsos prosequebantur Anno Christi 1722. 9. Februarii	Manuscriptum	/1722/	A lipószentmiklósi születésű, Wittenbergben iskolázott Matthias Augustini (*1753) 1720 elejétől volt a necpáli iskola rektora, majd 1721. június 29-től 1731-ig a necpáli evangélikus gyülekezet egyik lelkeseként működött. SAZ ZCM, nr. 678. Necpáli ev. anyakönyv 1705–1756, p. 65; Rezik–MATTHAEIDES 1971, i. m. 533. A kézirat azokat az üdvözlő verseket tartalmazza, amelyet a helyi iskola tíz diákja írt Augustininek szédedesnei Szadeczky Máriával 1722. febr. 9-én Necpálon tartott lakodalmára. Az lelkész és a nemesi családból származó hajadont az anyakönyv szerint az azt megelőző napon adták össze Necpálon. <i>Uo.</i> , 323.
76.	294.	Scholae Neczpallensis Iuventutis maior (XXIII) Anathema, quo Johannem Thurzo Verbi Divini Ministrum et Annam Czemanka Neos-sponsos feriebant Anno Christi 1724. 2. Iulii.	Manuscriptum	/1724/	A radványi (Zólyom m.) születésű, Wittenbergben iskolázott Johannes Thurzo (*1756. július 21., Necpál) valamikor 1722/1723-ban lett a necpáli evangélikus gyülekezet egyik lelkesé, 1735-től a turóci evangélikus egyházmegye esperese is volt. ZOVÁNYI 1977, i. m. 637–638; EOL AGE V.51, 280–281. SNA Zay, Coll. XII, 1. (eltérő adatokkal) A necpáli anyakönyv tanúsága szerint Anna Czemankával, Beniczky Imre özvegyével valóban 1724. július 2-án tartotta lakodalmát. SAZ ZCM, r. 678. Necpáli ev. anyakönyv 1705–1756, 327. A lakodalomra a necpáli iskola diákjai által írott latin, német és görög nyelvű fenti üdvözlőverseket ismerjük Josephus Schulek másolatából, aki azokat, 22 szerzőt megnevezve, tévesen 1723. július 2-re keltezi. EOL AGE V.40. p. 107–114.
44.	147.	Ministerii Ecclesiastici Lyptoviensis Articuli	Manuscriptum	Év nélkül	Alighanem a lipóti evangélikus esperességnek azokról a cikkelyeiről van szó, amelyeket 1613-ban elkezdett jegyzőkönyvük elejére bemásoltak. SNK LA C 1069, XXII. kötet, 7–9. (Martin Lauček 1756. évi másolata a protocollumról.)

Jelen tanulmány Ondrej Czemanka (1675–1759) turóci szlovák nemes életpályáját és könyvtárát mutatja be. A művelt evangélikus kisbirtokos nem folytatott külföldön tanulmányokat, és a szakirodalomban forgó állításokkal szemben nem működött evangélikus lelkészként sem, de szorgalmas önképzéssel nagy műveltségre tett szert, és tudatos gyűjtőmunkával tarnói kúriájában kialakította a 18. század elejének egyik legjelentősebb magánkönyvtárát. Gyűjteményére támaszkodva pedig bekapcsolódott kortársának, Bél Mátyásnak több nagy tudományos vállalkozásába. Ahogy azt a kortársak is fejegezték, ez a híres könyvtár valamikor az 1730-as években szinte teljesen elpusztult egy tűzvészben, ám fennmaradt egy, azóta szintén elveszett, a könyvek címeit, megjelenési helyét és évszámát pontosan feltüntető jegyzéke, amelyből Czemanka egy szomszédja és barátja, Gabriel Valovicz 1756-ben készített egy 296 tételt (26 kéziratot, 197 magyarországi és 73 külföldi nyomtatványt) tartalmazó kivonatot. A Martin Lauček (1732–1802) szakolcai lelkész kéziratgyűjteményéből (Pozsony) előkerült katalógus kifejezetten az egykori könyvtár hungarikumai közül válogat. Segítségével valamelyest megismerhettük Czemanka határozottan evangélikus jellegű és teológiai súlypontú könyvtárát, és számos ismeretlen tétellel bővíthettük a magyar nemzeti bibliográfia különböző sorozatait.

Szabó, András Péter

Treasures of a Lost Collection – The Library of Ondrej Czemanka

The above study presents the life and the library of a Slovakian nobleman from the region Turiec, Adam Czemanka (1675–1759). The well-educated smallholder could not pursue studies abroad, and, contrary to the allegations of special literature he did not serve as a Lutheran minister either, but he was able to acquire considerable knowledge through self-education, and he could build up one of the most important private-libraries of the early 18th century in Hungary. Leaning on his collection, he effectively supported the major science ventures of Mátyás Bél, including the description of Hungary and an edition of narrative sources from the medieval and early modern era. As it was marked by his educated fellow countryman, this magnificent library was destroyed by fire sometime in the 1730s, but its catalog survived for a while, and a neighbor and younger friend of Czemanka, Gabriel Valovicz made of it in 1756 an extract of 296 items closely related to Hungary, among them 26 manuscripts, 197 prints issued in Hungary and 73 published abroad. This has been preserved as part of the collection made by Skalica minister, Martin Lauček at the turn of the 18th and the 19th centuries, now kept in the Slovak National Archive in Bratislava. Since this list of books is very precise, containing the place and exact year of publishing, we have been able to identify each print (picking out and presenting the ones hitherto unknown). At the end of the analysis, we have been given an impression of the library, which can be characterized as a typical Lutheran collection, with a preponderance of theological dissertations and occasional prints.

Keywords: 17th-century prints in Hungary, Collecting books, Lutheran ecclesiastical culture, Education of early modern nobility, Ondrej Czemanka.

KÖZLEMÉNYEK

Geleji Katona kánonainak (RMNy 2260) debreceni példánya. Hiányzik az RMNy harmadik kötetéből az 1649-ben Gyulafehérvárott megjelent református zsinati végzések és a jegyzőkönyv kiadásának címlapja. A szerkesztőknek az ezredforduló előtt bizonyosan nem sikerült teljes példányról kiegészítő másolatot kapniuk, vagy talán elavult a nyilvántartásuk. Ezért címlap helyett az első rész, az 1–100. kánon kezdőlapját iktatták a kötetbe (A3a). Hasonmásban itt látható az elmaradt címlap (1. ábra). Láthatjuk a második rész, a zsinati akták kezdő lapját is (2. ábra). Geleji Katona István ehhez külön előszót írt, ennek végén, a 4. lapon a fedelmi nyomda jelvénye ékeskedik, látjuk ezt Geleji Katona más munkájában is (3. ábra). Olyan példányban maradt meg mindhárom hasonmás eredetije, amelyet még látott Szabó Károly (RMK II 700), de most azt közli az RMNy példánykimutatása, hogy „Olim: Debrecen ref. coll.” Talán elkeveredett a raktárban az anyaggyűjtés idején a kötet, vagy kiállításra kölcsönözték, aztán megfedkeztek hollétéről. Megvolt, megvan, hiánytalan, nem semmisült meg, nem veszett el. Ráadásul ez az egyetlen teljes, ép címlapú példány a mai Magyarország területén. Határainkon túl is van még négy teljes példány Lipcsében, Szebenben, és Marosvásárhelyen (itt kettő, az egyik hajdan Székelykeresztúron volt). Együttal frissítsük azzal is a nyilvántartást, hogy időközben hazatért Patak Nyizsnyij Novgorodban fogva tartott példánya.

Tudhatjuk-e, kié volt, vagy hogy kik használták a debreceni példányt? Ismeretlen a kötet első tulajdonosa vagy inkább használója, aki a 17. század második felében az első kánon mellé jegyezte a lapszélre:

Confer Georg. Gönczi Artic. Minor. 1. Major 1.

Nem csak ennyit adott hozzá a nyomtatott példányhoz. Végig összehasonlította a Geleji-kánonokat a Gönci Kovács (Fabricius) György-féle kiadással (Debrecen 1612, RMNy 1561), amely *Articuli minores* elnevezéssel volt ismert, és ennek *Tasnádi kánonok* elnevezésű függelékével is (*Appendix*), valamint a Debrecenben elfogadott 1567-es 74 kánonnal, közismert néven az *Articuli majores* klasszikus kiadásával (RMNy 226). Ezen túl még a Németalföldi Hitvallás 37 cikkelyével is egybevetette az 1649-es cikkelyeket a nevét elhallgató olvasó. Ez az utóbbi Guy de Brès, *Confession de foy*, 1566-ban megjelent hitvallásának valószínűleg a Dordrechtben is becikkelyezett latin változata lehetett, amely hozzáférhető volt például a *Syntagma confessionum* (Geneva 1615) latin kiadásában, és *Confessio Belgica* néven emlegették. Folytatólag a tanulmányozó a száz kánon csaknem mindegyike mellé odaírta a megfelelő számot, vagy egyenlőségjelet jegyzett a margóra; ilyen rövidítésekkel, mint: *App.*, *Belg.* (LXV), vagy a lelkészek ordinálásához, a kézrátételnél *Hü for juram* [= hűtölés, formula juramenti] (XCIII) stb.

A kötet végén (az utózéklevelel és a hátulsó kötéstábla belsején) is van két kéz (esetleg három) írásával néhány későbbi utalás egyes kánonokra, 1704, 1730, 1735. tájáról. Ezek az évszámok valamilyen elszámoláshoz tartoznak, vagy azt jelölik, hogy mikor használta, aki egyes kánonokra

DOI 10.17167/mksz.2020.3.243-247

utalt. Ilyen témákra hivatkoznak a kéziratos jegyzetek, mint az első kéz írásával valamilyen hiányos utalás [... ..] *Ex Lejdenses consultatio – Gönczi Can. XIX.* Itt volt valaha még egy sor írás e fölött, de a használatban megkopott kötet újrakötésekor a körülvágás olvashatatlanná tette. A második kéz írásával öt kánonra (XLIII, L, LXII–LXIII, XCIV) mutat kéziratos jegyzet, és aláhúzások is vannak ezen kánonok szövegében, vagy valamilyen jel a margón. E kánonok a vétkesek feddésére, a káté-oktatásra, az úrvacsorához bocsátásra, a még nem eléggé érett gyermekek úrasztalától tiltására vonatkoznak, és arra, hogy tiszta és érthető kiejtést tanítsanak az iskolamesterek. Azaz (a rövidítéseket jelöletlenül feloldva):

Catechizatio omnibus et singulis Ecclesiarum Ministris injungitur sub poena amotiones ab officio Vide L. pag. 24. – Et quod Pueri, et fatui discernere corpus Domini nescientis ab sacris iis elementis arceri debeant vide signum articuli LXIII. Usus Sacrae Coenae sequent esse debet. Qui ne utentibus satis quem semel nesci, sed non est satis semel vesci. Infidelis sufficit quidem semel renasci; sed non sufficit juxta propter Christi: Quotiescunque ederitis panem hunc et biberitis poculum hoc &c. – NB Qui qualesve fuit admittendi ad Communionem Sacrae Coenae videatur pag. 30. et sequenti. – In correptione deliquentium observanda regula Artic. 43. – Plus monendo quam minando, plus leuioribus verbis, quam nimis asperis verbis, notis quam verberibus – Pronuntiatio clara ac distincta studiosis imponitur articuli 94. – Vid. § 43. pro De correptione deliquentium.

Végül fölbukkan egy helységnev is:

Conventum est Anno 1704 temporalii ad Szemere.

Vonatkozhat ez az egyházvidék (egyházmegye) prédikátorainak valamilyen ismétlődő egybegyülekezésre. Ugyan melyik Szemerére gondoljunk? Borsodszemere vagy éppen Györszemere egyaránt lehet, nincs rá módunk, hogy eldöntsük. Az egyes kánonokra utalás mellett sehol nincs vélemény, vagy más munkára, körülményre utalás. Aki tanulmányozta a kötetet ismételt, könnyű rátalálás miatt írt le magának ennyit. Használó vagy tulajdonos nevét sem tartalmazza a kötet, sajnálhatjuk. Egyetlen kivétel egy 19. századi, ceruzás kézírás, főiskolai tanulmányai elején járt a munkát forgató főiskolai hallgató, nem pedig tulajdonos, neve: *Székely Ferencz bagoly* (25. lap; recte 26, mert a 24. lapszám kétszer található egymás után). Debrecenben az elsősök titulusa *nem gólya*. Az előlő kötéstábla belsején olvasható a könyvtáros diák kezével a gyarapítás (ajándékozó nélkül, ez azt is jelentheti, hogy a katalógizálatlan könyvek között lappangott már jóval korábban a kis negyedrért kötet):

Liber Scholae Debrecinensi, Signat̃ per Adamum Balog, Bthecarium a. d. III. Octobr. MDCCLI.

A hátsó kötéstábla belsején két lehúzással érvénytelenített 18. századi és egy 1800 körüli könyvtári jelzet látható, mint a sorozatos ellenőrzés és átrendezés emléke: < B. XII. 30. A. XII. 41. > K. IX. 27. Az előzéken pedig az 1820-es évektől (mikorra az 1802-es tűzvész után épült Péchy-féle új épületszárnyban, a korábbtól eltérő rendben felállították a mai könyvtárat) az 1960-as évekig érvényes raktári jelzet: L 544. Látható még a címlapon az 1900 táján használatos bélyegző: *Debreceni Ref. Főiskola Könyvtára*. Napjainkban ez TtREK (*Tiszántúli Református Egyházkerületi Nagy-könyvtár*) Rmk 920.

Újabb, Hegymegi Kiss Áron fordítása után (Kecskemét, 1875) másfél évszázaddal, megjelent Buzogány Dezső új fordítása (*Geleji-kánonok*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2019), könyvészeti utalások nélkül (azaz sem a Szabó Károly, sem az RMNy számot nem közli).

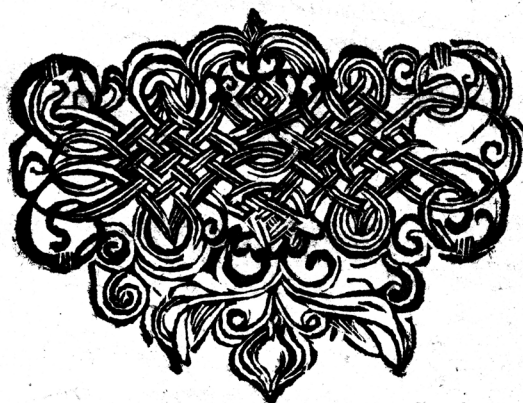
Mellékletek

CANONES ECCLESIASTICI

ex veteribus quæ Hungariensibus, quæ Transylvani-
ensibus, in unum collecti, plerisque tamen aliis
etiam, pro temporis ratione, aucti, & in
paulò meliorem ordinem redacti.

L. 544.

DEBRECENI HET. FŐISKOLA
KÖNYVTÁRA

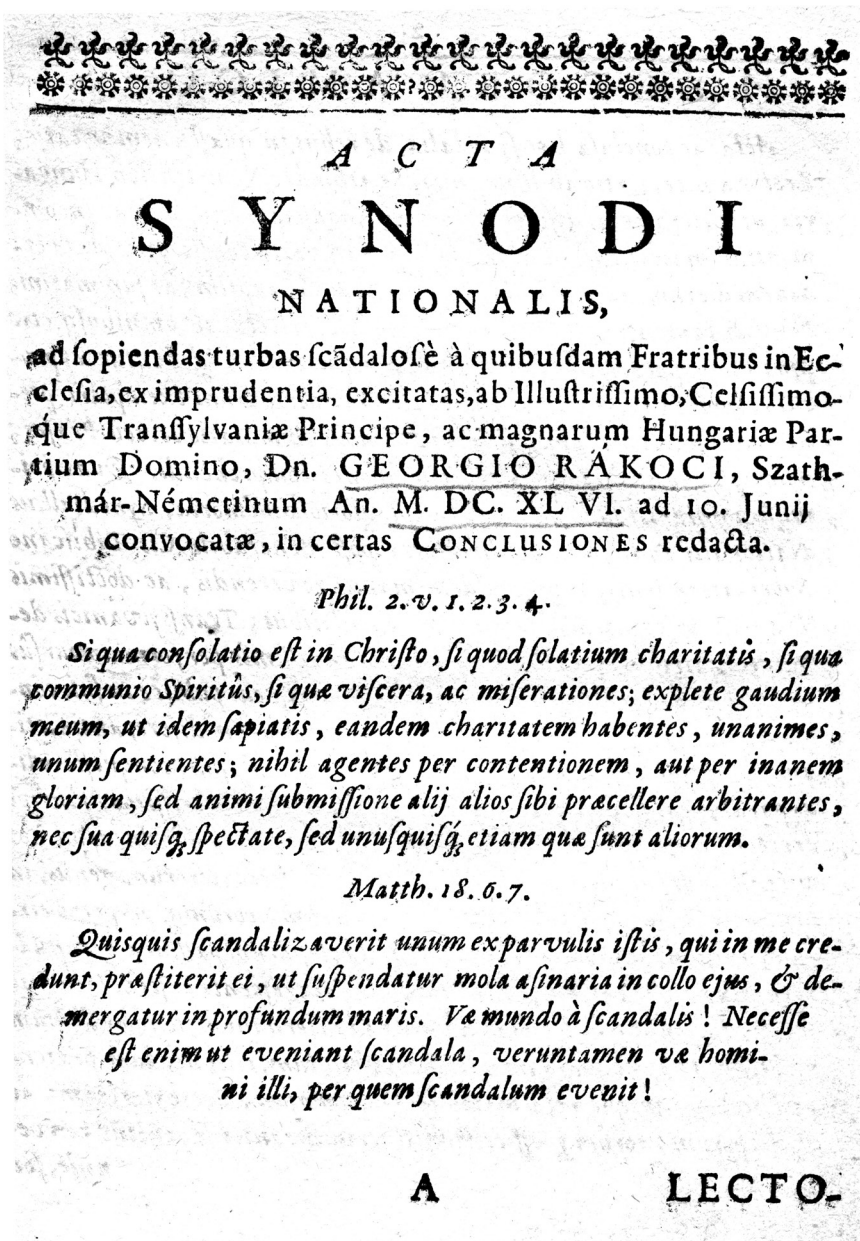
Omnia decenter, & ordine fiant. 1. Cor. 14. v. ult.

EXCUSI ALBÆJULIÆ

Typis Celsissimi Principis.

Anno Christi incarnati M. DC. XLIX.

1. ábra: Címlap.

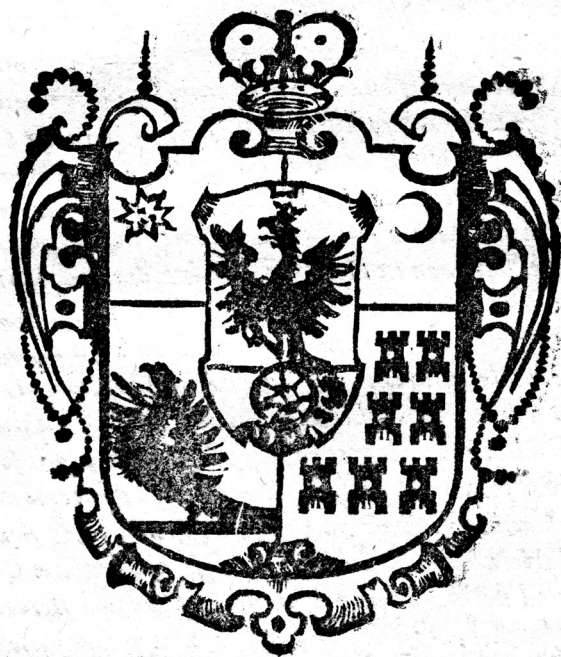
2. ábra: A második rész kezdete – A,a

4

*cordant, adjungere, ac unâ cum iis, explicatiûs aliquantid, in lucem
emittere; sic de aquis Lectoribus (iniquos enim non moramur) in
animo persuasi, ut eas aqua bonâ sint consulturi, & si qua etiam
minus in iis probaverint, censoriâ tamen virgulâ, consideratis circû-
stantiarum qualitatibus, minimè notaturi, verùm iis non ob-
stantibus, sanctam nobiscum amicitiam, ac fraternitatē cul-
turi. Vale, & nos mutuo charitatis affectu prosequere.*

Tuus in Christo, Domino communi, conseruus.

S. K. G.

I. CONCLU.

3. ábra: A második rész ajánlásának vége, záródisszel – a, b

FEKETE CSABA

Bényi János győri nagyrépost magánkönyvtára.* Jelen dolgozat Bényi János győri nagyrépost 1659-ben bekövetkezett halálát követő hagyatéki eljárás során felvett könyvjegyzékéről szól. Az elmúlt évszázad során változó intenzitással, de rendszeresen kutatás tárgyát képezte a régikönyves kultúra.¹ Az egyházi személyek kora újkori győri magánkönyvtáiról szóló munkák sorát Acsády Ignác forrásközlése nyitotta meg.² Amelyet aztán Iványi Béla, Szabady Béla, Jenei Ferenc, B. Koroknay Éva, valamint Vásárhelyi Judit és Horváth József munkái követtek számos elévülhetetlen, a szélesebb magyar kultúra számára is meghatározó eredménnyel.³ Bényi János nagyrépost százakét tételes könyvjegyzéke reményeink szerint ehhez a nagyívű kutatási irányhoz tud hozzájárulni egy újabb adalékkal.

Bényi János karrierje csúcspontját 1641-ben, 37 évesen érte el, amikor a győri székeskáptalan nagyréposti stallumába ülhetett. Káptalani karrierje előtt tudjuk, hogy 1625-től Bécsben végzett egyetemi tanulmányokat.⁴ 1631-es káptalani beiktatását követően végigjárta a kanonoki ranglétrát, amelynek során először 1631 és 1632 között mesterkanonok volt, 1632-ben pápai, majd 1634-ig rábaközi, később 1638-ig székesegyházi főesperes. Ezt követően rövid időn belül 1639 és 1641 között több oszlopos kanonoki stallumba is beiktatták. A székeskáptalan képviselőjeként részt vett az 1646-os és az 1649-es pozsonyi országgyűléseken, siklósi apátként jelen volt az 1648-as nagyszombati zsinaton.⁵ 1650-ben sikertelenül pályázott a soproni Szent Erzsébetről nevezett benefíci-umra.⁶ Hosszú, huszonnyolc éves káptalani pályafutása mellett püspöki helynökként is szolgálta a győri egyházmegyét a kibontakozódó katolikus konfesszionalizáció időszakának elején. Halálakor

* A szerző az MTA–PPKE Fraknoi Vilmos Római Történeti Kutatócsoport tudományos segéd-munkatársa. Hálás köszönettel tartozom Horváth Józsefnek segítő észrevételeiért.

¹ A teljesség igénye nélkül: ILLÉSY János, *Mathesy István váci püspök könyveinek leltára 1591-ből* = *Magyar Könyvszemle*, Ú. f. 5(1897), 276–277; IVÁNYI Béla, *Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon* (Hatodik közl.) *Magyar Könyvszemle*, Ú. f. 39(1932–1934), 13–88; CSAPODI Csaba, TÓTH András, VÉRTESY Miklós, *Magyar Könyvtártörténet*, Bp., Gondolat, 1987; MADAS Edit, MONOK István, *A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1730-ig*, Bp., Balassi, 1998.

² ACSÁDY Ignác, *Könyvek régi összeírásokban* = *Magyar Könyvszemle*, Ú. f. 2(1894), 209–221, 212–213.

³ IVÁNYI 1932–1934, i. m. 16. JENEI Ferenc, *Adalék Lépes Bálint könyvtárához* = *Győri Szemle*, 6(1935), 138–139; JENEI Ferenc, *Monoszlói András (1552–1601) könyvei a győri székesegyház régi könyvtárában* = *Győri Szemle*, 6(1935), 199–201; SZABADY Béla, *17. századbeli kalendárium-ajándéklével* = *Győri Szemle*, 2(1931), 60–61; B. KOROKNAY Éva, *Győr régi könyvköltészete* = *Magyar Könyvszemle*, 71(1955), 88–110; VÁSÁRHELYI Judit, *A győri Székesegyházi Könyvtár possessorai I–III.* = *Magyar Könyvszemle*, 96(1980), 117–130, 230–263, 325–349; HORVÁTH József, *Adalékok a 18. századi győri magánkönyvtárak történetéhez (Vida László főszolgabíró könyvtáráról)* = *A Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár Évkönyve 2008*, szerk. Horváth József, Győr, 2009, 212–236.

⁴ KISSNÉ BOGNÁR Krisztina, *Magyarországi diákok a bécsi tanintézetekben 1526–1789* = *Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban*, 13, Bp. ELTE Levéltára, 2004, 83, 759.sz.

⁵ BEDY Vince, *A győri székeskáptalan története = Győregyházmegye multjából III. szám*, Győr, Győregyházmegyei Alap Nyomdája, 1938, 409–410.

⁶ DOMINKOVITS Péter, *Javadalmak – javadalmasok – patrónusok (Adatok és szempontok Sopron szabad királyi város egyháztörténetének, várospolitikájának a kutatásához, a 17. század első feléből)* = *In labore fructus. Jubileumi tanulmányok Győregyházmegye történetéből* (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai, Források, feldolgozások ,13), szerk. Nemes Gábor, Vajk Ádám, Győr, 2011, 99, 77–103.

felvett testamentumában házának negyedrészt megosztva a győri ferencesekre és jezsuitákra, valamint a szentmártoni apátra hagyta.⁷

Érdemes megemlíteni, hogy a terjedelmesnek tekinthető, százkté tételes bibliotéka sorsáról az általunk ismert, fent említett végakaróban külön nem tett említést. Ingó tárgyairól mindössze annyit tudunk, hogy öccseire hagyta azokat. A könyvtár későbbi sorsáról nincs további pontos adatunk. Feltételezhetően Bényi nem használt possessori bejegyzést köteteiben, Vásárhelyi Judit kutatásai egy helyen sem említik a nagyprépostot mint könyvtulajdonost.⁸ Elképzelhető, hogy különböző, a testamentumában is felsorolt adósságok rendezése során darabonként, kisebb részletekben eladták a tékát az örökösök. Így feltételezhetjük, hogy a kötetek egy része akár paptestvére-
éhez is kerülhetett, tekintettel a teológiai témájú kötetek magas arányára.

A kötetek javarészét a korszak divatos és ismert prédikáció- és kommentárgyűjteményei teszik ki. Lajstromba vették többek között a Nagyszombatban is működő és ott elhunyt Matthias Faber két, a korban elterjedt prédikációskötetét (40. számú, valamint a 78. számú tétel). Cornelius a Lapide híres jezsuita egzegétától öt cím is Bényi tékájának a részét képezte. E könyvek a Lapide legelterjedtebb Szentírás-magyarázó munkái közül kerültek ki, mint a *Commentaria in quator Prophetas Maiores* (52. számú tétel), a *Commentaria in duodecim Prophetas Minores* (53. számú tétel), vagy a *Commentarius in Josue, Ruth, IV Libros Regum et II Paralipomenon* (54. számú tétel). De említhetjük Antonini Diana három alább feljegyzett erkölcsstani munkáját is. Egyházi és teológia témában találhatunk még Bényi könyvtárában több elmélkedést Ludovico de Ponte és Vincenzo Bruni tollából. A felsoroltak között szerepelnek Guillaume Pépin prédikációgyűjteményei is (49., 61., 86. számú tételek) amelyek számos, egyéb szerzőtől származó hasonló munkákkal együtt jelentős részét képezték a teológiai témájú köteteknek. A prédikációs kötetek arányából arra a következtetésre juthatunk, hogy a nagyprépost aktív pasztorális munkát is folytatott a városban. Aquinói Szent Tamás számos munkája tartozott a nagyprépost magánkönyvtárába, így nyugodtan mondhatjuk, hogy Bényi markáns skolasztikus tudással rendelkezett. Emellett a jezsuita filozófia egyik nagyhatású formálójának, a spanyol Francisco de Toledónak egy munkája is eljutott Győrbe (28. számú tétel), aki egyéb köteteiben pont a fent említett Szent Tamás és az őt is inspiráló Arisztotelész munkáihoz írt kommentárokat.⁹ Úgy tűnik, Bényi ügyelt rá, hogy a teológia és filozófia különböző korszakainak jelentős munkái gazdagítsák a könyvtárát. Gratianus egyházjogi munkáján (96. számú tétel) túl VIII. Bonifác és IX. Gergely pápák dekretálisai gyarapították a bibliotéka kánonjogi szegmensét (95. és 97. számú tétel). Mellettük a trienti egyetemes és a Pázmány által összehívott magyar nemzeti zsinat határozatai is gyűjteményének a részét képezték (85. és 6. számú tételek).

A külföldi munkák mellett a magyar egyházi irodalom néhány darabja is feljegyzésre került. Így Pázmány Kalauza és prédikációs kötete, Lépes Bálint Pokoltól rettentő és mennyei boldogságra édesgető tükör című munkája vagy Telegdi Miklós és Káldi György magyarnyelvű prédikációi mellett egy magyar nyelvű Biblia és egy magyar kalendárium is Bényi nagyprépost könyvgyűjteményébe tartozott. A 99. tétel a korszakban még elterjedt kézzel másolt kötetre utal, amelyben a felsorolás szerint szintén beszédek találhatók. E ponton eljátszhatunk a gondolattal, hogy esetleg saját szentbeszédeit is tartalmazhatta a kötet. Sajnos az említett beszédek elenyésztek, esetleges későbbi kiadásukról, vagy kézíratos formában történő fennmaradásukról nincs tudomásunk.

⁷ HORVÁTH József, *Győri végrendeletek a 17. századból III. 1655–1699*, (Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltárának kiadványa) Győr, 1997, 55–58.

⁸ VÁSÁRHELYI III. 1980, i. m. 230–263.

⁹ TROPÍA, Anna, *Francisco de Toledo: Setting a Standard for Jesuit Philosophy = Jesuit Philosophy on the Eve of Modernity*, (Jesuit Studies, Modernity through the prism of Jesuit history, vol. 20), szerk. Cristiano Casalini, Leiden, Boston, 2019, 253, 251–270.

Szembetűnő, hogy Bényi két protestáns teológiával foglalkozó könyvet is birtokolt. Az egyik Laurenz Forer és Melchior Riederer közös, *Symbolum Lutheranum* kezdetű munkája (14. számú tétel). A bajor jezsuita, Laurenz Forer hitvitázó munkái már évtizedekkel korábban, Pázmány Péter érdeklődését is felkeltették.¹⁰ A másik kötetről, a 23-as számú tételről nincs pontos tudásunk, de a forrás tanúsága szerint a lutheri és kálvini tanok ügyeiről ejt benne szót a szerző.

Kisebb mértékben világi szerzők munkáira is kiterjedt Bényi érdeklődése, főleg történelmi témában. A magyar olvasók és könyvszeretők polcáról a fenti témában Bonfini és Istvánfi munkái elengedhetetlenek voltak a korban, ezek a nagyprépost gyűjteményéből sem hiányoztak (44. és 93. tétel). Továbbá tartalmaz a könyvjegyzék orvostudományi munkát Wolfgang Hoefler tollából (8. számú tétel). A lajstrom 66. pontja csupán egy vezetéknévet említ Causinus néven, itt felmerülhet Nicolas Caussin francia jezsuita teológus egy meg nem nevezett munkája, vagy egy zenei darabot is tartalmazhatott a magánkönyvtár Arnold Causin-tól. E tételről ennél pontosabb tudásunk nincs jelenleg. Emellett térképeket említ még a felsorolás, sajnos erről pontosabban nem tudósít a forrás. A szerteágazó tematikájú könyvek alapján, amik a kánonjogtól, a filozófián és a történelmen át az orvostudományig terjedtek, egy széleslátókörű, nagy műveltséggel rendelkező egyházi személy képe bontakozik ki a szemünk előtt. Ezek alapján látható, hogy Bényi nagyprépost a város szellemi elitjének jelentős személye lehetett évtizedeken át. Ez a kép messzemenőig megfelel a trienti zsinat és az abból fakadó katolikus konfesszionalizáció papi ideálképének.

A fenti felsorolás fényében érdekes kérdésként vetül fel, hogy honnan szerezte be köteteit Bényi János? Látható a lenti lista tételeiből, hogy sok esetben a legfrissebb nemzetközi teológiai irodalom is megtalálható a nagyprépost könyvtárában. A barokk kor jelentős teológusainak munkái nyugat-európai megjelenésüktől számított pár éven belül már Győrben termékenyíthették meg olvasóik gondolatait. A feltűnően magas számú jezsuita szerző okán gondolhatunk arra, hogy az 1626-ban Győrben megtelepedő jezsuiták Európát behálózó kapcsolatrendszerén keresztül juthattak a városba kötetek. Feltételezhetően ez nem ütközhetett akadályba, mert Bényi és a győri Jézus Társaság tagjai között jó kapcsolat állt fent. A nagyprépostot misekelyhek adományozása után a Társaság benefactoraként tartották számon.¹¹ Másik lehetőségként – vagy az előbbi mellett párhuzamosan – lehetséges, hogy nagyobb útjai során is hozzájuthatott egy-egy tételnél könyvhöz. Tudjuk, hogy az 1646-os és az 1649-es pozsonyi országgyűléseken is részt vett a székeskáptalan képviselőjében.¹² Az ekkor társadalmi és kulturális szempontból pezsgő városban könnyen hozzájuthatott kötetekhez, vagy olyan közvetítőkkel kerülhetett kapcsolatba, akik későbbi könyves rendeléseit teljesíthették. A korszak jelentős teológusai javarészt jezsuiták voltak, így a jezsuita szerzők magas arányából világos következtetést a beszerzésről és Bényi kapcsolatrendszeréről nem vonhatunk le. A halála előtti, egészen frissen beszerzett tételekből következtethetünk arra, hogy Bényi a könyvtárát folyamatosan gyarapította.

Bényi János győri nagyprépost könyvjegyzékének minden darabját nem sikerült azonosítani. Azonban a kötetek száma még bő száz évvel később is, a könyvnyomtatásnak és terjesztésnek egy még sikeresebb korszakában is jelentős példányszámú bibliotékának számított volna.¹³ Feltehetőleg

¹⁰ BITSKEY István, *Pázmány Péter és a Reihing-vita, Adalék az érseki könyvbeszerzéshez = MONOKgraphia, Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára*, szerk. Nyerges Judit, Verók Attila, Zvara Edina, Bp., Kossuth, 2016, 101, 98–102.

¹¹ FAZEKAS István, KÁDÁR Zsófia, *A győri jezsuita templom 17. századi jótevői, a támogatók körének rekonstrukciója = Jezsuita jelenlét Győrben a 17–18. században, Tanulmányok a 375 éves Szent Ignác-templom történetéhez*, szerk. Fazekas István, Kádár Zsófia, Kökényesi Zsolt, Győr, Szent Mór Bencés Perjelség, 2017, 33, 13–59.

¹² BEDY 1938, i. m. 410.

¹³ HORVÁTH József, *Milkovics János pápóczi prépost könyvtáráról = In labore fructus, Jubileumi*

a korszak egyik legnagyobb győri könyvtárának tekinthető a nagyprépost magánbibliotékája, ami nemcsak a városban, de akár a régióban is jelentősnek számított.¹⁴ E megállapítást támasztja alá, hogy az egyházmegyei vizitációk és a fennmaradt egyéb könyvjegyzékek szerint az alsópapság magánkönyvtárai általában a tíz tételt sem érték el, legtöbbször négy, vagy öt kötetre rúgtak.¹⁵ Hasonló nagy arányokkal rendelkező téka a győri egyházmegyében Francesco Orsolini kismartoni várplébános birtokában volt.¹⁶ A korszakból ismert és számos érdemet szerző Szenttamásy Máté erdélyi püspököknek és csornai prépostnak halálakor felvett könyvtárjegyzéke negyvenkét tételre rúgott.¹⁷ Pedig Lippay György Esterházy Miklósnak írt ajánlólevelében tudós papnak nevezi Szenttamásyt.¹⁸ Országos méretű vizsgálat esetén is kijelenthető, hogy Bényi tékája a példányszámot figyelembe véve az erős középmezőnybe tartozott.¹⁹

Bényi Jánosról a már ismert életrajzi elemeken kívül egyelőre nem sokat tudunk. Azonban színes könyvtára egy sokoldalú, teológiai, jogi, orvosi, történeti, és esetleg zenei ismeretekkel rendelkező, magasan művelt barokk egyházi személyt sejtet.

Catalogus librorum possessori quod Joannis Beny Praepositi Jauriensis

(GyEL, Győri Székeskáptalan Magánlevéltár, Törzsanyag, Rendezés során fellelt iratok, sine numero)

1. Drexelii Tomus Secundus²⁰
2. Martini Becani pars prima Theologiae Scholasticae²¹
3. Byblia Latina
4. De Inferno Valentini Lepes²²
5. Contiones Ungariae Telecdianae²³

tanulmányok Győregyházmegye történetéből, szerk. Nemes Gábor, Vajk Ádám (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai, Források, feldolgozások, 13), Győr, 2011, 141, 127–151.

¹⁴ Itt természetesen kivételként tekintünk a Szentmárton-hegyi apátság könyvtárára, amely egy 1658-as könyvtárjegyzék értelmében 2318 kötetre rúgott. A könyvjegyzékről bővebben lásd: Récsényi Viktor, *A Pannonhalmi Főapátság könyvtárának jegyzéke 1658-ban*, Magger András Placid főapát kormányja alatt, Bp. Neuwald Nyomda, 1902.

¹⁵ FAZEKAS István, *A reform útján, A katolikus megújulás Nyugat-Magyarországon* (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai, Források, feldolgozások, 20), Győr, 2014, 151.

¹⁶ FAZEKAS 2014, i. m. 163–178.

¹⁷ FAZEKAS 2014, i. m. 51–52.

¹⁸ FAZEKAS 2014, i. m. 40.

¹⁹ *Magyarországi magánkönyvtárak II. 1588–1721*, szerk. Monok István, Szeged, Scriptum Kft., 1992.

²⁰ DREXELII, Hieremiae, *Opera omnia duobus nunc voluminibus comprehensa, & libellis ante hac non editis aucta*, Antverpiae, 1643.

²¹ BECANUS, Martinus, *Theologiae Scholasticae pars prima, Moguntiae*, 1612.

²² LÉPES Bálint, *Pokoltol rettenteo es mennyei bodogsagra edesgeteo Tükör*, Prága, 1617 (RMK I. 476.).

²³ TELEGDI Miklós, *Az Evangeliomoknak, melyeket vasarnapokon, es egyeb innepeken esztendő által, az Anyaszentegyhazban olvasni es praedicallani szoktanac, Magyarazattyánac*. I. rész Bécs, 1577, II. rész Nagyszombat 1578, III. rész Nagyszombat, 1580 (RMK I. 176.) vagy inkább az 1638-as Telegdi János-féle második kiadások, (RMK I. 675, 676, 677).

6. Decreta Synodi Petri Pazman²⁴
7. Rituale Strigoniense²⁵
8. Herculis Medici Tomus Primus²⁶
9. Constantinus magnus Romano Catholicus²⁷
10. Joannes Noskovich Judex Ecclesiasticus²⁸
11. Purae Chartae unus Liber
12. Alexandri Calamato quadragesimales discursus²⁹
13. Ludovici de Ponte meditationes de fidei mysteris³⁰
14. Symbolum Lutheranum³¹
15. Summa Theologiae Thomae Aquinatis Volumen Tertium³²
16. Summa Theologiae Thomae Aquinatis Doctoris Angelici³³
17. Eiusdem Thomae Summa Theologiae Volumen Primum³⁴
18. Eiusdem Sancti Thomae Ordinis Praedicatorum Summa Theologiae Volumen Primorum³⁵
19. Supplementum tertiae partis Theologiae Thomae Aquinatis Volumen Secundum³⁶
20. Indices Thomae in Theologiam³⁷
21. Vincentii Bruni in passionem et Resurrectionem Christi meditationes³⁸

²⁴ *Acta et Decreta Synodi diœcesanae Strigoniensis*, Petri Pazmany Archiepiscopi Strigoniensis celebrata Tyrnaviae, 1629.

²⁵ *Rituale Strigoniense, seu formula agendorum in administratione Sacramentorum, ac Ecclesiae publicis functionibus*, Pozsony, 1625.

²⁶ HOEFER, Wolfgang, *Hercules medicus sive locorum communium medicorum tomus primus*, Viennae, 1657.

²⁷ KEDD, Jodoco, *Constantinus Magnus Romano-Catholicus, Ecclesia Antiqua Romano-Catholica. S. Stephanus & Primi Hungariae Reges Romano-Catholici*, Viennae, 1655.

²⁸ NOSKOWIC, Joannes, *Judex ecclesiasticus potestate ligandi et solvendi in utroque foro reverendus seu questio de potestate clavium*, Posnaniae, 1649.

²⁹ CALAMATO, Alexandri, *Quadragesimale seu discursus selecti in sacra evangelia per quadragesimam occurrentia, Moguntiae*, 1650.

³⁰ DE PONTE, Ludovici, *Meditationes De Praecipuis Fidei Nostrae Mysteriis, Coloniae Agrippinae*, 1618.

³¹ RIEDERER, Melchior, *Symbolum Lutheranum, Collatum Cum Symbolo Apostolico, Dilingae*, 1622.

³² AQUINAS, Thomas, *Summa sacrae theologiae: In Tres Partes Divisa, Et quattuor distincta Tomis*, volumen. 3., Bergomi, 1590.

³³ AQUINAS, Thomas, *Summa totius theologiae ... Secundae secundae partis*, volumen 3, Romae.

³⁴ AQUINAS, Thomas, *Summa sacrae theologiae, In Tres Partes Divisa, Et quattuor distincta Tomis*, volumen. 1., Bergomi, 1590.

³⁵ AQUINATIS, Thomae, *Summa sacrae theologiae: In Tres Partes Divisa, Et quattuor distincta Tomis*, volumen primum, Romae 1590.

³⁶ AQUINATIS, Thomae, *Supplementi tertiae partis Summae totius theologiae, ...*, volumen secundum, Romae, 1619.

³⁷ AQUINAS, Thomas, *Indices in D. Thomae Summam Theologicam hactenus impressi*, Romae, 1619.

³⁸ BRUNI, Vincentii, *Meditationes, De Vita Et Passione D. N. Iesu Christi, Coloniae Agrippinae*, 1599.

22. Sancti Thomae Aquinalis Theologiae Volumen Secundum³⁹
23. Res pestium Lutheranorum et Calvinistarum
24. Flores Exemplorum⁴⁰
25. Cartagena
26. Aurei Sermones in Dominicis et Festa Petry ad Boves⁴¹
27. Bessei Contiones et Conceptus de festivitibus⁴²
28. Francisci Toleti casus conscientiae⁴³
29. Drexely omnia opera in Tomos duos distributa⁴⁴
30. Francisci Labate Thesaurus Moralis⁴⁵
31. De Lanusa⁴⁶
32. Ungarica Byblia⁴⁷
33. Jacobi Paren de Valentia⁴⁸
34. Operis Contionum Tripartiti Matthiae Fabri⁴⁹
35. Poliantea⁵⁰
36. Antoni Diana Tomus Secundus⁵¹
37. Opuscula Bellarmini Cardinalis⁵²
38. Antony Diana pars nona⁵³

³⁹ AQUINAS, Thomae, *Summa sacrae theologiae: In Tres Partes Divisa, Et quattuor distincta* Tomis,

⁴⁰ D'AUVERGNE, Antoine, *Flores Exemplorum ... Siue Catechismus Historialis. Opus ... in Quo Fides Catholica Miraculis Pæne Innumeris ... Confirmatur ...* Editio Postrema Aucta, Coloniae Agrippinae, 1624.

⁴¹ BOVES, Petri ad, *Sermones in dominicas et festa per annum, correcti, aucti et accommodati per Sebastianum Bollandi*, Antwerpen, 1643.

⁴² BESSE, Pierre de, *Concionum sive conceptuum theologicorum, De praecipuis sanctorum festivitibus a festo omnium sanctorum usque ad festum ascensionis domini inclusive occurrentibus*, Venetiis, 1615.

⁴³ TOLETI, S.J., Francisci, *Cardinalis, Instructio Sacerdotum ac de septem peccatis mortalibus; sive potius summa casuum conscientiae*, Brixae, 1605.

⁴⁴ DREXELII, Hieronymi, *Opera Omnia, In Duos Tomos Nunc Distributa, et opusculis, nec non singulorum opusculorum, praefationibus, ante hac non editis, adaucta*, 1645.

⁴⁵ LABATE, Francisco, *Thesaurus moralis: Ex Locis communibus, & Apparatu Concionum coacervatus, & commodiore ... digestus*, Tomus primus, Coloniae, 1652.

⁴⁶ LA NUZA, Hieronymi Baptistae de, feltehetőleg a citált munka, mert az 59. tétel pontosabb leírása után a szerző másik legnépszerűbb munkájára eshetett Bényi János választása: *Tractatus Evangelici: continens discursus et conceptus literales, morales et allegoricos super diversis materiis*. Coloniae Agrippinae, 1617.

⁴⁷ Feltehetőleg az 1626-os Káldi-féle Biblia.

⁴⁸ Csak a szerzőt jegyzi, valószínűleg: VALENTIA, D. Iacobi Parez de, *Christopolitani episcopi... Diuine plane expositiones in centum et quinquaginta Psalmos Davidicos... cantica feralia in bibliis contenta, cantica evangelica: Benedictus, Magnificat...*, 1518.

⁴⁹ FABRI, Mathias, *Opus concionum tripartitum*, Antverpiae, 1643.

⁵⁰ Feltehetőleg: LANGIO, Iosepho, *Polyantheae*, Francofurti, 1607.

⁵¹ DIANA, Antonini, *Panormitani Clerici Regularis, ... Resolutium Moralem*, Tomus Secundus, Venetiis, 1653.

⁵² Feltehetőleg: BELLARMINI, Roberti, *Opuscula selectiora quinque...*, Duaci, 1627.

⁵³ DIANA, Antonini, *Panormitani Clerici Regularis ... Resolutium Moralem*, Tomus Nona, Lugduni, 1650.

39. Cornely a Lapide
40. Antony Diana pars Undecima⁵⁴
41. Cornely a Lapide in Ecclesiasticum⁵⁵
42. Joannis Sancwecz de administratione sanctorum⁵⁶
43. Adami Concen Commentaria in Evangelia⁵⁷
44. Bonfinius⁵⁸
45. Postilla Kaldi⁵⁹
46. Cornely a Lapide Commentaria in quatuor Evangelia⁶⁰
47. Opus Morale in Praecepta decalogi Thomae⁶¹
48. Opus Valentini Lepes⁶²
49. Patris Gulielmi Pepini Contiones de meditatione sanctorum⁶³
50. Decretales Gregory papae⁶⁴
51. Tomus septimus Bellarmini
52. In quator Prophetas maiores⁶⁵
53. Commentaria in duodecim Prophetas Minores⁶⁶
54. Josue Judicum Rutth Libry quator⁶⁷
55. Joannis Sylvery in Evangelia⁶⁸
56. Cantica canticorum et Liber Sapientiae⁶⁹
57. Calaus Pazman⁷⁰
58. Postilla Pazman⁷¹

⁵⁴ DIANA, Antonini, *Panormitani Clerici Regularis ... Resolutium Moralem*, Tomus Undecima, Antverpiae, 1655.

⁵⁵ LAPIDE, Cornelius, *Commentaria in Ecclesiasticum ...*, Antverpiae, 1634.

⁵⁶ SANCHEZ, Ioannis, *Administration sacramentorum eucharistiae et poenitentiae...*, Madrid, 1624.

⁵⁷ CONTZEN, Adami, *Commentaria in quatuor sancta Jesu Christi Evangelia*, Coloniae Agrippinae, 1626.

⁵⁸ BONFINI, Antonio *Rerum Ungaricarum Decades Quator Cum Dimidia*, Frankfurt, 1581.

⁵⁹ KÁLDI György, *Vasárnapi prédikációk I. része*, Pozsony, 1631. (RMK I. 601.), vagy *Innapi prédikációk I. része*, Pozsony, 1631. (RMK I. 602.).

⁶⁰ LAPIDE, Cornelii a, *Commentarii in quator Evangelia, Tomus Primus, Lugduni*, 1638. Vagy LAPIDE, Cornelii a, *Commentaria in quator Evangelia, Tomus Secundus, Anvers* 1639.

⁶¹ SANCHEZ, Thomae, *Opus Morale in praecepta decalogi*, Madrid, 1613.

⁶² LÉPES Bálint, *Az halandó es iteleire menendo tellyes emberi nemzetnek Fenyves Tükörö ...*, Prága, 1616. (RMK I. 469.).

⁶³ Valószínűleg: PEPINI, Guillelmi, *Conciones de Imitatione Sanctorum pro illorum diebus, qui toto anno in ecclesia celebrantur*, Coloniae, 1610.

⁶⁴ IX. Gergely pápa *Decretalia* című egyházi jogi munkájának számos kiadásának egyike.

⁶⁵ Valószínűleg: LAPIDE, Cornelii a, *Commentaria in quator Prophetas Maiores*, Antverpiae, 1625.

⁶⁶ Valószínűleg: LAPIDE, Cornelii a, *Commentaria in duodecim Prophetas Minores*, Antverpiae, 1625.

⁶⁷ LAPIDE, Cornelius, *Commentarius in Josue, Ruth, IV Libros Regum et II Paralipomenon* (2 vol.), Anvers 1639.

⁶⁸ SYLVERIA, Joannis de, *Commentaria in textum evangelicum* tom. 1–3., Lugduni 1645–1649.

⁶⁹ Az *Énekek éneke* és *Bölcsesség könyve* számos kiadásának egyike.

⁷⁰ PÁZMÁNY Péter, *Isteni igazságra vezérlő kalauz*, Pozsony, 1613 (RMK I. 443.), 1623, 1637.

⁷¹ PÁZMÁNY Péter, *Vasárnapokra és egynehány ünnepekre rendelt evangéliumokról prédikációk*, Pozsony, 1636. (RMK I. 663.).

59. De Lanusa in quadragesimam⁷²
60. Francisci Labate Tesaurus Moralis⁷³
61. Pepini Contiones⁷⁴
62. Contiones in Epistolas
63. Joannis Baptistae (?Gori) in Evangelia Tomus primus
64. Breviarium Romanum
65. Promptuarium Morale in Evangelia
66. Causinus⁷⁵
67. Petri Scelcirio Pars Prima
68. Contiones propria manu scriptae
69. Opera Bessei
70. Martini Becani Manuale⁷⁶
71. Petri Bessei quadragesimales Contiones⁷⁷
72. Promptuarium Morale Dominicale totius anny
73. Promptuarium Morale Berlnig⁷⁸
74. Stapestonius⁷⁹
75. Joannis Euseby Exceptiones Concilii Tridentini⁸⁰
76. Promptuarium Contionum festivalium Ilephonsi⁸¹
77. Contiones Selectae Laurenty Berling⁸²
78. Contiones Matthiae Fabri Dominicales⁸³
79. Prodigus Christianus⁸⁴
80. Hortus Pastorum⁸⁵
81. Thomae Sancwecz de Matrimonio decem Libri⁸⁶

⁷² LA NUZA, Hieronymi Baptistae de, *Homiliae Quadragesimales, Cum quinque Homiliis de sacro Officio Missae*, Moguntiae, 1649.

⁷³ LABATAE, Francisci, *Thesaurus Moralis*, Coloniae, 1652.

⁷⁴ A szerző Guillaume Pepin több munkája is azonosítható a bejegyzéssel.

⁷⁵ Feltehetőleg: Arnoldus Causinus zeneszerző egy munkája, vagy Nicolas Caussin francia jezsuita teológus egy munkája.

⁷⁶ BECANI, Martini, *Manuale Controversiarum*, Herbipoli, 1626.

⁷⁷ BESSE, Pierre de, *Conciones sive Conceptus Theologici. In omnes quadragesimae et paschatis Dominicas ac ferias*, Coloniae Agrippinae, 1611.

⁷⁸ BEYERLINCK, Laurentius, *Promptuarium Morale Super Evangelia Festorum Totius Anni*, Coloniae Agrippinae, 1614.

⁷⁹ Theobaldus Stapletonius vagy Thomas Stapletonius egy munkája.

⁸⁰ EUSEBII, Ioannis, *Exceptiones Concilii Tridentini pro omnimoda puritate Deiparae Virginis Expensae*, Antverpiae, 1654.

⁸¹ GIRON, Ildephonsus, *Promptuarium concionum festivalium Domini Nostri Jesu Christi, sanctissimae Dei genetricis atque omnium sanctorum*, Moguntiae, 1605.

⁸² BEYERLINCK, Laurentius, *Conciones Selectae Variorum Argumentum*, Coloniae Agrippinae, 1627.

⁸³ FABRI, Mathias, *Opus concionum tripartitum*, Antverpiae, 1643.

⁸⁴ MUSART, Charles, *Prodigus Christianus Poenitens*, s. l., 1648.

⁸⁵ Feltehetőleg: JACOBUS, Marchantius, PASTORUM, Hortus, *In Quo Contunetur Omnis Doctrina Fidei et Morum ad Conciones Catechismum Controvers ...*, Coloniae Agrippinae, 1639.

⁸⁶ SÁNCHEZ, Tomás, *Totam Decem eius librorum De Matrimonio Doctrinam compendio continentes*, Graecii, 1641.

82. Juris canonici quator Libri
83. Domus Sapientiae Columnarum Septem⁸⁷
84. Unum Calendarium Ungaricum
85. Declarationes in Concilium Tridentinum
86. Pepini pars quadragesimalis⁸⁸
87. Promptuarium Morale Laurenty Berling pars tertia⁸⁹
88. Thomae Aquini primae, secundae partis volumen secundum⁹⁰
89. Aurea Armilla continens casus Animarum⁹¹
90. Thomae Aquinalis Tertiae partis Volumen primum
91. Thomae Aquinalis partis Tertiae Volumen secundum⁹²
92. Casparum Scipio praedia policites⁹³
93. Istvanfi⁹⁴
94. Breviarium Roman
95. Decretales Bonifacy papae⁹⁵
96. Decretales Gratiani⁹⁶
97. Gregory papae Decretales
98. Sancwecz de Matrimonio⁹⁷
99. Manu Scriptae Contiones
100. Aula Virginis
101. Directorum Romanorum
102. Codere quidam continens notationes quas iam Decimis

OLÁH P. RÓBERT

⁸⁷ BOCCABELLO, Philibert, *Domus Sapientiae Columnarum Septem*, Viennae, 1657.

⁸⁸ PEPINI, Guillemi, *Sermonum ad sacros Evangeliorum sensus explicandos: Pars quadragesimalis*, Venetiis, 1588.

⁸⁹ BEYERLINCK, Laurentius, *Promptuarium Morale, Super Evangelia Festorum Totius Anni*, Coloniae Agrippinae, 1617.

⁹⁰ AQUINATIS, Thomae, *Summa sacrae theologiae: In Tres Partes Divisa, Et quattuor distincta Tomis, partis secundum volumen secundum*, 1590.

⁹¹ Feltehetőleg: FUMO, Bartolomeo, *Summa Aurea Armilla nuncupata casus omnes ad animarum curam attinentes...*, Venetiis, 1578.

⁹² AQUINATIS, Thomae, *Summa totius theologiae, tertiae partis, volumen secundum*, Romae, 1619.

⁹³ SCIOPII, Gasparis, *Paedia Politices*, Mediolani, 1624.

⁹⁴ ISTVÁNFFI, N., *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV*, Coloniae Agrippinae, 1622. (RMK III. 1350.).

⁹⁵ *Sextus decretalium liber a Bonifacio octavo.*

⁹⁶ *Decretum Gratiani emendatum...* a pontos kiadás megállapítása a számos újraközlés miatt lehetetlen.

⁹⁷ Valószínűleg megegyezik a 81. számú tétellel.

Tolnai Mihály kensingtoni tanár végrendelete. Az Angliába vándorolt Tolnai Mihály alakja régóta foglalkoztat, de ez ideig két album-bejegyzésen kívül nem maradt fenn tőle semmilyen írásmű, levelezése más magyarokkal, ha volt is, elveszett. Most újabb kutatásaim során az angol Nemzeti Archívumban sikerült megtalálnom Tolnai Mihály végrendeletét.

Ez az 1640-ben született és Sárospatakon tanult református peregrinus 1670-ben bukkan fel először Groningenben. Itt Maresiusnál disputál,¹ de csakhamar átutazik Angliába, ahol először Oxfordban köt ki, valószínűleg ifjabb Tarczali Pállal együtt. Utóbbi William Sancroft segítségével kerül Oxfordba.² Majd ott ad ki egy latin disszertációt, de útítársa, Tolnai (aki egészen bizonyosan nem azonos a „kuruc” Tolnai Szabó Mihállyal) hamarosan átmegy Cambridge-be, ahol előadásokat látogat. Két, de lehet, hogy még több kollégiumtól is kap, a *vice-chancellor* ajánlásával, szép összegű segélyt.³ Cambridge-ben Tolnai Thomas Page pártfogását élvezi. Page befolyásos ember, 1672-ben még csak a King’s College *fellowja*, de 1675-től már *provostja*, vagyis igazgatója. Page dicséri William Sancrofthoz írt levelében „Tolnay” urat, akit jól ismer és aki, úgymond „tanulni vágyó, szerény ember, gyakran jár istentisztelekre és életmódja feddhetetlen”.⁴ Sancroft ebben az időben a londoni Szent Pál katedrális dékánja és a külföldi protestánsok, főleg a magyarok pártfogója. Alighanem imponál neki, hogy egy olyan távoli tartományból, mint Erdély és a királyi Magyarország, Angliát keresik fel a fiatal teológusok, velük szemben mindig segítőkész. Bár nincs rá bizonyítékom, azt hiszem, vagy azonnal, vagy pár évvel később ő ajánlja be Tolnai Mihályt (a jó latinost) Kensingtonba, ahol a helyi iskolában szükség van *Latin Masterre*.

Tarczali közben visszament Hollandiába és bár nem tudjuk pontosan megmondani, Tolnai mikortól kezdett tanítani Kensingtonban, talán már ott volt a gályarabok angliai látogatása és pénzgyűjtése idején 1676–77-ben, de egy biztos: 1685-ben már ismert tagja a kicsiny, de befolyásos londoni magyar kolóniának. Ezt Kaposi Sámuelről tudjuk, akinek címjegyzékében Mezőlaki és Sylvanus-Szilágyi mellett fennmaradt Tolnai címe is, ennek alapján feltételezhetjük, meg is látogatta a kensingtoni latintanárt.⁵ Vajon kitől kapta meg ezt a címet? Talán Kolosvári István erdélyi tanártól, aki 1675-ben járta végig Angliát és „enyedi” adományokat gyűjtve a cambridge-i kollégiumokat? Vagy a fáradhatatlan Mezőlakitól, aki bizonyára levelezett hollandiai, vagy magyarországi ismerőseivel, s akinek címe szintén szerepel Kaposi listáján?⁶

1689 és 1701 között valahányszor főrangú magyar látogató fordul meg Londonban, meglátogatják Tolnai Mihályt. Az uralkodó házaspár, III. Vilmos és felesége, II. Mária, kensingtoni új palotájukban laknak, s ahogy Bethlen Mihály följegyzi, csak hetente kétszer járnak be Whitehallba. Érdeemes tehát Kensingtonba utazni, ahol királyék „megudvarlása” után Bethlen és kísérője, Borosnyai Nagy János Tolnai uramnál vacsoráznak, aki „jól tart bennünket... magyar kápasztával és jó veres,

¹ RMK III. Pótlások, 6603, valamint RMK III. 2560 tételszámokon nyilvántartott disputációk nem tőle, hanem Tolnai Szabó Mihálytól valók. (A szerk.)

² GÖMÖRI György, *A bujdosó Balassitól a meggyászolt Zrínyi Miklósig. Tanulmányok*. Bp., Argumentum, 1999, 187.

³ A Christ’s és a King’s kollégiumtól kap (nevesítve) segélyt 1671-ben: Christ’s Account Book, 1663–1682, 1672: Michaelmas Term, „to Mr Tolney, Hungarian, upon the VC Recommendation...” £ 1.00; és King’s College, Mundum Books 33, 1672: „Michaeli Tolnai Hungaro S. S. Theologi Candidat. ex consensu Magistri praepositi et Seniorum...” £1.10.

⁴ Page levele keltezetlen. Bodleian Library, Oxford, Ms Tanner 33, fol.56. Hivatkozik rá GÖMÖRI György, *Kultúránk követei a régi Európában*, Bp., Editio Princeps, 2009, 150.

⁵ GÖMÖRI 2009, i. m. 151.

⁶ KAPOSI Sámuel, *Omniarium*, MS Tomus VII, 217 (Lucian Blaga Egyetemi Könyvtár, Kolozsvár, mikrofilmje a szegedi Egyetemi Könyvtárban), 216. jegyzet.

fejér borral”.⁷ Három évvel később Teleki Pál is megfordul Londonban. Már érkezése másnapján (1697. május 29-én) ellátogat „Kinczintonban”, ahol (dátum nélkül) Tolnai Mihály be is írja nevét emlékalbumába, egy Ovidius-idézetrel az Átváltozásokból, magát „hospes apud Anglos in agro Kensingtonensi” módon aposztrofálva.⁸ Más szóval Tolnai annyi év után még mindig „vendégnek” tekinti magát új otthonában. De sűrűn találkozik más magyarokkal és erdélyi barátokkal. Az erdélyi Adam Franck, aki ekkor már londoni postamester, tőle értesül Teleki kensingtoni érkezéséről és tudjuk, hogy Tolnai Mihály állandó kapcsolatban van a sikeres tankönyvszerző Szilágyi-Sylvanus Györggyel.⁹ Nála szállt meg 1699-ben a „Dialithus” néven Oxfordban könyvet kiadó Gyöngyösi Árva Pál is, innen írt levelet John Mill oxfordi tanárnak. Fennmaradt ezen kívül egy könyvdedikációja: Gyöngyösi Franckerben megszerezte és elküldte Tolnainak Otrókócsi Fóris Ferenc *Origines Hungaricae* című könyvét egy meglehetősen meleg hangú latin szöveggel.¹⁰ Végül az utolsó nyom a kensingtoni tanárról bejegyzése Bonyhai Simon református teológus albumába 1701 késő tavaszán. Tolnai az album két lapjára írt be egy jelmondatot latinul és egy epigrammát magyarul, valamint egy Juvenalis-idézetet, mindez jelzi öreg korának csüggedtségét, magányának szomorúságát, mintegy búcsúzását az élettől. A két magyar sort érdemes idézni: „Mi légyen az élet, hogyha aszt vizsgálok / Játék, s úgy találok, s múló árnyék s álom”.¹¹ Utána még pár évig élt, valószínűleg egyre jobban betegeskedve; 1703. november végén halt meg.

Tolnai Mihály angol nyelvű végrendelete a Nemzeti Archívum gyűjtemény Public Record Office-ában a PRO 11/474/52 számot viseli, két és fél lapot tesz ki (207–209), dátuma 1703. november 17/27. Első olvasásra nem különbözik a kor más hasonló dokumentumaitól, három részből áll, az első, leghosszabb angol rész az *In the name of God, Amen* nagybetűs címet viseli, utána jön egy ugyancsak angol *codicil* (kiegészítő záradék), *Know all men...* címmel, majd befejezőként egy rövid latin nyelvű *Probatum* (hivatalos hitelesítés) későbbi, 1704. január 10-i keltezéssel. A legtöbb örökös angol férfi, vagy nő, Tolnai barátai, illetve szolgálai, két kivétellel. Számunkra a végrendelet érdekessége, hogy kiderül belőle, Tolnai Mihály jómódú embernek számított a korabeli Angliában, számos helyi barátja volt, de nem csak angolokra hagyta tudós könyveit.

A legnagyobb összeget, 120 font sterlinget és egy ezüst korsaját, ezüstkanalakkal Tolnai végrendeletében egy Mrs. Susannah Nash nevű hölgyre hagyta (címe: Ham House, Surrey), akit „szeretett barátjaként” (*my loving friend*) emleget. Különféle tárgyakat, így egy ezüst dohányszelencét, valamint tíz fontot hagy egy kensingtoni barátjára, aki a mulatságos és elég ritka Francis Gotobed (kb.: ’eridj az ágyba’) nevet viseli. Ami a könyveit illeti, ezek többsége latin nyelvű lehet, bár biztosan van köztük egy angol biblia is, ezeket részben Gotobed valamelyik unokája, részben egy Peter Caillau nevű kollegája, a helyi franciatanár (akiben száműzött hugenottát gyanítunk) örökli. Tolnai szolgálólányairól és házzvezetőnőjéről is gondoskodik, legalább is az utóbbi, egy Mrs. Elizabeth Wright nevű (özvegyasszony?) kapja meg Tolnai ágyát és összes bútorait. A végrendelet közepe táján ismerős nevet olvasunk, Szilágyi-Sylvanus Györgyről van szó, a sikeres latin–görög nyelvű tankönyvíró magyarról, akinek 1676 és 1702 között számos kiadványa jelent meg,¹² de aki, úgy

⁷ *Bethlen Mihály útinaplója*, szerk. Jankovics József, Bp., Magyar Helikon, 1981, 98.

⁸ *Teleki Pál külföldi tanulmányútja*, szerk. Font Zsuzsa, Szeged, 1989 (Fontes Rerum Scholasticarum, 3), 298.

⁹ *Teleki Pál album amicorum*, OSZK, Duod. Lat. 168, fol. 239.

¹⁰ H. O. COXE, *Catalogue of the MSS in Oxford Colleges*, I. 1972 (az 1852-es kiadás reprintje), CCCXXXVI. John Mill’s correspondence... fol. 62/v. A dedikált *Origines...* jelenleg a cambridge-i Pembroke College birtokában, jelzete 8.14.35.

¹¹ *Bonyhai György album amicorum*, OSZK, Oct. Lat. 121, 164/v–165. Idézi GÖMÖRI 2009, i. m. 153.

¹² Sylvanus utolsó kiadványa életében valószínűleg a *L. Annaei Senecae Philosophi Sententiae*

látszik, néha kölcsönre szorult állandó jövedelmű kensingtoni magyar barátjától. Tolnai elengedi „Dr Silvanus”-nak öt fontra szóló kötelezvényét és még öt fontot hagy a Londonban élő élelmes és tudós magyarra. Ennek alapján módosítanunk kell a Tolnaival körülbelül egykorú Szilágyi-Sylvanus feltételezett halálozási dátumát. A jelek szerint 1703 novemberében még életben volt.¹³

Természetesen jótékony célokra is hagy pénzt Tolnai, ezek elosztását jóbarátjára, Francis Gotobedre bízta. Ami a kiegészítő záradékot illeti, annak keltezése 1703. november huszonkettedike, benne Tolnai gondoskodik Mrs. Elizabeth Lewisről, akit „partnerének”, vagyis élettársának nevez, Mrs. Margaret Camden nevű szolgálójáról (akire már hagyott tíz fontot a végrendeletben) és Thomas Smithről, aki *Writing Master* a Ludgate környéki Ditchside iskolájában, rájuk hagyja a neki járó és még kinn lévő összes tartozásokat. Ezekről azért is érdemes megemlékezni, mert miután Tolnai megnevezte a fenti örökösöket, úgy rendelkezik, hogy „a Dr Silvanust illető végrendeletét semmisnek tekinti”, nem hagy külön pénzt Sylvanusnak, amíg az nem fizeti vissza a kötelezvényben vállalt tartozását. Csak sejteni lehet, mi van a záradék-módosítás mögött, hiszen Lewis asszony neve nem fordul elő korábban a végrendeletben, ezt a hiányt (vagy elnézést?) az asszonyság joggal sérelmezte, s úgy tűnik, a már súlyosan beteg Tolnait rábeszélte a záradékra. Ami Francis Gotobedet illeti, ő bizonyára teljesítette Tolnai Mihály végső kívánságait. A Nemzeti Archívum adatai szerint az ugyancsak jómódú Gotobed kilenc évvel élte túl magyar születésű, de élete felét angol földön töltő, s itt, a kensingtoni iskolában tanító barátját.¹⁴

GÖMÖRI GYÖRGY

morales praecipuae... második vagy harmadik kiadása volt, amit az 1701-es Term Catalogue-ban hirdetett Philip Monckton könyvtáros. Ezzel nem lett vége művei kiadásának, amelyek a 18. század folyamán még hét alkalommal jelentek meg londoni könyvesboltokban: GÖMÖRI, George, *George Sylvanus – a 17th century classical philologist = Angol Filológiai Tanulmányok*, 13(1985), 41.

¹³ Ennek fényében javításra szorul a 137. számú Sylvanus-szócikk: GÖMÖRI György, *Magyarországi diákok angol és skót egyetemeken 1526–1789*, Bp., 2005 (Magyarországi diákok egyetemjárása az Újkorban, 14).

¹⁴ Francis Gotobed végrendelete, National Archives, PROB 11/526/221.

Xystus Paulus Schier (1727–1772), egy kevésbé ismert magyar művelődéstörténész. A Krisztus utáni második évezred elején, az Európáról szóló viták mentén, számos olyan kérdés került elő, amely a történeti diszciplínák művelőit a közösségi és egyéni tudatformák jellegéről alkotott képek újrágondolására készítették. Valóban feltehető kérdés – és a válaszadás mentén végzett kutatások eredményei külön, új fejezetet alkothatnak majd művelődéstörténetünkben –, hogy Melchior Inchofer (cca. 1585–1648),¹ David Czvittinger (1675/79–1743),² vagy éppen Xystus Paulus Schier (1727–1772)³ milyen hovatartozás tudattal bírtak? Mi motiválta őket arra, hogy megírják a magyar egyház történetét,⁴ összeállítsák magyarországi írók életrajzi lexikonját,⁵ vagy éppen arra, hogy a magyar királynőkről,⁶ vagy Hunyadi Mátyás korának művelődési intézményeiről értekezzenek? Miként írható le a 21. század elején ezeknek a tudós embereknek a motiváltsága? Azt gondolom – ha csak a válaszadás első gondolatait akarjuk is megfogalmazni –, nem árt egy pillantást vetni arra, hogyan alakultak azok a viták, amelyekre írásunk első mondatában utaltunk. Ezeknek a párbeszédnek a hangsúlyai főként a 20. század második felének Európa-valóságából indultak ki. A résztvevők természetesnek vették – nem is nagyon tért ki erre kérdésre –, hogy Európa tulajdonképpen a Közös Piac, és ez főként abban nyilvánult meg, hogy kizárólag a Közös Piac országainak jóléti társadalmában kialakított értékvilágot tekintették (és tekintik) „európainak”. Mindazt a valóságot, amely akár a földrajzi értelemben vett Európában, vagy akár a vallási térképek szerinti nyugati-keresztény Európában létezett és létezik, kevésbé vették figyelembe. A másik kiindulópont ezekben a vitákban az, hogy a második világháború utáni politikai, gazdasági és társadalmi 'status quo' szent és sérthetetlen, minden ezzel kapcsolatban feltett kérdés önmagában is az „európaiság” tagadása. Számtalan konferenciát szerveztünk és könyvtárnyi szakirodalmat írtunk már ezekről a kérdésekről, mindazonáltal a kérdésfelvetés általában túlságosan elméleti volt, és a válaszok is elméletiek maradtak (közben a gazdaság nagy szereplői huncutul mosolyogtak a bajszuk alatt, az általuk vezényelt politikusi helyeket betöltő személyek kara játszotta szerepét, és a harmadik rend, a szabad sajtó, betöltötte szerepét az elmék és a gondolkodás ellenőrzésében és irányításában). Az

¹ Kőszegi, német lutheránus család katolizált gyermeke, aki tanulmányait nem a Magyar Királyságban végezte, jezsuita szerzetes lett, Messinában, majd Rómában élt.

² Selmezbányai német lutheránus polgárcsalád magyar nemessé emelt tagjának gyermeke, német nyelvterületen több egyetemen tanult, majd Tübingenben dolgozott. Élete utolsó évtizedeit – kifejezett jezsuita ellenvetések miatt – munkanélküliként nyomorban élte le szülővárosában.

³ Alsó-ausztriai német anyanyelvű polgár gyermeke, iskoláit Pozsonyban, majd Bécsben végezte, életét az ágostonos rendben élte le, főként Bécsben.

⁴ INCHOFER, Melchior, *Annales ecclesiastici Regni Hungariae*, Romae, Ludovico Grigniani, 1644. Vö. DÜMMERTH Dezső, *Inchofer Menyhért küzdelmei és tragédiája Rómában (1641–1648)* = Uő, *Írástudók küzdelmei*, Magyar művelődéstörténeti tanulmányok, Bp., Panoráma, 1987, 155–204.

⁵ CZVITTINGER, David, *Specimen Hungariae Literatae, virorum eruditione clarorum natione Hungarorum, Dalmatarum, Croatarum, Slavorum, atque Transylvanorum, vitas, scripta, elogia et censuras ordine alphabetico exhibens, Accedit Bibliotheca scriptorum qui extant de rebus Hungaricis*, Francofurti et Lipsiae typis et sumptibus Johannis Guilielmi Kohlesii, 1711.

⁶ *Memoria Academiae Istropolitanae, seu Posoniensis, ejusque nonnullorum Professorum ex documentis coaevis confecta* a F. Xysto SCHIER ..., Vienane, typis Josephi Kurzböck, 1774; *Reginae Hungariae primae stirpis, authore R. P. Xysto SCHIER, Eremita Augustiniano, opus posthumum, ad illustrandam historiam patriam perquam accommodatum, cum vita ejusdem cl. authoris compendio data, et accurata notitia omnium operum ejus tam editorum quam manuscriptorum* [a Patre Martino Rosnack O.S.A.], Viennae, Litterae Schulzianiis, 1776.

elméleti feltevések Oswald Spenglertől (1918)⁷ Gyurgyák Jánosig (2018)⁸ persze sokfélék voltak. A válaszokban közös azonban, hogy az 'Ancien Régime' korszakát⁹ – amely, nézetem szerint, inkább Európa volt, mint az azt követő alig több mint két évszázad – csaknem mellékesen tárgyalják az esettanulmányok. Az Európa-eszmét számos tekintetben bemutatták már, ezek közül emelnék ki három nagyobb kötetet (kiállítás-katalógust és tanulmányokat), olyanokat, amelyek még annak a realitásnak a megsejtése előtt keletkeztek – koncepció szintjén biztosan –, amit a Közös Piac kibővítése hozott.¹⁰ Közben, főként a történész, az eszme-, és művelődéstörténész körök pontosan tudták, hogy a kibővített Európai Unió távolról sem egységes, és nem csupán abban a tekintetben, hogy másfajta történelem adatott a közép-európai régióknak, mint a nyugatibbnak, hanem főként abban, hogy ezt a történelmet, a saját hagyományait másként értelmezik, és másként kívánják megőrizni. És ez határozza meg mai európaiságukat, amellyel akár a 17–18. századi értelmiségre tekintenek. A politikai önállóság – még akkor is, ha ez sok tekintetben, és persze gazdaságilag csupán illúzió lehet – heuréka-élmény érzésével töltötte el ennek a régióknak a lakosságát. Nem csupán a politikusok egyéni ambíciói éltetik ezt az érzést, hanem társadalmi szinten is létezik. Ennek okait azonban csak komoly, és mély történeti kutatásokkal lehet kideríteni, és a 21. századi döntéshozóknak elmagyarázni. Komoly konferenciák,¹¹ monumentális tanulmánykötetek¹² szerveződtek tehát, azonban ezek is a 19–20. századra koncentráltak a válaszadásban. Az olyan gyűjteményes kötetek

⁷ SPENGLER, Oswald, *Der Untergang des Abendlandes, Umriss einer Morphologie der Weltgeschichte*, I–II. Bde, München, Beck, 1918–1922., magyarul: SPENGLER, Oswald, *A nyugat alkonya, A világtörténelem morfológiájának körvonalai*, második, átdolgozott kiadás, 1–2. kötet, ford. Juhász Anikó, Csejtej Dezső, Simon Ferenc, Bp., Noran, 2011.

⁸ GYURGYÁK János, *Európa alkonya? Utak és tévutak az európai történelemben és politikában*, Bp., Osiris, 2018.

⁹ A francia forradalom, vagy még inkább a napóleoni háborúkat lezáró rendezés, a bécsi kongresszus lehet ennek a korszaknak a történelmi határa. Szellemileg azonban, főként történetfilozófiailag, a négy birodalom elméletéről való lemondás ('translatio imperii'). Ez utóbbi történelmi jelképe II. Ferenc német-római császár deklarációja (1804), miszerint I. Ferenc osztrák császárrá lett. A máig egyik legjobb, didaktikus összefoglalása e nézeteknek LOTZ János, *A történelmi világkép, Az ember az időben*, Pécs, Kultúra, 1936 (Specimina dissertationum Facultatis Philosophicae Regiae Hungaricae Universitatis Elisabethianae Quinqueecclesiensis, 97). A legújabb szakirodalom összefoglalását lásd NÓTÁRI Tamás, *Gondolatok a translatio imperii eszméjéhez az európai politikai hagyományban = Decem anni in Europaea Unione I. Miskolci Jogtudományi Műhely*, szerk. Sályi Pál, Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2015, 92–104.

¹⁰ *Securitas et tranquillitas Europae*, a cura di Isabella MASSABÒ RICCI, Marco CARASSI, Chiara CUSANNO, Torino, Archivio di Stato di Torino, 1996; *Idee Europa, Entwürfe zum „Ewigen Frieden“*. *Ordnungen und Utopien für die Gestaltung Europas von der pax romana zur Europäischen Union*, hrsg. von Marie-Louise von Plessen, Berlin, DHM, Henschel, 2003; *L'Europe des esprits, ou la fascination de l'occulte, 1750–1950*, dir. de Joëlle PIAUDIER, Serge FAUCHEREAU, coord. éd., Laure Lane, Lize Braat, Strasbourg, Musées de Strasbourg, 2011.

¹¹ *Die Vielfalt Europas, Identitäten und Räume, Beiträge einer Konferenz*, Leipzig, 6. bis 9. Juni 2007, hrsg. von Winfried Eberhard, Christian Lübke, Leipzig, Universitätsverlag, 2009 – *The Plurality of Europe, Identities and Spaces, Contributions made at an international conference*, Leipzig, 6–9 June 2007, eds., Winfried Eberhard, Christian Lübke, Leipzig, Universitätsverlag, 2010. Megjegyzem: Magyarországról senki sem szerepelt, Közép-Európából a fellépők 3%-a, vagyis a „majd mi megmondjuk, hogy kell ezt érteni” effektus él ma is, hiszen ha valaki gazdag, az okos is (Rev Tevje is erről énekel, „ha én gazdag lennék...”).

¹² *Europa. Notre histoire*, sous la dir. de Étienne François, Thomas Serrier, Paris, Les Arènes, 2017.

azután, amelyek tematikusan válogatottak, és Európa több régiójából írtak bele szakemberek a saját történelmükről, már sokkal többet sejtetnek arról az Európáról, amely a valaha volt 'consensus Europaeus'-ként létezett. Így a koncepciójában ugyan vitatható kötet a vallási emlékezhelyekről,¹³ vagy a Luther hatásról¹⁴ már közelebb jár a közép-európai történelmi valóságról általam, és talán többek által alkotott képhez. Európát ugyanis, szerintem, a középkorban és a kora újkorban kell keresni. Már amennyiben találni szeretnénk magunknak olyan alapot, amelyre építve valódi 'consensus' építhető, akkor nem elégséges csak arról az elmúlt két évszázadról töprengeni, amely két évszázad Európáját már 1918-ban Spengler olyannak írt le, amelyik még száz évet áll fenn. És ehhez jól szolgál az akkor élt értelmiség tevékenységének, felelősségvállalásának a vizsgálata.

Egy következő kérdés, amely a Schierről való gondolkodásban magától értetődően vetődik fel, az az osztrák és a magyar viszonylatban tehető fel. Ma már születnek olyan tanulmányok, mint Andrea Seidleré, arról, hogy végül egy német nyelvű magyar író kihez tartozik?¹⁵ Vagy rendeznek olyan kiállítást, amelynek anyaga alapján megkérdezhetjük, hogy az 1920-as években, Bécsben maradt magyar értelmiségiek vajon 'exulánsok', vagy egyszerűen hazájuk fővárosában maradtak, ahol addig is éltek?¹⁶ Közhely, hogy a magyar nyelvű sajtó Bécsben született, itt csak a *Magyar Kurír* és a *Bécsi Magyar Hírmondó*t említem.¹⁷

Xystus Schier – ahogy első életrajzírója, rendtársa, Martin Rosnack mondja – „Natus est... Pruggae ad Leytham in Austria anno MDCCXXVII, XIX Julii.”¹⁸ Vagyis a Lajta folyó bal partján (nem Királyhidán, hanem Lajtabruckban – Bruck an der Leitha) született. Pozsonyban tanult 1738 és 1743 közt, vagyis jelen lehetett Mária Terézia koronázásán.¹⁹ 1745 és 1750 közt a bécsi Ágosto-

¹³ Anakronisztikusan hoz össze emlékezhelyeket emlékező közösségekkel: *Religiöse Erinnerungsorte in Ostmitteleuropa, Konstitution und Konkurrenz im nationen- und epochenübergreifenden Zugriff*, hrsg. von Joachim Bahlcke, Stefan Rohdewald, Thomas Wunsch, Berlin, Akademie Verlag, 2013.

¹⁴ *Der Luthereffekt im östlichen Europa, Geschichte–Kultur–Erinnerung*, hrsg. von Joachim Bahlcke, Beate Störkuhl, Matthias Weber, Oldenburg, De Gruyter, 2017 (Schriften des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der ertschen im östlichen Europa, 44).

¹⁵ SEIDLER, Andrea, *Wem gehört der Autor? Mitteleuropäische Literatur als deutschsprachige Literatur: Das Beispiel Ungarn = Mehrsprachigkeit und multikulturelle Literatur – Multilingualism and Multicultural Literature*, eds. Wynfrid Krieglleder, Manjiri Paranjare, Franz Potocka, Andrea Seidler, Sandra Vlasta, Wien, Praesens, 2014, 108–119.

¹⁶ *Wien, Mantel der Träume, Ungarische Schriftsteller erleben Wien, 1873–1936*, red. von Dalma Török, Bp., PIM, 2011. Az egész régióra vonatkoztatva vö. *The development of literate mentalities in East Central Europe*, ed. by Anna Adamska, Marco Mostert, Turnhout, Brepols, 2004.

¹⁷ Vö. ZVARA Edina, *Egy tudós hazafi Bécsben: Görög Demeter és könyvtára*, Bp., Gondolat, OSZK, 2016 (Nemzeti Téka).

¹⁸ SCHIER 1776, i. m. (lásd a 6. jegyzetben), a2recto.

¹⁹ SCHIER életéről a 18–19. századi rendi bio-bibliográfiák is megemlékeznek. A modernebb szakirodalomban lásd MIKSCH, Ferdinand Leopold, *Xystus Schier und die Augustinerschule in Österreich, ein Beitrag zur Geschichte der Frühaufklärung in Österreich im 18. Jahrhundert = Ost und West in der Geschichte des denkens und der kulturellen Beziehungen. Festschrift für Eduard Winter zum 70. Geburtstag*, hrsg. von Wolfgang Steinitz et alii, Berlin, Akademie Verlag, 1966 (Quellen und Studien zur Geschichte Europas, XV), 356–366; MIKSCH, Ferdinand Leopold, *Der Augustiner-historiker Xystus Schier 1727–1772. Ein Beitrag zur österreichischen Gelehrten-geschichte am Beginn der Aufklärung*, Würzburg, Augustinus Verlag, 1969 (Cassiciacum, 23); RENNHOFFER, Friedrich, *Xystus Schier; eine bio-bibliographische Skizze = Festschrift Josef Stummvoll, dem Generaldirektor der Österreichischen Nationalbibliothek zum 65. Geburtstag...*, Erster Teil, hrsg. von Josef Mayerhöfer, Walter Ritzer, Wien, Verlag Hollinek, 1970 (Museion, Neue Folge, 4/1),

nos Rendház növendéke volt, majd öt évre hazatért, Bruck an der Leitha ágostonos rendházában dolgozott. Ekkor a rend a bécsi Szent Rókus Konventbe hívta könyvtárosnak. Történeti tevékenységével, a noviciusokkal való foglalkozással, az irodalmi és a tudományos élet szervezésével (*Sodalitas Literaria Augustiniana*)²⁰ nagy tekintélyt vívott ki magának. Életében, és posztthumus, a 18. században húsz könyve jelent meg.²¹ A bécsi nyomdászattörténettől kezdve, az alkalmi költészetig többféle műfajban alkotott. Legfőképpen a saját rendjének a történetét kutatta, és ebbe a tevékenységébe a Magyar Királyságban lévő rendházak története is beletartozott. Az Árpád-kor – ahogy még ő nevezte: „az első dinasztiahoz tartozó” királyok kora – különösen érdekelte. Írt a királynőkről,²² de külön Monoszló nembeli Lodomér esztergomi érsek utódjáról, Bicskei Gergelyről,²³ III. Béla király jegyeséről és feleségeiről,²⁴ és az Árpád-kori Budáról is.²⁵ A másik korszak, amely különösen érdekelte, Hunyadi Mátyás kora volt. Kiadott egy könyvet a Pozsonyi Egyetemről,²⁶ de fennmaradt anyaggyűjtése a *Sodalitas Danubiana*val kapcsolatosan is. Kézírtas anyaggyűjtésében nagyon sok a magyar művelődéstörténeti témájú, de ezeket itt nem sorolom fel.²⁷

317–324. Pozsonyban a jezsuita gimnáziumban tanult (ezt életrajzírói nem említik, és nem 1745-ig, ahogy a szakirodalomban áll): *Album studiosae juventutis Gymnasii Posoniensis, 1725–1765* (Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, Coll. Batthyány Cat. IX. Lit. Tit. I. e. fol. 61r, 64r, 67r, 69v, 72v, 75v. – FAZEKAS Istvánnak köszönöm az adatokat, 1738-ban 'parvista maior', majd onnan évenként lép felfele, nincs semmifajta lemaradás, 1743-ban végzős 'rhetoricus'.

²⁰ SZELESTEI NAGY László, *Irodalom- és tudományszervezési törekvések a 18. századi Magyarországon*, Bp., OSZK, 1989 (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai; új sorozat, 4), 100.

²¹ SCHIER 1776, i. m. (lásd a 6. jegyzetben), 11–15; *Nova Bibliotheca Ecclesiastica Friburgensis*, Ulmae, off. Stettiniana, 5(1780), 82–87; KLÜPFEL, Engelbert, *Necrologium sodalium et amicorum litterarium, qui auctore superstitute diem suum obierunt*, Friburgi et Constantiae, in officina libraria Herderiana (Freiburg am Breisgau und Konstanz, Bartholomä Herder), 1809, 7–18; MIKSCH 1966, i. m. (lásd az előző jegyzetben), 74–134; RENNHOFFER 1970, i. m. (lásd az előző jegyzetben), 319–324; SCHIER, Xystus, *Dissertatio de Regiae Budensis bibliothecae Mathiae Corvini ortu, lapsu, interitu et reliquiis* – Értekezés Corvin Mátyás budai királyi könyvtárának létrejöttéről, hanyatlásáról, pusztulásáról és maradványairól, ford. Ábrahám Zoltán, sajtó alá rend. Ekler Péter, Monok István, Bp., MTA, OSZK, 2019 (Supplementum Corvinianum, V).

²² Lásd a 6. jegyzetben. Megjegyzem, hogy a legújabb, a témában írott monográfia szerzője nem hivatkozik Schier munkáira (ZSOLDOS, Attila, *The Árpáds and Their Wives, Queenship in Early Medieval Hungary, 1000–1301*, Roma, Viella, 2019 [Viella Historical Research, 12]).

²³ *Gregorius Lodomerii Archiepiscopi Strigoniensis sub annum MCCXCVIII defuncti legitimus successor vindicatus et illustratus*, Viennae, Jozef Johann Jahn, 1768.

²⁴ *De Maria Porphyrogenita Sponsa, Anna et Maria Conjugibus Reginis Belae III. Hungariae Regis, in quibus tentamen historiae reginarum Hungariae primae stirpis, Facere conatus est D. Xyxtus SCHIER eremita Augustinianus*, Viennae, Typis Leopoldi Joannis Kaliwoda, 1770.

²⁵ *Buda Sacra sub priscis Regibus*, Viennae, typis Josephi Kurzböck, 1774.

²⁶ *Memoria Academiae Istropolitana, seu Posoniensis, ejusque nonnullorum Professorum ex documentis coaevis confecta*, Viennae, typis Josephi Kurzböck, 1774. – A Pozsonyi Egyetem történetével foglalkozók nem ismerik (nem hivatkozzák) Schier munkáját, lásd például: KLANICZAY Tibor, *Egyetem Magyarországon Mátyás korában = Irodalomtörténeti Közlemények*, 94(1990), 575–612; KLANICZAY Tibor, *A magyarországi akadémiai mozgalom előtörténete*, Bp., Balassi, 1993 (Humanizmus és reformáció, 20); KLANICZAY, Tibor, *Alle origini del movimento accademico ungherese*, Alessandria, dell'Orso, 2010 (Ister, Collana di studi ungheresi).

²⁷ MIKSCH 1966, i. m. (lásd a 19. jegyzetben), 90–137, ahol Miksch a kéziratok mai lelőhelyét is megadja.

Xystus Schier Corvina-története, 'dissertatio'-ja, 1766-ban jelent meg. Az ezt megelőző évtizedekben a magyar rendek és a Habsburg császári udvar viszonya megváltozott (a 'Vitam et sanguinem!' után). Az udvar nem mondott le a Magyar Királyság és Erdély államigazgatási rendszerének megváltoztatási szándékáról, de sokkal inkább tekintetbe vette a rendek, de főként a magyar arisztokrata családok (a világi és egyházi vezető tisztségviselők) szempontjait a lakosság általános kulturáltsági színvonalának emelésében. Utóbbiak a Hunyadi-korra virágkorként tekintettek. Olyan korra, amelynek eredményeit felemlíteni társadalmi energiák felszabadítását is jelenti (mind a mai napig). A *Bibliotheca Corvina* történetének emlegetése, az ehhez tartozott kódexek összegyűjtésének a szándéka soha nem egyszerűen tudományos, vagy bibliofil célok mentén történt. Politikai üzenet is volt az ezzel való foglalatosság. És az sem mindegy, ki alapít egy majd később „nemzeti”-nek nevezhető intézményt (a császár adja a népének, valamelyik egyháznak köszönheti a társadalom, vagy éppen egy nagyobb család áldozatvállalása mentén alakul).²⁸ Ahogy „a nemzeti szentek”-kel (Árpád-kori magyar szentekkel) való történeti foglalatosság sem véletlenül, esetlegesen történt,²⁹ úgy a Corvina-könyvtár történetét megírtni egy gesztus a császár, vagy éppen az ágostonos rend részéről. Az osztrák egyháztól függetlenül létrejött magyar kereszténység történetét³⁰ nem véletlenül íratta meg a jezsuita esztergomi érsek, Pázmány Péter egy rendtársával, Melchior Inchoferrel,³¹ éppen akkor, amikor az a harmincéves háború vége felé a császári udvar már lehetségesnek látta az oszmán-török hatalom legyőzését, és elkezdte a felkészülést arra, hogy a magyar királyság területe (a visszafoglalt részek mindenképpen) alapvetően ne a magyar családoké lehessenek. Ezzel párhuzamosan elkezdődött az a propaganda – értelmiségi mindig, minden célra vehető, ma is –, hogy a magyarok csak az osztrákok által lehetnek a keresztény Európa része, hiszen civilizálttá és kulturálttá kell tenni őket. Ezt ellensúlyozandó a magyar arisztokraták az általuk támogatott egyetemi hallgatókat arra biztatták, hogy szakdolgozati témájuknak ('disputationes') a magyar keresztény egyház egy-egy szentjét válasszák.

A *Bibliotheca Corvina* iránti érdeklődést, már nyolcvan évvel Schier munkája megjelenése előtt, a töröknek Budáról történt kiűzése is aktuálissá tette.³² Emellett a 18. század elejétől a bibliofília egy újabb korszaka kezdődött egész Európában, párhuzamosan a múzeumok kialakulásával.³³

²⁸ Lásd azokat a leveleket, amelyeket a nemzeti könyvtár alapítójának, Széchényi Ferencnek írtak azok a főrendiek, egyházi vezetők, akiket megkérdezett az alapítás jelentőségéről: DEÁK Eszter, ZVARA Edina, „*Levéiben értesítsen engem!*” Kortársak Széchényi Ferenc könyvtáralapításáról, Bp., Kossuth, OSZK, 2012.

²⁹ Legutóbb erről szép dolgozatot írt FARKAS Zsuzsanna Krisztina, *A Bécsi Egyetem Szent László-orációi a 17. században = Gerundium*, 9(2018), 4, 11–38.

³⁰ *Annales ecclesiastici Regni Hungariae*, Romae, Ludovico Grigniani, 1644.

³¹ Vö. DÜMMERTH Dezső, *Inchofer Menyhért küzdelmei és tragédiája Rómában (1641–1648) = Uő, Írástudók küzdelmei, Magyar művelődéstörténeti tanulmányok*, Bp., Panoráma, 1987, 155–204.

³² A Corvina kapcsán felvetődött kora újkori nézetek összefoglalását, bibliográfiával lásd: MONOK István, *Nyitott kérdések a Bibliotheca Corviniana kora újkori történetében = A holló jegyében, Fejezetek a corvinák történetéből*, szerk. Monok István, Bp., Corvina, OSZK, 2004, 45–63.

³³ Jól példázza a változást ez a könyvcím, mutatva, mit is értettek múzeumon: *Romanum Museum sive Thesaurus eruditae antiquitatis, in quo gemmae, idola, insignia sacerdotalia, instrumenta sacrificiis inservientia, lucernae, vasa, bullae, armillae, fibulae, claves, annuli, tesserae, styli, strigiles, gutti, phialae lacrymatoriae, vota, signa militaria, etc., Centum et septuaginta tabulis aeneis incisa referuntur, ac dilucidantur*, Cura, studio, et sumptibus Michaelis Angeli CAUSEI DE LA CHAUSSE Parisiensis (Michel-Ange de La Chausse) [Illustrator: Carlo Maratti, Nicolò Billy sen.], Romae, Giovanni Giacomo Komarek, 1690. Vö. POMIAN, Krisztof, *Sammlungen – eine his-*

Az érdeklődés a középkori kódexek iránt megnőtt, különösen értékesnek tartották azokat a darabokat, amelyek közismert nagyobb gyűjteményekből maradtak fenn. Az a tény, hogy egy kódex egykor Hunyadi Mátyás könyvtárának része volt, jelentős ár-, és presztízsnövekedést jelentett. Nem mehetünk el szóltanul amellett a jelenség mellett sem, hogy ezt a gyűjtéstörténeti változást a könyvtárakról való gondolkodás ('bibliotheconomia') élénkülése és újabb könyvtártörténeti kutatások kísérték.³⁴ Különösen a szétszóródott nagyobb könyvtárak története ihlette meg a szerzőket.³⁵

Pontosan nem tudjuk, hogy az ágostonos szerzetes Xystus Schier milyen jellegű öntudattal ('conscientia') rendelkezett. Életrajzírói ezt a kérdést nem tették fel.³⁶ A magyar 'historia litteraria' kutatói – akik Schiert számontartják³⁷ – még nem foglalkoztak ezzel a szemponttal. Biztosan egy, az egyetemes keresztény katolikus egyházhoz tartozás tudatával, német ajkúként született a Szent Német-római Birodalomhoz tartozó Alsó-Ausztria és a Magyar Királyság határán. Pozsonyban tanult, magyar, német és szlovák közegben, részben protestánsok közt. Rendjének történésze volt, de számos könyvet írt a magyarok történetéről is. A nemzeti öntudat felől azonban, azt hiszem, nem adható válasz arra, miért választotta ennek a könyvtárnak a történetét kutatási témául. Művének elején utal arra, hogy sértőnek találta Joachimus Vadianus feltevését, miszerint a könyvtárat a felelőtlen utódok széthordták.³⁸ Pedig ő ismeri a Királyság történetét, és bizony sokkal összetettebb a könyvtár széthullásának története. Előszavában számot ad arról is, hogy ismeri a könyvtártörténeti hagyományt, vagyis a *Bibliotheca Corvina* akkor hozzáférhető szakirodalmát.³⁹ Mindenképpen ha-

torische Typologie, in *Macrocosmos in Microcosmo. Die Welt in der Stube. Zur Geschichte des Sammelns 1450 bis 1800*, hrsg. von Andreas GROTE, Opladen, Leske und Budrich, 1994 (Berliner Schriften zur Museumkunde, 10), 107–126.

³⁴ Jó példa a *De Bibliothecis Nova Accessio Collectioni Maderianae Adivincta a I. A. S. D.* [Johann Andreas SCHMIDT], Georg Wolfgang HAMM, 1703 című kötet, amelynek 309–352. oldalain újra kiadták a Julius PFLUGK levelet, illetve a Budán talált könyvek katalógusát.

³⁵ Példaként lásd ezt az antológiát: *Bibliothecae veterum deperditae in augusta Vindobonensi caesarea instauratae honori perillustrium reverendorum, praenobilium nobilium, ac eruditorum, dominorum... baccalaureorum, cum in... Universitate Viennensi... prima AA. LL. et Philosophiae Laureae insignirentur, ab illustrissima poesi Viennensi inscriptae...* Viennae, Wolfgang Schwendi, 1729.

³⁶ Lásd a 19. jegyzetben felsoroltakat.

³⁷ TÜSKÉS Gábor, *Az irodalomtudomány és -kritika XVIII. századi történelméhez, Koncepciók, módzerek, kutatási lehetőségek = Historia litteraria a XVIII. században*, szerk. Csörsz Rumen István, Hegedűs Béla, Tüskés Gábor, munkatárs Bretz Annamária, Bp., Universitas, 2006 (Irodalomtudomány és kritika, Tanulmányok), 15–42 (itt: 40); KNAPP Éva, *Historia litteraria a XVIII. században, Az ELTE Egyetemi Könyvtárban rendezett kiállítás katalógusa (2004. október 12.–december 23.)* = CSÖRSZ RUMEN, HEGEDŰS, TÜSKÉS szerk. 2006, i. m. 547–566 (itt: 550–551); BRETZ Annamária, CSÖRSZ RUMEN István, HEGEDŰS Béla, *Irodalomtörténet-írás Magyarországon a XVIII. században, Válogatott Bibliográfia* = CSÖRSZ RUMEN, HEGEDŰS, TÜSKÉS szerk. 2006, 567–678 (itt: 653–654).

³⁸ VADIANUS, Joachim, *Epitome trium terrae partium, Asiae, Africae et Europae compendiarium locorum descriptionem continens...*, Zürich, Christoph Froschauer d. Ä., 1534, 85.

³⁹ PETRI LAMBECII... *de Augustissima Bibliotheca Caesarea Vindobonensi liber secundus*, Vindobonae, Matthaeus Cosmerovius, 1669, caput IX, 989–996; JULII PFLUGK... *Epistola ad Vitum Ludovicum a Seckendorff...* praeter fata Bibliothecae Budensis, librorum quoque in ultima expugnatione repertorum catalogum exhibens, Jenae, Johann Bielcke, 1688; GREINER, Ignatius, *Bibliothecae veterum deperditae in augusta Vindobonensi caesarea instauratae honori perillustrium reverendorum, praenobilium nobilium, ac eruditorum, dominorum... baccalaureorum, cum in... Universitate*

tott rá a korszellem, tehát a gyűjtés, a múzeumi, és a könyvtártani gondolkodás kialakulása, a tudományos könyvtártörténet kezdetei. Nem kizárható, hogy érzékelték azt a változást is, amely az oszt-rák és a magyar politikai elit közti hangulat változásában állt, és fontosnak tartotta egy, a 'hungarustudat' szempontjából fontos művelődéstörténeti fejezet történetének a megírását.

Záró gondolatként, visszatérve írásom első oldalain felvetett kérdésre, hogy vajon a „nemzetállamok kialakulása” előtti idők különböző közösségi és személyi tudatformáinak kutatása, megismerése, de legalább mérlegelése közelebb visz-e bennünket mai napi kérdésekben való helyes(ebb) döntésekig, akkor csak igennel válaszolhatok. A 21. században, Európában, vagy csak az Európai Unióban élő emberek viselkedésének kulturális alapjai, az azokból következő reflexek, sokkal mélyebbek, mint amelyeket a közelmúltból megérthetnénk. Nem is beszélve arról, hogy a más kultúrákból ide érkezők – hinduk, buddhisták, muzulmánok stb. – viselkedése még inkább történelmük, főként vallási szokásaik által kódolt. Hagyományaikra másként tekintenek, és nem akarják azokat sem feladni, sem elfeledni.

MONOK ISTVÁN

Viennensi... prima AA. LL. et Philosophiae Laurea insignirentur, ab illustrissima poesi Viennensi inscriptae... Viennae, Wolfgang Schwendi, 1729, caput VIII, 34–38; BERGER, Johann Wilhelm, *Eloquentia publica*, Lipsiae, Carolus Ludovicus Iacobi, 1750, 348–352; FABRI, Paul, *De Augusta Budensi Bibliotheca commentatio...* Lipsiae, prelo Langenhemiano, 1756; BOSE, Georg Mathias, *Programma de Bibliothecae Budensis fatis*, Wittenbergae, 1748; BERGER, Johann Wilhelm, *Programma de Budensi Mathiae Corvini Bibliotheca*, Lipsiae, 1748.

FIGYELŐ

MONOK István, Könyvtári (?) problémák, Budapest, MTA Könyvtár és Információs Központ, 2020 (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei, Új sorozat, 41). 272 p.

Bibliothecarius iratus. Dühös könyvet írt Monok István. Dühös és figyelemre méltó szöveg lett a könyvtári problémákról szóló summa, tulajdonképpen negyven év szakmai összegzése ez a közel háromszáz oldalas legújabb monokgráfia. Indulatosnak mondhatnánk, de csak első olvasatra tűnik annak, voltaképpen monokos szövegthalmaz, ahogyan mi ismerjük több évtizede: művelődéstörténeti keretbe foglalt ironikus világlátás, hogyan nézzük egykori és mostani politikai elitünket, könyvkultúránkat, helyünket Európában. És ez a kíváncsi szemlélődés cseppet sem változott az évtizedek alatt, elképesztő szakmai életmű (publikáció, iskolateremtés, intézményépítés, kontinensen átívelő kapcsolatrendszer) kerekedett ki belőle, ám Monok maradt, aki volt, 'un enfant terrible de la bibliothèque', aki minden rendszer gúnyos kritikusa, a gyurmázhatatlan értelmiség archetípusa, és e szerepében következetesen alulmaradó főkönyvtárosa. S a szükségszerű vereséggel szembenézve mégsem tűnik mindez elfogadhatatlannak vagy éppen tragikusnak, hanem inkább sorsközösségnek: mondjuk ki, ilyen a mi szakmánk, soha nem győzhettünk, de közben azért próbálunk folyamatos kitartással értelmes munkát végezni és kézzel fogható értéket hagyni magunk után. Labore et constantia.

Valójában kihez íródott ez a könyv? Monok kiinduló tétele, hogy a politikai-hatalmi elit mindig is számolt a könyvtárakkal, egy olyan közösségi-társadalmi jelenséggel, amely önmagától nem tud létezni. Évezredek alatt persze sokat változott a társadalomban betöltött helye és szerepe, pontosabban a különböző korok és kultúrák hogyan tekintettek a könyvtárra és a könyvtárosra, a történeti szövegektől a popkulturális hivatkozásokig. (Csak egy jellemző példa: egykori latin tanárom Tik-Tok-sztár lett, bár nem világos előttem, hogy ez mit is takar, de lányaim egyből rávágta: András bácsi tényleg menő és sok követője van. Nekik pedig az volt meglepetés, hogy Varga András édesapjukkal együtt pakolta a könyveket a szegedi „Dugó” téren. Ehhez a munkához kellett még egy súlyemelő is, ahogyan egy másik popkulturális ikon, Asterix hirdette sokáig a vasajtójára ragasztva: az „univerzális menedzser”, Monok István.) A könyvtári gondok kiváló lakmuspapírként működnek: a közösségek problémáit mutatják meg, és az adott szituációtól függően jelzik a működési zavarokat. Az alapkérdés most is az, hogy ki tudja helyesen értelmezni a feltárt jeleket: savas-e, lúgos-e a kémhatás? Mit jelent a piros és a kék? Attól tartok, hogy ez alapján megcélzott olvasói kör számára maga a lakmusz ('bibliotheca') is egy nehezen értelmezhető tárgy lesz a terepasztalukon. Maradunk tehát mi, könyvtárosok és a könyvtárt használó olvasók.

Nehéz lenne megállapítani a fejezetekre tagolt írás műfaját. A művelt könyvember esszéje keveredik a katedrán álló tanár ironikus előadásával és a párhuzamos beszédmódot művelő tudós jegyzeteivel, forrás-, illetve szakirodalmi hivatkozásaival. Szubjektív véleményem, hogy e keveredés 'most' nem segítette a szöveg gyors feldolgozását és befogadását. Még azoknak sem, akik évtizedek óta folyamatosan olvassák a Monok-oeuvre minden egyes darabját. Érdemes lett volna kompromisszumot kötni, és háttérbe kényszeríteni kicsit a tanárt meg a tudóst az esszéíróért.

Ugyanis Monok Istvánnak ez az arca kevésbé volt eddig látható, és nagyívű elbeszélése szinte főkínálná ezt a kötetlenebb formát.

A közgyűjtemények születésüktől fogva a hatalom gyakorlásának eszközeivé váltak. A Monok által megrajzolt történeti tabló számos izgalmas kérdést vet fel, az alexandriai könyvtártól Monte Cassinóig, mi maradt meg, és miért enyészett el. (Csak közbevetőleg, hogy a longobárdok 590-es pusztítása után a szövetségesek sem kímélték meg Benedek könyvtárát 1944-ben, ezt nem a forgandó szerencsének, hanem inkább az értelmezhetetlenségnek tulajdonítom, vagyis egyik esetben sem tudtak mit kezdeni ezzel, nem értették meg, hogy mit is jelent egy nagy épület tele könyvekkel. A német Kesserlinggel szemben az új-zélandi Freyberg állt.) A hatalom gyakorlásának eszköze a cenzúra is, s ennek különleges változata: a történeti korokban megjelenő állományellenőrzések. Ez jobb esetben cserét jelentett (tirolai könyvvizsgálat: a protestáns műveket katolikusra váltották), rosszabb esetben elvitték vagy zár alá helyezték az oda nem illő könyveket. Ez paradox módon több esetben, mint például a nemzeti könyvtár szovjetellenes és nyilas irodalma számára állományvédelmet is jelentett. (Nem mindenhol, az Egyetemi Könyvtár 'remota politica' és 'remota erotica' gyűjteménye felhívás volt keringőre, ugyanis a tolvajok így pontosan tudhatták mit érdemes onnan elvinni, és éltek is ezzel a lehetőséggel.)

Ez átvezet bennünket arra a kérdésre, hogy ki birtokolja a kultúrát, ki és hogyan juthat hozzá az újdonságokhoz vagy fedezheti fel újra az ódonságokat? Az olvasóköroktől az első nyilvános könyvtárokon át a nemzeti könyvtár megalapításáig terjed az a történeti ív, melynek mérőföldköveként születik meg a Bibliotheca Regnicolaris, majd egészül ki a polgári nyilvánosság 19–20. századi könyvtári rendszerével. A hatalom mint csapos időnként közbeszólt: rendfelfosztatásokkal, határok újra húzásával vagy éppen fegyverrel (a nyilasok, a Vörös Hadsereg és az ÁVH) adott új értelmezést az állománygyarapításnak. Míg a 20. századi traumákban nem lehet pozitívumot lelteni, addig a 18. század végén az Egyetemi Könyvtárba hatalmi szóval beküldött igen értékes kéziratok és nyomtatványok talán így maradtak meg a nemzet emlékezeté számára. Ezt azért is fontos kihangsúlyozni, mert míg az Akadémiát és az OSZK-t gyarapító jeles bibliofiljeink az európai könyvpiacról vásárolták a 19–20. században, addig ez a szerzetesi könyvanyag túlnyomó része a Kárpát-medencéből származott. Ugyanakkor egy jellemző példa a kor nyilvánosságára, ami jól mutatja a megőrzés és a szolgáltatás kettősségét: 1790-ben két nevezetes személy, Kovachich Márton és Batthyány Ignác is kérvényezte a jezsuita kollektciók (Hevenes, Kaprinay, Pray) kutatását a helytartótanácsnál. Kovachich arra hivatkozott, hogy nyilvános könyvtár az egyetemié, tehát az állomány használata és a róluk készített másolat nem tiltható meg. De a királyi jogügyigazgató úgy gondolta, hogy a kéziratokban olvasható olyan adat is, amely inkább elhallgatásra, mint közlésre alkalmas. (Kovachichnak a hamarosan megjelenő *Vestigia comitiorum* című munkájához kellett pár adat.) Napjainkra pedig az új technológia és felület kínál fel a kulturális örökség megőrzése és átadása lehetőségét, amire rámozdult egy „hatalmi érdekek és birtoklási szándékok mentén szerveződő technológia-birtokosi kör”. Monok értékelése szerint a közgyűjtemények tulajdonlása hatalmi kérdéssé vált. Így az elérhetőség nemcsak demokratikus, hanem jól ellenőrizhető lesz már nemcsak a következő, hanem a mi nemzedékünk számára is. És vissza is térünk az előbb említett Kovachich-dilemmához: a megőrzés, a nyilvánosság és a kontroll, vagyis ki döntheti el, hogy mit olvashatunk, vagy még pontosabban, miből mit olvashatunk el?

Nem kevésbé érdektelen a hatalom és a tudományos információhoz való hozzáférés viszonyrendszere sem. Hogyan jut hozzá az adathoz a kutató, és teljesítménye hogyan kerül később felhasználásra? Vagyis kinek a kezében van a tudományos információ, illetve az azt leíró metaadat. Ennek súlya még könnyebben megérthető, ha figyelembe vesszük Monok érvelését: e piacot öthatal kiadói-befektetői kör osztotta fel egymás között, akik „befolyásolják a tudományértékelés szempontrendszerét, az egyes kiadványok nemzetközi súlyát, és ezen keresztül a kiadványokat tartalommal megtöltő intézmények és személyek tudományos sorrendjét” is. Fontos Monok fi-

gyelmeztetése, nem mindegy, hogy a tudományos és kulturális örökség elbirtoklásának folyamata miképpen megy végbe, mennyire közös (vagy román, szlovák, szerb) örökség a Kárpát-medence írott, nyomtatott kultúrája, és mennyire korlátozott módon konzervatívok a magyar tudósok e téren. Ugyanis a magyar humán tudomány képviselői még mindig gyanakodva tekintenek az új technológiára.

Ezután rátérünk a digitalizálás kérdéskörére. Monok hangsúlyozza, hogy a közgyűjtemények mennyire kiszolgáltatottak a vállalkozói világgal szemben. A kulturális múlt azé, aki nemcsak felhelyezi ezt a világhálóra, hanem kellő interpretációval kínálja azt mindenkinek. Éppen ezért a *Memoria Slovaca* a magyar kulturális örökség része is. Ehhez kapcsolódik a szép, de ma már tesztelt állapotban lévő kezdeményezés, a Monok által elindított ún. digi-csere, melynek köszönhetően nemcsak bibliográfusaink, hanem kutatóink is hozzájuthattak külföldön őrzött hungarikum elektronikus másolati példányához. Nem lehet elég vastagon aláhúzni: az internetes felület jelen pillanatában egy monumentális és átláthatatlan kásahegy. Veszélyes terep lehet annak, aki azt feltételezi, hogy ott minden megtalálható. (Ahogyan Hegedüs Géza mondogatta régen: „Nagyon sok mindent tudok, de van sokkal több, amit nem tudok. Az benne van a Larousse-ban.”) Kiemelendő Monok véleménye az írott örökségünk digitális másolatainak sorsáról: „válogatás nélküli teljessége legyen szabadon, korlátozás nélkül elérhető mindenki számára. A dokumentumok digitális másolatait több, lehetőleg sok intézmény őrizze, szolgáltatssa, eltérő tematikai és logikai csoportosításban, és eltérő szemléletű kereshetőséget biztosítva”. És további lépésként – természetesen – mindez (a metaadat és a digitális tartalom) jelenjen meg az európai- és globális nyilvántartásokban, valamint elektronikus tárhelyekben. Az elérendő célokat tíz pontban összegezi, melyek közül említsünk meg néhányat: az Országos Széchényi Könyvtár hozza létre a digitális nemzeti könyvtárat, az összes közpénzből létrehozott repozitóriumból webaratást végezzen, az *Arcanum* jogtisztza tartalmát vásárolja meg az állam a nemzeti könyvtár számára, induljon el ismét egy nemzetközi digi-csere a hungarikum pótlására és a bibliográfiai-irodalomtörténeti kutatásokra.

Hogyan vált a könyvtár Európa emlékezetévé és az egyes nemzetek örökségévé? Monok értelmezése szerint az internet egyfajta nyilvános könyvtár, ahonnan bárki bármit leemelhet a „polcról”, kérdés az, persze, hogy ki mit rak fel rá, és miből tud meríteni a felhasználó. Ezért kiindulópont, hogy sem erkölcsi, sem politikai, sem gazdasági szempontokat sem szabad érvényesíteni a gyűjtemény valóságos és virtuális kiépítésében és hozzáférésében. Az európai könyvtár abban különbözik a többitől, hogy meghatározó szerepe van a görög–római–zsidó kulturális közvetítésében. Monok ezt úgy fogalmazza meg, hogy a bibliotéka Európa lelke, a tradíció és azonosságtudat megismerésének, megőrzésének és továbbadásának záloga. Minden korszakban újra olvastuk a teljes szöveggörpust, mindig fókuszba kerültek olyan elemek, amire addig senki sem figyelt fel, akár a nézőpont hiánya, torzítása, akár a technológiai fejletlenség miatt. És minden nemzedék rádöbrent arra, hogy elődeik ugyanazokkal a kérdésekkel és válaszokkal birkóztak, mint ők, kisebb-nagyobb sikerekkel. Mint az elmúlt korok csillagászai és matematikusai Európában, felnéztek az égre, elvileg majdnem ugyanazt láhtatták mindannyian (pár ideiglenesen feltűnt szupernóvát és üstököst leszámítva), és a legkülönbözőbb kozmológiai értelmezések születtek a körülöttünk létező világról. Pedig valójában a múltat szemlélték, mindaz, amit láttak a firmamentumban már megtörtént, történelemmé vált, és csak a technológia fejlődése tette lehetővé a múlt mélyebb megismerését és megértését. (1572 nem egy új csillag születésének dátuma, hanem egy 10 000 évvel ezelőtti égitezt halálának első földi észlelése.) Idekapcsolódik a modern technológia megerősítése a szöveghagyományozódás kutatásában: összerendezve az elmúlt közel 500 év Mohács-irodalmát, a csata első beszámolóitól az emlékezetkultúra legmodernebb megfogalmazásáig, egyértelművé vált a történeti kutatás számára a csata csele, vagyis 1526-ban még senki sem beszélt Cseléről, sem a faluról, sem a patakról. Hans Dernschwam hozta be a történeti irodalomba, és innentől vált a kultusz hamis, de ma már kitörölhetetlen és meghatározó részévé.

Izgalmas fejezet az állandó és változó könyvtári feladatok áttekintése. Monok szerint a könyvtárról szóló vita négy téma körül forog: az alapítás célja, milyen épület legyen a könyvtár, hogyan őrizték meg a (már nemcsak hagyományos könyveket jelölő) könyvtári dokumentumokat, s miként tudja majd a közösség a maga javára felhasználni ezt a kulturális örökséget. Az elbeszélésmód jellegzetesen 'monoki': a történeti és a modern alexandriai könyvtár, valamint a Széchényi által alapított nemzeti bibliotéka összevetése, az új Alexandria könyvmúzeummá és kutatóműhellyé válik, a legszelebb nyilvánosság biztosítására ott van az online könyvtári világ, és így lesz az egyetemes kultúra kontinuitásának szimbóluma. Az OSZK pedig „nemzeti kultúra folyamatosságának őrző helye és jelképe”, amelynél szintén elkerülhetetlen a két folyamat: a könyvmúzeum kialakulása és az e-könyvtár széleskörű kiépülése.

E kettősség egymást segítő és egymást formáló folyamat, gondoljunk csak arra, hogy a modern tudományos kutatás számára elengedhetetlen felület az online tér, a nemzeti könyvtár gyűjteményeire és szolgáltatásaira alapozva több kutatócsoport is létrejöhetne (itt nemcsak a már meglévő bibliográfiai-, nyomdászati-, kodikológiai- és kötetstörténeti kutatásokra gondolok, hanem konkrét irodalom-, művészet- és társadalomtörténeti programokra). És ez ugyancsak visszahat az e-könyvtár napi működésére, a közművelődési és oktatási feladatok mellett állandó visszacsatolás, a friss kutatási eredmények „lefordítása” köznapi nyelvre és hasznosulása az online térben. A válogatás nélküli megőrzés a következő fontos gondolati ív. Ennek kettőssége: a fizikai megőrzés mellett a „név” megőrzése (vagyis a dokumentum katalógizálása, a bibliográfiák építése) is ugyanolyan súlyos. Erre jó példa – a későbbiekben részletesen tárgyalt – Muzeális Könyvtári Dokumentumok Nyilvántartása. Magam is döbbenetben szembesültem azzal a ténnyel, hogy nincs senki az országban, aki meg tudja mondani, hol őriznek régi könyveket (nevezzük így, az egyszerűség kedvéért). És akkor még hol vagyunk az összes rózsaszál elnevezésétől? Monok nagyon helyesen aláhúzza a nem minden könyvtáros számára evidens alaptörvényt: a megőrzés hármasságát (állomány- és a vele szoros kapcsolatban álló fizikai védelmet, illetve a könyv részletes feltárását, valamint az egyedi jellegzetességeinek leírását).

Monok felhívja arra a figyelmet, hogy még mindig fontos lenne papíron is megjelentetni a könyveket. A digitális világ eltünteti a hivatalos- és magánlevelezés jó részét, hol lesznek majd a szerzői hagyatékok (az utolsó bölény Esterházy Péter lehetett, aki még kézzel írt spirálfüzetbe), az intézmény- és magántörténetek, miképpen lehet majd reprodukálni ezt az örökséget? Technokrata göggel felelhetnék: majd megoldódik valahogy, ám jól tudjuk, hogy ennek hátterét a piac fogja megszabni. (Mint ahogyan egy súlyosan megsérült merevlemezzel is csodára képesek az erre szakosodott cégek, igen súlyos pénzekért.) Kérdés, hogy egy üzleti levelezéshez mérhető-e mondjuk egy irodalmi- vagy egy könyvtörténeti levelezőlista, vagy a hozzákapcsolódó szöveg- és képfájlok? Könnyen előállhat az a képtelen helyzet, hogy könnyebb lesz többszáz év múlva a nemzeti könyvtár 1930-as évekbeli történetét rekonstruálni, mint 2030-as éveket. Nemcsak reprodukálni kell ezt az örökséget, hanem megfelelő módon értelmezni. Nem hiába tér ki arra Monok is, hogy a közgyűjteményi kutatásnak fel kellene értékelődnie napjainkban. Így kapcsolódik össze az alap kutatás a tartalomszolgáltatással, mely egy adott rendszeren belül kellene működni, nevezetesen a gyűjtemények kurátorai majdnem minden tudnak az általuk gondozott állományról, és képesek arra, hogy ezekről különböző szinteken 'hírt' adjanak (az online és offline közművelődéstől az egyetemi oktatáson át az elmélyült kutatómunkáig: forrásokat publikálnak, konferenciákat szerveznek, kiállítást rendeznek). Ahogyan summázza mindezt: „A könyvtárosok maguk is kutatók.”

Monok a nemzeti örökségről vagy nemzetek örökségéről szóló fejezetben számos jól ismert programot leír. Minden esetben a Kárpát-medence a kiindulópont, legyen szó a nyomdászokról, szakirodalmi bibliográfiáról, valamint a retrospektív nemzeti könyvészetek összehangolásáról. Ebbe a történetbe kiválóan beleillik a már említett MKDNY és azt kiegészítő MOKKA-R/MS vállalkozása. Monok figyelmeztet, hogy ne csak a muzeális könyvtári dokumen-

tumokat tartjuk nyilván, hanem a történetükre (ez lehet maga a példány históriája, vagy az azt őrző gyűjtemények rekonstrukciója) vonatkozó levéltári forrásokat is. Kiegészíteném még ezt a múzeumi tárgyakkal, például a Hungarica-gyűjteményt az Apponyi-teremben található és identifikálásra váró ősök galériájával, illetve Sándor gróf több intézményben őrzött bútoraival, régészeti emlékeivel és természetesen az itt-ott megmaradt családi levéltár anyagával. Ehelyütt főlegesen kihangsúlyoznom a szegedi *Adattár*-sorozatot, az *Eruditio*-adatbázist és a hozzá kapcsolódó tekintélyes kutatási eredményeket, melyek összekapcsolása a későbbiekben mindenképpen prioritás kell, hogy legyen. Így válik alkalmassá a többretegű rekonstrukció. Létrehozhatjuk Magyarország muzeális könyvtári állományát, ezek egyes darabjai megfeleltethetők lesznek a kiadott levéltári forrásokban szereplő tételekkel, és mellérendeljük a digitális másolatukat. Ráadásul újabb adatokkal gazdagíthatjuk a Magyar Nemzeti Bibliográfiát. Ez fordítva is működik, egy régen létezett intézményi vagy magángyűjtemény egyes darabjai ma is megtalálhatók köz- és egyházi könyvtárakban. Ez természetesen nem áll meg az országhatárnál – bár a törvény hatálya csak addig terjed –, hanem bekapcsolható lesz az összes valaha létezett, de ma már elpusztult, eltűnt, beolvasztott Kárpát-medencei bibliotéka levéltári (vagy könyvtári) forrásokkal alátámasztott rekonstrukciójával. Így létrejöhet egy történeti *Magyar Minerva*, amely még csonka formájában is – hiszen a levéltári-könyvtári forrásokban felsorolt tételeknek csak egy része azonosítható, illetve nagyon sok ma is meg lévő példány provenienciájáról semmit sem fogunk megtudni – lenyűgöző távlatokat nyithat a kulturális örökségünk értelmezésében.

Am e sok program szülőatyja – az elért sikerek, a megjelent kötetek, a kutatási eredmények ellenére – pesszimista: „Az országos könyvtári nyilvántartások kérdése körül azonban 2020 tavaszán káosz uralkodik. A feladatért felelős intézmény (OSZK) politikai vezetés alá került, és a tervet titkosan kezelik. A szakmai körökkel a tényleges és a tartalmi párbeszéd megszűnt.” Anélkül, hogy vitatkoznék ezzel a megállapítással (ehhez se információm, se felhatalmazásom), érdemes azt megemlítenem, hogy a párbeszéd azért folytatódott és folytatódik. Közel négyszáz gyűjtemény adatait kezeli a tavaly felállított Iroda, ilyen átfogó felmérés (amely elemzi a gyűjtemények formai és tartalmi megoszlását, képet nyújt az állományvédelemről, a digitalizálásról, a katalógizálásról és a könyvtárosok szaktudásáról, valamint adalékokkal szolgál a gyűjtemények történetéről) tudomásom szerint még készült Magyarországon a rendszerváltás óta. Az persze nyitott kérdés, hogy mi lesz a kezdeményezéssel, a törvényben rögzített feladattal és a hozzákapcsolódó tudományos munkával, de ide kívánczik nagyszakállú mesterem hozzám intézett intelme az 1980-as évek végéről, miszerint akkor is dolgoznunk kell, ha nem nagyon látjuk értelmét.

Tanulságos a kötelespéldány problémakör tárgyalása is. Itt sem hiányozhat a történelmi kontextus (I. Ferenc, II. Fülöp), ahol az örök pesszimizmusból most kiviláglik egy követendő magatartásforma: „Nagyon sokan azért küldik a kötelest, mert tudatosan törekszenek arra, hogy a közösségtől kapott értékekre alapozott alkotásukkal valamit visszaadjanak a társadalomnak”. Ezért is harmadik támpillér (a digitalizálás és az eredeti példányok megőrzése mellett) a kötelespéldány-szolgáltatás. Monok nem áll meg az országhatárnál, kiemelt fontosságúnak ítéli, hogy a magyar lakta helyekre eljussanak a könyvek (akár elektronikus formájukban). Olyannyira, hogy fel is sorolja ezeket az intézményeket, ötletet ad a szállítással kapcsolatban, ezzel is segítve a minisztérium és a nemzeti könyvtár munkáját. Kihangsúlyozza az együttműködést, hiszen partnerséget kínál a kiadók felé, gesztusokat sorol fel (Alexandra-botrány kezelése, books in print adatbázis, kormányzati fix vásárlás, a digitális köteles megőrzési céllal).

A fentiek alapján logikusan fűzi tovább Monok mondanivalóját, mikor rátér a múzeummá és kutatóműhellyé váló könyvtár eszméjére. Muzeális könyvanyag és hozzáértő szakember egyaránt található könyvtárban, levéltárban és múzeumban (bár nem mindenhol és nem a feladatnak megfelelő létszámban), és ugyanezt elmondhatjuk a múzeumi tárgyakra és levéltári állományegységekre is. Monok is felteszi a kérdést: „A könyvtár múzeuma, vagy a múzeum könyvtára?”, amit

nem véletlenül szegez a nemzeti könyvtár volt főigazgatója olvasóinak, hiszen az OSZK 1949-ig a múzeum könyvtára (is) volt. Monok komolyan veszi a feladatot, és történelmi példák sorával igyekszik megválaszolni és értelmezni ezt a kérdést. „Nem kizárt, hogy egy összevont intézmény jól működik, főleg akkor, ha alapos gyűjteménytörténeti kutatások után határozzák meg annak stratégiai céljait, elemzik, hogy melyik történelmi korszakban, melyik földrajzi területen, milyen vallási-kulturális környezetben keletkeztek, hogyan alakult a viszonyuk, és miként kapcsolódott létük az adott kor társadalmához.” És valóban, az európai régiók egymásra utalt viszonyrendszere (itt csak röviden: a meghatározó német és itáliai kulturális hatás), a gyűjtés fogalmának történeti változásainak megrajzolása, a *Museion* példáján keresztül bemutatott gyűjtemény és kutatóintézet kapcsolata, s végül az 1802-ben létrehozott „nemzeti gyűjtemény”, amely – mint tudjuk jól – több volt pusztá könyvestárnál, elemzése remek érvek a kiindulóponthoz. Úgy summázza a historikus tablót, hogy az összerakott vagy szétszerelt közgyűjtemények akkor működnek jobban a későbbiekben, ha ezek a kultúrpolitikai döntések szakmai egyeztetéseken, évszázados tapasztalatokon és történelmileg is jól alátámasztható érveken nyugodnak. „Ezt az igazságot a technológiai változások sem írják felül.”

Fordítsuk a magunk hasznára a technológiai változásokat! Egyre inkább előtérbe kerül a könyvtárak történetmesélése, magyarul vegyél kezdedbe egy könyvet, egy képet, vagy álljál meg egy könyvszekrény előtt, és minél szélesebb réteget megfogva mondd el egy jó történetet. Lehetőleg röviden, a modern felületeken, úgy, hogy a politikus és a kereskedelmi televízió nézője is megértse. Nagyon érdekes az a szál, ami a kultúra és a civilizáció különbözőségét mutatja be, arra a tényre rávilágítva, hogy jó pár évtizeddel ezelőtt a régió műveltsége alapvetően az olvasmányélményeken alapult. (Az én korosztályomból nem nagyon akadt fiú, aki az Aldus jelképét felhasználó Delfin-sorozat pár kötetét ne olvasta volna.) Ez a közösség élmény manapság audiovizuálisá vált, képek és hangok kötik össze a fiatal nemzedéket. Így szakadt el az új generáció az előzőek hagyományos, könyveken alapuló kultúrájától. Ezért is fontos a történetmesélés formája és kerete, hiszen a tradicionális könyvtár ma már nem tudja azt az élményt nyújtani, amibe mi még beleszülettünk és beleszerettünk, ugyanis alulmarad a versenyben. Ez még az olyan kiemelt jelentőségű történetre is igaz sajnos, mint a *Bibliotheca Corvina*. Azért is emelem ki ezt, mert manapság a közművelődési rész kerül előtérbe, ezen belül is az online tér a könyvtárak életében, ahol a felhasználó már a fiatal generáció, és meglepő módon, a nyugdíjas. Így tehát a terület meghatározó szerepe lesz a tudományos kutatási eredmények szinte azonnali – itt a szó nemes értelmében vett – produkciójára, illetve a már ismert eredmények újszerű bemutatására. (Erre az egyik legjobb példa a Mozart-kézirat 2014-es OSZK-rendezvénye.) Az a tapasztalatom ugyanis, hogy a legjobban megírt, nívós szakfolyóiratban publikált könyvtári kutatás is jóformán teljesen visszhangtalan marad, míg egy jól tálalt, remekül előadott történet – legyen az abszolút huszadrangú vagy éppen számárság – képes komoly karriert befutni az online térben. Még egyszerűbben, ha valaki hosszasan arról értekezik, hogy régi magyar széphistóriák őrzőköteje volt egy összeégett könyv, a kutyát sem érdekli. Ha bemutatjuk a szenzációs restaurálás folyamatát megőrzítő képsorozatot, s hozzátesszük a megfelelő hívószavakat (Erdély, második világháború, hős vasutas) és nem melleleg megemlítjük, hogy ez az első nyomtatott magyar nyelvű krónikánk, akkor azt már érteni fogják, és a történet végül megteremti a közösségi élményt.

Monok részletesen tárgyalja a könyvtárak jövője szempontjából a tudományos feltárás prioritását. Érvei: a közgyűjtemény munkája teljes körű, de nem értékelő jellegű legyen, így az interpretáció lehetősége mindenki számára biztosított. (Ki mit lát bele egy-egy tudóslevezésbe vagy 56-os filmrészletbe.) Az alap kutatás és a tartalomszolgáltatás egyaránt fontossá, egymást kiegészítő elemmé vált a tudományos kutatásban. A szaktudomány és magának a szakmának a művelése is szoros kapcsolatban kell lennie. Monok helyesen mutat rá, hogy az oktatásban tevékenykedő szakemberek számára elsődleges, hogy a gyűjteményeket és az ott folyó munkát is behatóan ismerjék.

Vagyis nem árt meg egy katedrán állónak sem pár év munka egy közgyűjteményben. Azt már csak én teszem hozzá, hogy a felsőfokú oktatásnak is hasznos lenne, ha a közgyűjteményekben dolgozó kutatók is tarthatnának egy-egy kurzust (hiszen ők vannak legközelebb a forrásokhoz), de ez már tényleg a fantasztikum világa. Főleg, ha azzal toldom meg, hogy ennek kerete a múzeum, a levéltár és a könyvtár épülete, illetve állománya lenne.

A következő fejezetben részletesebben bomlik ki mindez. Monok szerint a „könyvtáraknak hallatlanul megnőtt az esélyük arra, hogy intézményként (...) olyan tudományterületekre, jobb esetben oktatási területekre léphessenek, amelyek kikerültek a kutatómunkát alapfeladatként végző intézmények, illetve főállásban ilyen tevékenységet folytatók tevékenységi köréből, és sok esetben látóköréből is.” A történeti előzményeket figyelembe véve igazat adhatunk Monoknak, az 1980-as évektől, majd ez felgyorsulva a 90-es évektől pályázati rendszerre állt át a tudományos világ, és ez átformálta a közgyűjtemények szakembergárdája hozzáállását, vagy eltűntek (egyetemi tanszékekre, akadémia intézetekbe menekültek) az addig ott dolgozó jeles tudósok, vagy csak a karrier első állomásaként, néhány évig szagoltak bele a szakmába. Ez az állapot konzerválódott mostanra, a képzett fiatalok lelkesen belevetik magukat a könyvtárba, megírják az egyetemi értekezésüket, és lelépnek magasabb fizetésért, jobb életkörülményért. Ezért kárhoznatni nem, csak megérteni lehet őket. (Egy közeli példa, az elmúlt tíz évben a munkatársak közül nyolcan tudományos fokozatot, hatan abszolutóriumot szereztek posztgraduális képzésben a Régi Nyomtatványok Tára munkatársaként. Ma már csak öten dolgoznak a táiban, többségük pálya- és országelhagyó lett.)

Végül a bibliothecarius iratus egy szintén elgondolkodtató, sokakat vitára ingerlő fejezettel zárja a kötetét: a 'bibliothecarius doctus', a művelt könyvtáros történeti példákkal bőven megtűzdelt meghatározásával. Mindenkihez szól Monok összegző figyelmeztetése, a hagyományörzés és a modern szolgáltatás nem egymással szembeállítható, hanem éppen egymást kiegészítő fogalmak. Az összegyűjtés, a nyilvántartás és a megőrzés csak úgy válhat hatékonyá, teljessé, illetve maradandóvá, ha e kettőt ötvözi a könyvtáros, akit egyre inkább a könyves szakmával való széles körű együttműködés kell, hogy jellemezzen. Milyen legyen a jövő könyvtárosa? Kiválóan használja a modern eszközöket, s rendelkezik a kulturális tradíció átörökítéséhez szükséges tartalmi ismeretekkel is. ('Mik vogymuk', egyszerre fontos az eredeti szöveg és a hozzá kapcsolódó szakirodalom online megjelenítése, bőséges közművelődési és tudományos tartalommal díszítve, valamint az ebből kibomló nyelv-, irodalom, egyház- és mentalitástörténeti ismeretek. Ha egy könyvtáros ezzel még felszínesen sem rendelkezik, akkor kutya kötelessége utána olvasni. Ezt könnyen megteheti Madas Edit látványában elegáns, tartalmában elképesztően gazdag nyelvtörténeti honlapját böngészve.) Ennek megfelelően Monok kiemelt jelentőséggel tárgyalja a könyvtárosképzés körüli rendellenességeket. Ahogyan ő fogalmaz: „Ez a helyzet senkinek sem jó.” Több mint három évtizednyi oktatói tapasztalattal a háta mögött megoldást is kínál, melyeket pontokba szedve tárlja az olvasóknak. Ezek kiemelendő elemei a kétszakos képzés visszaállítása, mellyel az általános műveltségi hiány csökkenne, s az elhelyezkedés könnyebbé válna. A képzőhelyek összehangolhatnák a mesterképzési szakirányokat, legyenek közös oklevelek (ha valaki több intézményt is megjárta). A régi világban persze az volt az általános, hogy könyvtáros diplomát már az intézményen belül, pár éves gyakorlat után szereztek meg a kollégák, ami szintén nem volt haszontalan, így utólag visszagondolva.

Nem tértem ki részletesen, csak röviden utaltam a nagyívú, többkorszakos történeti elemzésekre, illetve a gazdag szakirodalmi hivatkozásokra, melyek Monok elbeszélésének gerincét adják, s egyben a szerző – sok esetben – egyedi érvelését új elemekkel gazdagították. A szövegek egy része önállóan és online is olvasható a könyvtörténész korábbi munkáiban. Monok példamutató gesztussal már a megjelenést követő napokban mindenki számára elérhetővé tette a kötetét. Ám abban a tekintetben is meghatározó munkája, hogy a benne foglaltak egyetemi (és nem csak könyvtörténeti) szemináriumokon, valamint tudományos műhelyekben 'tárgyalandó' gondolatok és remélhetőleg

hamar részévé válnak a modern könyvtárról, illetve annak történeti gyökereiről szóló diskurzusnak. Ugyanis ez a düh voltaképpen a szeretet egy igen különleges megnyilvánulása: manapság 'így' lehet ragaszkodni egy tárgyhoz, egy épülethez és egy szakmához.

Ám visszatértünk az elejére, kinek is íródott ez a könyv? Attól félek, hogy 'csak' nekünk, könyvtárosoknak és hűséges olvasóinknak. Az egysoros üzenetek uralják a politikai teret, amit aztán mindenki a maga módján értelmez. Kit érdekelnek már a hosszú történeti összefüggések, a mély könyvtárszociológiai elemzések? Ki ismeri a rózsza nevét?

FARKAS GÁBOR FARKAS

SZEMLE

Treasures of Knowledge: An Inventory of the Ottoman Palace Library (1502/03–1503/04), Vol. I, Essays, Vol. II, Transliteration and Facsimile „Register of Books” (Kitāb al-kutub, MTA Könyvtára, Keleti Gyűjtemény, MS Török F. 59), ed. by Gülru Necipoğlu, Cemal Kafadar, Corell H. Fleischer, Leiden–Boston, Brill, 2019 (Studies and Sources in Islamic Art and Architecture, Supplements to Muqarnas, XIV/I–II.), 1080, 242. 368 p.

Bizonyára több diszciplína tudja elmondani ennek a könyvnek a megjelenése kapcsán, hogy „történelmi pillanat”. A török művelődéstörténet, különféle keleti nyelvi filológiák, és persze a könyv- és könyvtártörténész közösség is. A közel 1700 oldalas ’opus magnum’ ismertetése tehát sokrétű feladat, jelen sorok írója is csak könyvtáros művelődéstörténészként ünnepli a kiadást. Ezen kívül, mint a most kiadott kézirat eredetijét őrző könyvtár vezetője is elégedett lehetek, hiszen a közgyűjtemények számára a legfontosabb, hogy az általuk megőrzött dokumentumok minél többször, minél több szakember által elemezve kerüljenek napvilágra, értékelve és felértékelve gyűjteményük egyes darabjait.

Olyan jelentőségű ez a könyvjegyzék, mintha valaki most megtalálná Hunyadi Mátyás könyvtárának, a *Bibliotheca Corvinának* a katalógusát. II. Mehmet (1444–1446 és 1451–1481) és II. Bajazid (1481–1512) szultánok úgynevezett belső könyvtárának összeírása a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának nyilvántartásaiban régóta ismert volt, az első tudományos elemzés erről a kézíratról azonban csak 1988-ban jelent meg a könyvtártörténész İsmail E. Ürünsal írásaként, aki a könyvtárban őrzött kéziratok leírásának módját elemezte, illetve a jegyzéknek a török katalógustörténetben elfoglalt helyét jelölte ki későbbi tanulmányaiban, könyvében (1992, 2000, 2008, 2016). A magyar keletkutatás szakemberei közül Maróth Miklós írt alapos elemzést, immár a könyvtár tartalmi kérdéseire koncentrálni 2003-ban. Tanulmánya hívta fel igazán a figyelmet a Budapesten őrzött kézíratra. Az ezt követő időszak kutatástörténete egyben egy nagy jelentőségű könyvtár katalógusa kiadásának a módszertani útmutatója is. A Harvard University kutatási programjába (*Aga Khan Program for Islamic Architecture*) illesztve valódi nemzetközi együttműködés alakult ki azért, hogy a török könyvtárosok, illetve a világ keleti gyűjteményeiben dolgozó szakemberek háttér munkájával létrejöhessen ez a nagyszerű kiadvány. Könyvtárosként kiemelném ezen utóbbi csoport jelentőségét, hiszen egy, a világban szétszóródott gyűjtemény egyes darabjainak felkutatása, vagy éppen egy, csak a katalógusban szereplő szerző és/vagy szöveg említésének azonosítása a 21. században magányos harcokként még a mindenható internet segítségével sem lehetséges. Legalábbis az eredmény lassabban mutatkozik meg, és nagyobb a hibák elkövetésének lehetősége. A munka így is évtizedeket vett igénybe. A Harvard University intézete 2008-ban kért és kapott másolatot a katalógusról, 2014-ben tartottak egy komolyabb elemező konferenciát, és a könyv 2019 végén jelent meg. Közben a magyarországi érdeklődés is állandó maradt a kézirat iránt, az Avicenna Közel-Kelet Kutatások Intézete és az MTA Könyvtára közösen 2015-ben tervezte kiadni a dokumentum hasonmását átirással, az egyes tételek azonosításával, és egy nagyobb tanulmánykötetet.

DOI 10.17167/mksz.2020.3.275-277

A munkák elhúzódnak, 2018-ben 2016-os dátummal megjelent egy könyvformájú fotó a kéziratról Maróth Miklós féloldalas előszavával. A többi munka folyamatban van, jelezve, hogy egy tartalmas mű nem hároméves pályázati periódusban készül el, ahogy a humán kutatásokat támogató pénzügyi és államigazgatási szervezetek gondolják. A most ismertetendő kötet ezeket a munkákat alapvetően segíti, és jelentős részben tehermentesíti az egyezer oldalnál több szakirodalmi szövegével.

Egy a keleti tudományokon kívülálló könyvtártörténész talán naiv feltételezése, hogy az oszmán uralkodók közt is voltak olyanok, akik törekedtek az ismert világra vonatkozó ismeretek teljességének összegyűjtésével. Ahogy ezt több, a nyugati keresztény kultúrkörben uralkodó király, vagy éppen pápa is ambicionálta. Kötetünk a „tudás kincsestára” címet viseli, ahogy a könyvtárakat sokan nevezték a történelem során. A másik közkedvelt elnevezés a „bölcesség fegyvertára” volt. Houati Touati a nem muszlim olvasóknak ezzel a címmel foglalta össze az iszlám könyvtárak történetét (*L'armoire à sagesse, Bibliothèques et collections en Islam*, Paris, Flammarion, Aubier, 2003). Pontosan olyan, a könyvtárakkal kapcsolatos fő gondolati elemeket mutat be, amelyeket a nyugati keresztény könyvtártörténetek is kiemelnek. A túl sok összegyűjtött, ám nem olvasott, nem használt könyv a bölcsesség éjszakája, a mennyiség érdekli a gyűjtőt, nem a tartalom (al-Jāhiz [776–868], *Kitāb al-Hayawān*, I, 61; al-Mas'ūdī [896–956], *Prairies d'Or*, II, 374). Bagdadban a perzsa Ibn Abi Tahir Tayfur (819–893), könyvtáros, író kezdeményezte egy „világ” bio-bibliográfia megteremtését „szerzők könyve” címen, hasonlóan Ibn al-Nadīm (†995/998) bagdadi bibliográfus is (*Kitāb al-Fihrist* – Könyvek katalógusa). A könyvtárakkal, könyvhasználattal kapcsolatos jelenségek tehát közhelyek a különféle kulturális csoportoknál, ezért élhet előfeltevéssel az amatőr a 15. századra nézve is. Ahogy az arab tudás nyugat-európai megjelenésében is cezúrának számít a 13. századot követő időszak, így a könyvtárak történetében sem meglepő az, hogy nem lehet mechanikus módon egymással hasonló (nyugati keresztény és muszlim) jelenségekkel számolni. Így például amikor II. Bajazid könyvtárának katalógusában görög, más keleti keresztény, vagy éppen latin kódexeket keresünk, csalatkoznunk kell. Nem jelenti ez azt, hogy a könyvtárat magát nem enciklopédikusnak szánták, és azt sem, hogy a szultáni palotában nem voltak ilyen könyvek, de a könyvek összeírása a belső könyvtárra, vagyis a szultáni lakosztályban elhelyezett bibliotékára vonatkozik. A kötet szerkesztője, Gülrü Necipoğlu terjedelmes írásban elemzi ebből a szempontból a palota építéstörténetét, a könyvtár kialakítását, és a könyvek elhelyezését (*The spacial organization of knowledge...*). Maga a gyűjtemény a kortárs – Isztambultól nyugatibb – bibliotékák méltó, egyenrangú párja. V. Sixtus pápa, a burgundiai hercegek, Lorenzo Medici, Hunyadi Mátyás könyvtárához hasonlítható, és mindenképpen jelentősebb, mint VII. Henrik angol, vagy akár XI. Lajos és VIII. Károly francia királyoké. Hogy csak a kortárs, közel kortárs bibliofil uralkodók közül említsek néhányat.

Két írás is részletesen foglalkozik azzal a fordulattal, amely II. Bajazid uralkodása alatt és után – I. Szelim (1512–1520) hatalomra kerülésével – az Oszmán Birodalomban lezajlott a nem muszlim kultúrával, azok képviselőivel kapcsolatosan. Cemal Kafadar a trónra lépésre várakozó Bajazid amasyai udvarát mutatja be, és könyvtárosát, Hayrüdín Hizir 'Atufit (*Between Amasya and Istanbul...*). A könyvtáros tevékenységének részletezése kínál alkalmat a szerzőnek arra, hogy ennek gyűjteményszervezési módszeréről, illetve egyetemes látóköréről és 'universalitas'-ambíciójáról is írjon. Az elvekről egyébként 'Atufinak a katalógushoz írt török és arab nyelvű előszavaiból is tájékozódhatunk (ezeket az első kötet IV. és V. appendixeként angolul is kiadták). Külön értéke ennek a tanulmánynak, hogy felsorolja a szultáni könyvtár, illetve a jelesebb oszmán gyűjtemények napjainkig ismertté vált összeírásait, illetve bemutatja az ezen inventáriumokból megismerhető könyvtár-elrendezési gyakorlatokat.

A tanulmánykötet első nagyobb fejezetének (*Overview and significance of the Palace Library inventory*) harmadik tanulmánya már bemutatja azt a fordulatot, amely az oszmán társadalmi elit kulturális és tudományos szemléletében következett be lényegében már II. Mehmed halálától kezdve, végérvényesen pedig II. Bajazid halálával. A magyar történelemben jártasabb olvasóknak jel-

zem, hogy ez hasonló jellegű lehetett, mint Erdély történetében az 1594-es évhez vezető folyamat, amikor egy katonai megoldásokban hívó csoport végül kivégeztette az értelmiségi politikai elitet (majd értelmetlen háborúkba, és végül pusztulásba sodorta az országot). Cornell H- Fleischer éppen azt a történetet mutatja be, miként nem maradhatott az Amasyából Isztambulba költözött, szultánná lett Bajazid (mondjuk) értelmiségi, és ennek a hatalom-megtartási technikának milyen könyvtártörténeti vonzatai lettek. Miként kerültek el apja görög kódexei a belső palotából, egy másik tároló helyre, és persze miként alakult át az udvar értelmisége (*Learning and sovereignty...*), kulturális és tudományos arculata.

A külön megemlített három tanulmányt összefoglalóan mondhatjuk könyvtártörténeti írásnak, ezeket követi egy újabb fejezetben (*The Palace Library as a collection and the book arts*) másik három tanulmány, és ez már par excellence könyvtörténet. Igaz, a harmadik, Judith Pfeiffer írása, már jelentős részben tartalmi kérdésekről szól, de jelzi, hogy egy korabeli könyvjegyzék miként tanít bennünket a kortárs irodalmi kánon megismerésére (*Bayezid II, and the early sixteenth-century ottoman literary canon*). Az első kettő tanulmány a ma, a Topkapi Palota Múzeum Könyvtárában kézbe vehető, (Zeynep Atbaş), illetve az 'Atufi összeírásában szereplő illusztrált kéziratok művészettörténeti elemzését (Zeren Tanindi) foglalja magában. Ezzel együtt megismerjük a könyvek korábbi tulajdonosait, későbbi használóit, illetve Bayazid és az egyéb possessorok tulajdonjegyeit is.

Az ezeket az írásokat követő fejezet (*Book titles and their disciplines...*) 22 tanulmány a könyvtár tartalmi összetételét elemzi, külön-külön foglalkozva az egyes tudományterületekkel. Korán-elemzések, teológia, jog és jogi iskolák, filozófia, logika, külön az erkölcs, és ezzel összefüggésben – boldog idők, amikor még volt összefüggés – a politikaelmélet. Külön kerülnek az uralkodók nevelésének szempontrendszerét taglaló művek (egyfajta fejedelem tükrök). Természetesen jelentős számban voltak orvostudományi szövegek, illetve a hétköznapi medicinát szolgáló gyógynövényekről, a bevett gyógyítási gyakorlatokról szóló munkák. Ezen túlmenően a flóra és a fauna tudományos leírásai, ezen tudományok alkalmazott része, vagyis a gazdálkodásra (mezőgazdaság) vonatkozó könyvek, de nem hiányzik az okkultizmus sem. Jelentős számú a szépirodalmi szöveg, ezekről több tanulmány számol be, a török, a perzsa és az arab irodalmi filológia – főként szöveg-, és hatástörténet – szemszögéből. A természettudományok a természet bemutatásán túlmenően is jelen vannak, csillagászat, földrajz, de olyan alkalmazott ismeret jelleggel is, mint az aritmetika, geometria, optika és a különféle szerkezetek. A tanulmányok tartalmi sokfélesége jelzi, hogy igazi interdiszciplináris együttműködésben készült el a kötetnek a szultán gyűjteményének tematikus elemzése.

Az első kötet függelékeiből kettőt már idéztem, azokon túlmenően külön jegyzékben tüntetik fel a szerzők a korabeli katalóguson szereplő, ma a Topkapi Palota Múzeum Könyvtárában megőrzött, illetve külön az onnan elkerült, más bibliotékákban fellelhető kéziratokat.

MONOK ISTVÁN

***Veits Marchtallers Beschreibung Ungarischer Sachen von A(nno) 1588. – Veit Marchthaler magyar dolgainak leírása az 1588. évtől*, Fordította, sajtó alá rendezte és bevezette Németh S. Katalin. Budapest, MTA Könyvtár és Információs Központ – Nemzetközi Magyarstudományi Társaság, 2020. 208 p.**

Veit Marchthaler nem közismert szerző, a német útleírásokkal foglalkozó szakirodalom sem szentel neki sok figyelmet. Az Ulmból származó Marchthaler (ezen a keresztnéven családjában a második) 1564 és 1641 között élt. Pontos adatokkal életére vonatkozóan a 17. század kezdetétől rendelkezünk, amikor is 1600 tavaszán utazásait követően hazatért Ulmba, ahol a városi tanács

tagjává választották, majd különféle tisztségeket betöltve 1640-től a kereskedő céh céhmestere lett. Ezt megelőzően már 1632-től titkos tanácsos volt. Az ulmi hazatérését megelőző húsz évről eddig keveset tudunk.

Marchthaler életének e szakaszára Németh S. Katalinnak az ulmi városi levéltárban folytatott kutatásai és publikációi irányították rá a figyelmet. Marchthaler életrajzi adatai az ott fellelhető kéziratok alapján bővíthetőkkel váltak, valamint előkerült a szerző *Ungarische Sachen* című kéziratban maradt műve is (Stadtarchiv Ulm, H. Marchthaler, Veit Nr. 1.). A kézirat feltehetően a szerző javításait tartalmazó másolat, ami vélhetően hosszabb időn át készült. A most ismertetett kötet e kézirat Bevezetéssel (7–37) ellátott, jegyzetelt fordítását (*Utazások Magyarországon és Erdélyben – Veit Marchthaler, Ungarische Sachen, 1588.* címmel, a továbbiakban *Utazások*, 39–177) tartalmazza Németh S. Katalintól, amit rövidítések, valamint személynév- és helynévmutató (178–207) egészít ki.

A szóban forgó kézirat kötésén a „von A. 1588.” évszám szerepel, a benne említett legkésőbbi évszám az 1592. év (Bevezetés, 18). Az utazás kezdete a kéziratból egyértelműen kiderül. A szerző – ekkor már az ulmi Schermer kereskedőház bécsi képviselőjének, Lazarus Henckelnek a szolgálatában állva – 1580. szeptember 29-től 1582. november 24-ig, tehát bő két évig Pápán időzött Nicos (Nyikos) Ferencnél, aki szintén kereskedő volt (*Utazások*, 48–49). Egy, a mű vége körül tett utalásból kiderül, hogy Marchthaler még 1594 előtt járt Erdélyben, említi ugyanis, hogy eljutott „Dévára, amely egy magas hegyen fekvő erős vár, ebben az időben Geszti Ferenc birtokában van, aki Erdély országhajókapitánya. (*Utazások*, 141)” Geszti Ferenc pedig 1594-ig volt dévai főkapitány (ld. 652. jegyz.).

Az útleírás szerkezete a következőképpen alakul: az első fejezet a nyugat-magyarországi városokat írja le, a második fejezet a Felvidéken tett utazásról szól. A harmadikban a hét felvidéki bányavárosról esik szó. Külön fejezet tárgyalja a bányavidéki őrhelyeket. Erdély történetével foglalkozik egy történeti áttekintés, amelyet az erdélyi udvartartás leírása követ. Marchthaler külön kitér Erdély jövedelmi viszonyaira, Erdély szövetségi politikájára, majd az egyes falvak és városok leírása következik. Az Erdélyről szóló részek közül a legerjedelmesebb és egyben zárófejezet az erdélyi szászok eredetével, történetével, szokásaival foglalkozik (Bevezetés, 17–18).

Németh S. Katalin tartalmas Bevezetése idézi Marchthaler szerzői szándékát, azaz magyar útleírásának ars poeticáját, ami a szászokról szóló fejezet élén (*Utazások*, 144–145) áll: „Ezt [ti. hogy sokféle német nép él szétszórva, de egyféle eredetből, nemből és származásból valók] itt nem akarom részletesen elbeszélni, még kevésbé a sok tudós ember ellentmondó opinioi fölött judiciumot gyakorolni, mert ez nem áll az én szándékomban és nincs is hozzá elegendő tudásom, mivel ez nekem teljesen szükségtelen, (hiszen én a scribensek [ti. írók, különösen történetírók; Marchthaler passim használt szava] buzgó és szorgalmas olvasásával és concordálásával önként hozzáolvastam és tanultam), mert ezzel az írással nem akarok sem királyt, sem fejedelmeket megtalálni, hanem az a szándékom, hogy csupán csak magamnak feljegyezzem, és ahol és amilyen országban a leggyakrabban utaztam, amit azokon a helyeken láttam, hitelesen hallottam és szorgalmas kérdezősködés után megtudtam, azt most, mint aki, mint a vak, sem az egyik, sem a másik author nem olvasta, és az okok felől sem itt, sem ott valamit nem tudott meg, hanem mindent úgy, ahogy az eredeti tévedésben vagy véleményben van, vitatlanul hagyom.”

Marchthaler tolla szívesen elidőzik fontosabb települések leírásakor. Ezt indokoltta is teszi jelentőségük, vagy pusztán csak az a tény, hogy ott hosszabb ideig tartózkodott a szerző. Így jár el például Pápa (itt kezdett el magyarul tanulni, és leszokni a borivásról, valamit szemtanúja volt a környéken bajvívásoknak), Pozsony, Kassa, Debrecen, Várad, Kolozsvár, Gyulafehérvár vagy Brassó esetében. A nagy történelmi események helyett sokkal inkább érdeklik a helyiek napi megélhetésének körülményei, érdeklődése tipikusan egy szó szerint is józan kereskedőpolgáré. Elismerőleg említi pl. Ghyczy Jánosról, váradai kapitányról és Erdély kormányzójáról, hogy iskolázatlan-

sága ellenére nehéz hivatalát azért látta el megbízhatóan, „mivel ... bort is nagyon ritkán ivott” (*Utazások*, 113). A szászok kereskedelméről is fontos sorokat vet papírra (*Utazások*, 152–153). Legtöbbször használt szavai az 'Einkommen' és a 'Nahrung'. E praktikus és ökonomikus szemlélet mellett azonban Marchthaler megengedi magának azt is, hogy helyiek mendemondáiról is meséljen: így tesz pl. a kerek formájú kővicsek eredetének magyarázatakor (*Utazások*, 129), vagy a pozsonyi városháza rácsos ablakán megtekintett festmény Janus-ábrázolásának értelmez(tet)ésekor (*Utazások*, 63–64), vagy az Aranyos folyó nevének eredeztetésekor (*Utazások*, 135).

Magyar nyelvismeretének magas fokát mutatja a magyar szólások, közmondások, esetenként egy-egy árucsfölő vagy nyelvtörő idézése: pl. Meguntam Győrött, Duna, Rába, Rábca rákja rákja lábamat (*Utazások*, 42, 102. jegyz.).

Nem rejtí véka alá lesújtó véleményét egy-egy város lakóinak jellemzése kapcsán. A váradiakról például azt tudjuk meg, hogy „amilyen nagy buzgalmat mutatnak a prédikációban, olyan nagy vagy még sokkal nagyobb étvágyukat, kedvüket és örömeiket lelik abban, ha mást be tudnak csapni és akarattal megcsalni” (*Utazások*, 123). Vagy a stubnyafürdőiekről: „a városkát ... sclavon vagy vend nép lakja, elvetemült, megbízhatatlan nép, jóllehet többnyire az Ágostai Confessiót vallják” (*Utazások*, 69). Az erdélyi szászokról pedig általában: „közönségesen borzalmas naplopók, különösen a városokban éjjel-nappal henyélnek, miközben a zabálást és a vedelést sem felejtik [...]” (*Utazások*, 153). Egész Havasalföldről pedig így vélekedik: „Inkább lenne az ember disznópásztor, mint ennek az országnak a fejedelme” (*Utazások*, 161)."

Egy helyen, Várad esetében – a szerzótől szokatlan módon – könyvészeti szempontból releváns kijelentést is tesz: „... nyomda is van ott, ahol könyveket és magyar kalendáriumot nyomtattak” (*Utazások*, 123 és ld. 518. jegyz., amely azonnal az RMNy 559 számhoz vezet az olvasót (!), sőt, a szerző vonatkozó adatát a fordító a Bevezetésben ki is értékeli [33]). A szerző szót ejt a brassói könyvtárról is (*Utazások*, 166).

Marchthaler útja során nem feledkezett meg az antik maradványok, régiségek megemlítéséről sem. Így tesz pl. Szombathely, Kolozsvár, Gyulafehérvár, vagy Traianus hidjának esetében, a vestigia, az antiquitas, és a monumenta szavakat használva (*Utazások*, 57, 133, 137, 141–142).

A szerző útleírásának értékelésére és a német nyelvű magyar utazási irodalomban betöltött szerepére, közelebből Martin Zeiller a 17. században népszerű baedekkeréhez való sajátos viszonyára is kitér a Bevezetés (26–28, különösen 28): megállapítást nyer, hogy Zeiller, aki maga soha nem fordult meg Magyarországon, számos részletet átvett Marchthaler helyi tapasztalataiból. Annak személyes, élénk és egyszeri élményei, megfigyelései nála, továbbá a 17., sőt a 18. századi Magyarországra vonatkozó német nyelvű útikönyvi irodalom más szerzőinél is már toposzokká me-revedtek. Példa erre a privigyei erdőség útonállóiról szóló történet (*Utazások*, 69), vagy Marchthaler vásárhelyi reggelije Mihály bírónál (*Utazások*, 128–129), de a Torda környékén található sok római pénz is, amiket „az oláhok a szántóföldeken és a hegyekben találhatnak, és a városba visznek eladni.” (*Utazások*, 136).” Ilyen topikussá váló tapasztalat az is, hogy a Brassó közelében lévő Remeteszállás nevű fogadóban „az ember nem szívesen száll meg.” (*Utazások*, 158)“

Marchthaler az évszámok tekintetében ritkán téved. Bár akad példa erre is, a fordító ekkor a fordítás szövegében rögtön helyesbíti a dátumot. A szerző a király képe magyar nyelvű megnevezést tévesen a főkapitányi tisztségre vonatkoztatja, holott az a nádort illette (*Utazások*, 89, 297. jegyz.). Földrajzi tévedése, hogy a Tisza folyik Marosvásárhelynél (*Utazások*, 129).

Németh S. Katalinnak számos értékes tanulmánya jelent már meg a szerzővel és említett művével, továbbá a tágabb témával, a német nyelvű magyarországi útleírásokkal kapcsolatban. Tehát avatott szem láthatott neki a mű fordításának, ami mindenütt gördülékeny, világos és érthető. Mind-össze egy téves központosítású mondat maradt a jó másfélszáz oldalas magyar szövegben a Kolozsvár kapcsán említett unitáriusokról (*Utazások*, 131): „ezek mind arianusok, vagy sokkal inkább „iriánusok” [...], és még isteni írásban sincs fundamentumuk, ha áttérnek, szabad nekik (ez után a

szövegben vessző áll, feleslegesen) az apostolok és az evangélisták írásait elvetni, és azt mondják, azok is csak emberek voltak, azt írtak, ami (nem „amit”, ahogy a szövegben áll) jól esett nekik.” Apró betűhiba (*Utazások*, 128): „Az ezeket a köveket könnyen ketté lehet vágni és a két felét egymástól elválasztani (elválasztania helyett).

A fordítás forráshűnek és szó szerintinek látszik mindenhol, amely mintha megőrizte volna az eredeti szöveg tagolását is. A fordítás végig jelzi az eredeti kézirat paginálását.

A fordításhoz írt jegyzetek igen sok információt nyújtanak a fordított szöveghez, bár a tördelés miatt itt-ott elcsúsztak (pl. a 620. jegyzetben szereplő fordítás a 137. oldalon áll, míg a glossza, amelyhez tartozik, még az előzőn. Marchthaler német szövegét számos helyütt latin nyelvű gloszák kísérik. Ezek olvasataihoz és jegyzetben történő fordításaikhoz fűznék néhány megjegyzést.

123. az első glosszában a „Calvinista” szó áll, ami helyett Calvinistae a rendes szóalak. Láb-jegyzet itt nem fordítja a megjegyzést („Calvinistae religiosiores etiam peiores aliis”), aminek jelentése: ’a vallásosabb kálvinisták még rosszabbak a többiekénél’ – írja a szerző a váradiakról.

197. jegyz. (64): magyarázza a szövegben álló „tiscerniálható” szót, amelynek helyes olvasata szinte biztosan ’discerniálható’, azaz a ’t’ helyett ’d’ a szó kezdőbetűje, s jelentésének ismételt fordítása (a főszövegben is, és az említett jegyzetben is) felesleges.

199. jegyz. (64): a főszövegben szereplő „regalia” szó nem királyságot, hanem a ’királyt megillető jövedelmeket’ jelent.

370. jegyz. (104): a szövegben „proscribálták” áll; a szóra nem a „számon tartották” kifejezés a helyes, hanem a ’hazátlanak’ vagy ’földönfutónak nyilvánították’ szavak.

133: az utolsó glossza záró részében a glosszáíró kételkedésének ad hangot: „De quo dubito, ex (helyette ’an’ volna!) verum sit?” – ’Kételkedem efelől, hogy igaz-e.’ Ennél a helynél jegyezzük meg azt is, hogy meglehet, a glosszákat nem Marchthaler írta, hiszen amiről itt a szövegben szó esik, ti. hogy a magas sótartalmú víz a beleeső embert „nem engedi alámerülni, hanem földobja a víz tetejére,” nagyon is hihető.

616. jegyz. (136): a szövegben szereplő „Julius dictatort” „Julianus császárnak” felelteti meg. Itt azonban inkább arról lehet szó, hogy Marchthaler Gyulafehérvár nevét akár az erdélyi ’gyula’ Szent István korabeli tisztség- és személynévből, akár a 13. századi, erdélyi vajdaságot és egyben fehérvári ispánságot viselő ’Gyula (Jula)’ nevéből eredezteti.

864. jegyz. (167): a „Ricae” glossza fordítása ’viseletek’, de itt a szász nők hordta fátylacról, női vászon fejfedőkről van szó.

169: a szövegben az erdélyi fejedelem egyik titulusról van szó, és ez áll ott: „comes Saeculorum”, ami helyesen ’comes Siculorum’. A kapcsolódó (574. jegyz.) jegyzet fordítása már helyes.

670. jegyz.: (143): a glossza „Fauces” szava nem hasadékot, hanem ’szoros’-t jelent, ahogy a 787. jegyzetben (158) is, de a „hasadék” szó itt is makacsodik.

678. jegyz.: (144): „Nundin[a]e” glossza nem „kereskedőket”, hanem ’vásárt, sokadalmat’ jelent. Továbbá pár sorral lejjebb lenne a glossza helye, ahol valóban vásárokról van szó.

710. jegyz.: (148): a szövegben szereplő „contribuálni” nem annyi, mint „megegyezni”, hanem ’(adóban, pénzben) hozzájárulni’.

746. jegyz. (153): az „Orbis saltatorius” glossza a „tánc helyének” van fordítva. De itt ’kör-tánc’-ról van szó.

797. jegyz. (160): a török császár nem a „vajda”, hanem a ’vajdák’ („per Waiwodas”) által uralkodik.

815. jegyz. (161): a glossza fordítása helyes, de az olvasatban a „non nulli” egybeírandó, a „captis” helyett pedig ’captus’ áll.

829. jegyz. (163): az első glossza kezdetének („Walache”) helyes olvasata ’Walachie’ v. ’-iae’.

A fordítás jegyzetelésének ugyanakkor nagy érdeme, hogy sok esetben túlmutat a pusztá szó-magyarázatokon vagy fordításokon. Több helyen is utal Marchthaler útleírásának forrásaira, köztük

Bonfini, Oláh Miklós, Taurinus, Werbőczy szövegeire, és pl. éles szemmel felveti a szerző helység-névalakjai kapcsán a Honterus-féle térkép használatának lehetőségét is (790. jegyz., 159).

Úgy véljük, külön vizsgálódást érdemel a 747. jegyzet (153), ami szerint „az élvhajász ember teljesen elzüllik.” Ez a szövegben a „szászok közönségesen borzalmas naplopók, [...] szívesen magukénak vallják a mondást Libido nam admodum vitam in lustris agit.” mondatrészhöz kapcsolódik. A vonatkozó rész a fordító egyik korábbi tanulmányában még így áll: „zu welchen auch gern sich gestellet Libido nam admodum vitam in lustris agent. [154r]” (Ld. *Veit Marchthalers Reiseschreibung und die Ungarn-Beschreibung des deutschen Barock – Aspekte ergleichender Untersuchung = Ungarn Jahrbuch*, 28(2005–2007), 299). Látható, hogy a korábbi „agent” (Pl. 3. p.) állítmány olvasata később a libidóhoz illő „agit” (S. 3. p.) állítmányra változott.

Nagyon kockázatos helyes olvasatot javasolni a kézirat vonatkozó levelének másolata nélkül, de megpróbálkozunk a következő gondolatmenettel.

A lustrum szót Sextus Pompeius Festus (Kr. u. 2. sz.) értelmező és szótörténeti szótára így magyarázza: „Lustra significat lacunas lutosas, quae sunt in silvis aprorum cubilia. Qua similitudine hi, qui in locis abditis et sordidis ventri et desidia operam dant, dicuntur in lustris vitam agere. [...]” (Ld. *De verborum significatu, quae supersunt, cum Pauli Epitome*, ed. Lindsay, Wallace M. (BSGRT) Stutgardiae et Lipsiae, Teubner, 1997². 86. c., 107. p., 12–14.) – miszerint a lustrumok sáros pocsolyákat jelentenek, amik az erdőkben a vadkanok fekhelyei. Ennek hasonlatosságára mondják azokról, akik félreeső és mocskos helyeken a hasukkal és henyéléssel foglalkoznak, hogy életüket ’in lustris’, azaz dagonyákban, (vagy dagonyázva) élik.

Az ’in lustris vitam agere’ szólás ismeretében a ’libidinosi admodum vitam in lustris agunt’ – elismerem, vak – olvasattal élve a 747. jegyzetben szereplő fordítás inkább így szólhatna: a (szászok) ’kicsapongókként életüket igen dagonyázva töltik’. A „libido nam” helyetti ’libidinosi’ olvasat mellett szól az, hogy Marchthaler néhány oldallal később (167; 165r) útleírásában visszatérve Brassóhoz újra használja a libidinosus 3. melléknevet. Azt írja, hogy „a hét város közül ennek a városnak az asszonyai viselkednek a legjámborabban”, de néhány sorral alább hozzáfűzi azért: „Sunt etiam libidinosae.” Ezt a 863. jegyzet „vannak még erkölcstelenségek” mondattal fordítja, de zárójelbe tett kérdőjelet, „(?)” állít utána. Itt azonban egyértelműen arról van szó, hogy (a többnyire jámbor brassói asszonyok között) ’vannak feslettek is’.

A kötetet zárásul kísérő mutatók közül különösen fontos a helynévmutató, amely táblázatba osztva, körültkintően eljárva hozza a műben említett helységek és területek I. világháború előtti hivatalos, az útleírásban szereplő német és magyar, valamint a mai hivatalos névalakját. Sajnáljuk, hogy nem lettek egy különálló, utalókkal ellátott listán oldalszámok rendelve a helynevekhez, megkönnyítve ezzel az olvasó dolgát, ha kifejezetten egy települést keres. Így jártunk mi Kecskeméttel.

Most, hogy Marchthaler útleírása teljes terjedelmében olvasható, világos, hogy mennyire ellentétes véleményének ad hangot a szerző Erdélyről és Báthory Zsigmond fejedelemtől ebben a művében, és egy másik, az egyetlen nyomtatásban megjelentetett rövid beszámolójában, az 1595-ös impresszumadatú, helynév nélkül megjelentetett *Brevis enarratio*ban (VD 16 M942; a nyomtatvány teljes címe így szól: *Rerum a Sigismundo, illustrissimo et fortissimo Transylvaniae principe contra Turcas gestarum brevis enarratio*). A szerző állításainak ütköztetése a két témát illetően túllépne ennek a recenzióknak a keretein. De megérdemelne egy tüzetesebb vizsgálódásoknak is teret engedő és felvonultató külön tanulmányt.

Azt gondoljuk, hogy a szerző úti élményeinek írásban rögzítése nem volt öncélú, nem pusztán a maga öröme róttá le élményeit és megfigyeléseit, vagy amit nem hiszünk, hogy „csupán csak magának” jegyezte fel. A helyszínekre, illetve lakosaikra vonatkozó írásokat ismerte ugyan, de távol állt tőle, hogy tudós módjára a különféle forrásokban fellelhető ilyen vagy olyan tárgyú megállapításokat vagy vélekedéseket – mint írja, „opiniokat” – ütköztessen. Nem tudósoknak szánta művét. A hadászat sem érdekli. Viszont ő maga járta be a magyar kereskedelmi útvonalakat, és a saját

tapasztalatait írta meg, úgy véljük – a maga hasznára, illetve azok okulására és eligazodására, akik kereskedni érkeztek az akkori Magyarországra valamilyen megbízásból, vagy önszántukból. Hiszen a kereskedelemre vonatkozó ismereteket, helyneveket, távolságokat tartkító közlései szolgálhatnak arra is, hogy egy ideutazó kereskedő már jó előre ismerje a „magyar dolgokat,” a helyi viszonyokat, az erre élők szokásait, jogukat, mindennapi életüket, vallásaikat, sőt mondáikat is, így képes legyen velük beszélgetni, (meg)értse őket, megértesse magát, és végső soron üzletet kössön velük. Marchthaler e műve tehát tekinthető egyfajta üzleti úton vezérlő kereskedőkalauznak. Ki-nyomtatása elmaradt, de ezt magyarázhatja az is, hogy éppen nem a széles olvasóközönségnek készült. Ismertetni kívánta ugyan a szerző Magyarországot és környékét, de feltevésünk szerint csak a német(ajkú) kereskedőkkel.

Marchthaler útleírása értő és méltó fordítóra lelt Németh S. Katalin személyében, akinek kötete számos új ismerettel fog szolgálni a magyar történelem, művelődéstörténet, hely- és gazdaságtörténet, közelebbről a kereskedelem-történet, továbbá a magyar és más népek etnográfájának és folklorisztikájának, valamint a Magyarországra vonatkozó német nyelvű baedekker-irodalom kutatóinak és olvasóinak. Reméljük, a fordító bátorítást és támogatást fog kapni ahhoz is, hogy megjelentesse a kézirat német nyelvű átírását, amely joggal tarthatna számat a német, vagy más külföldi útirodalom-kutatás érdeklődésére.

A kötet ragasztott gerincű, de állja az oda-vissza lapozást, nem esik szét. Puhatáblás – ezt sajnáljuk. Azonban borítója színes és igényes. Joris (Georg) Hoefnagel Kolozsvárról készített 1617-es datálású metszetének egy magányűjteményből való festményváltozata díszíti. A könyvet a debreceni Alföldi Nyomda Zrt. nyomtatta.

SZVORÉNYI RÓBERT

SZÁMUNK SZERZŐI

KÁROLYI BÁLINT, Eszterházy Károly Egyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola, *karlmax91@gmail.com*

SZABÓ ANDRÁS PÉTER, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, *suetoniushung@yahoo.com*

FEKETE CSABA, Tiszántúli Református Egyházkerületi Nagykönyvtár, Debrecen, *feketecs@silver.drk.hu*

OLÁH P. RÓBERT, Győri Egyházmegyei Levéltár, MTA–PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport, *olahrobert910823@gmail.com*

GÖMÖRI GYÖRGY, *Georgeandmari.gomori@yahoo.co.uk*

MONOK ISTVÁN, Szegedi Tudományegyetem, Kulturális Örökség és Humáninformációtudományi Tanszék, *monok@bibl.u-szeged.hu*

FARKAS GÁBOR FARKAS, Országos Széchényi Könyvtár, *farkas.gabor@oszk.hu*

SZVORÉNYI RÓBERT, Országos Széchényi Könyvtár, *szvorenyi@gmail.com*

Folyóiratunknak ez a száma
a Nemzeti Kulturális Alap
és a Magyar Tudományos Akadémia Könyv- és Folyóiratkiadó Bizottságának támogatásával
jelent meg.

A kiadásért felel Fodor Pál főigazgató.
HU ISSN 0025–0171
A borítóterv Somogyvári Zsuzsa munkája. Tördelte Hudecz Andrea
Nyomta az Argumentum Kiadó nyomdaüzeme.

